

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI

**KOLEKTİF BELLEKTE ZORUNLU ASKERLİĞİN
MEŞRUIYETİ VE DÖNÜŞÜMÜ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
Ebubekir Düzcan - 20096099

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Derya Fırat

İSTANBUL - 2011

Ebubekir DÜZCAN tarafından hazırlanan **Kolektif Bellekte Zorunlu Askerliğin Meşruiyeti Ve Dönüşümü** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle /~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 20 / 10 / 2011

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Derya FIRAT (Danışman)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Çağlayan KOVANLIKAYA

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Hakan YÜCEL (Galatasaray Üniv.Öğr.Üy.)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	III
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
2. HABİTUS-HAFIZA-TAKTİK : ASKERLİK NEREDE BAŞLAR?.....	7
3. MODERN DEVLETİN OLUŞUM SÜRECİNDE ASKERLİK	21
4. TÜRKİYE’DE ZORUNLU ASKERLİK	40
4.1. Osmanlı Dönemi	40
4.2. Cumhuriyet Sonrası	50
4.3. Türk Militarizmi ve Zorunlu Askerlik.....	53
5. ASKERLİĞİN TOPLUMSAL MEŞRUIYETİNİN TESİS EDİLMESİNE YÖNELİK “STRATEJİ”LER.....	65
5.1. Tarih Yazımı, Eğitim ve Ders Kitapları.....	65
5.2. Milli Güvenlik Söylemi (İç-Dış Düşman Algısı).....	74
5.3. Eğitim ve Meslek Edindirme Mercii Olarak Askerlik.....	78
5.4. Beden Terbiyesi / Beden Hafızası.....	82
5.5. Törenler, Ritüeller, Mitler, Anıtlar.....	91
5.6. Seyit Onbaşı’dan Paspas Yapan Askerlere: Medyada Görsel İmgelerin Kurulumu.....	96
5.7. Hafıza Mekanları.....	108
5.7.1. Çanakkale Savaşı.....	110
5.7.2. “Hayali” Vatandaş: Mehmetçik.....	114
6. ZORUNLU ASKERLİĞİN TOPLUMSAL ALIMLANMASI.....	121
6.1. Askerliğin Meşruiyetini Üreten Stratejilere Uyum Gösteren Alımlamalar.....	121
6.1.1. Olgunlaşmaya / Farkındalığa / Erkekliğe Geçiş Töreni	122
6.1.2. “Hegemonik Erkekliğin” Mutfağı	126
6.1.3. “Peygamber Ocağı” ve Dinsel Motifler	132
6.1.4. Vatan Borcu.....	137
6.2. Direnme ve Kullanım Araçları Olarak Taktikler.....	142
6.2.1. Mizah.....	149
6.2.2. Vicdan-i Ret / Alternatif Kamu Hizmeti / Bedelli Askerlik.....	152
6.2.3. Hınç.....	155

7. ASKER-LİK NEYİ HATIRLATIYOR? KOLEKTİF BELLEKTEKİ DÖNÜŞÜM.....	159
7.1. Antik Yunan’dan Şövalyelere: Kaybolan Bir “Erdem”	159
7.2. Hatırlanan / Unutulan Yeniçeri: Osmanlı Neferleri	164
7.3. Bir “İstisna Mekanı” Olarak Kışla	168
7.4. Çanakkale: Bitmeyen “Hafıza savaşı”	174
7.5. Zafer mi Hüsrân mı? Kıbrıs’ı ve Kore’yi Hatırlamak	181
7.6. “Halıdaki Çamur Lekesi”: Mehmet Ol(a)mayan Askerler	189
7.7. “Bellek Bir Şantiyedir”: Askerliğin Meşruiyetinin Hatırlama Üzerinden Dönüşümü.....	199
8. SONUÇ	211
9. EKLER.....	216
10. KAYNAKÇA.....	220
11. ÖZGEÇMİŞ.....	232

ÖNSÖZ

Zorunlu askerlik sisteminin toplumsal meşruiyetini tesis eden “strateji”lerin yanında, askerliğin toplumsal hayattaki alımlanma ve hatırlanma biçimlerine odaklanan bu çalışmamda, daha ziyade asker-siyaset ilişkileri bağlamında siyaset bilimi açısından değerlendirilen militarizmi gündelik hayata ilişkin sosyolojik kavramlarla analiz etmeye çalıştım.

Tez çalışmasına başladığım sıralarda, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin sarsıldığına dair pek çok işaret vardı. Bu işaretlerin ortak noktası ise, benim bakış açımına göre, bir “hafıza çerçevesi” içerisinde insanlara sesleniyor oluşuydu. Bu ses, askerliği hatırlamak, Çanakkale’yi anımsamak, savaşı hatırlamak gibi çerçeveler üzerinden, ortaklaşmış anıları harekete geçiren, uyandıran çok sesli bir çağrıydı. Tez çalışmamın ilk motivasyonu bu sese kulak verme gayesiydi.

Özellikle, askerlik anılarına ilişkin “travmatik” sayılabilecek kimi değerlendirmelerin açığa çıktığı, davalara konu olduğu, vicdan-i ret hakkının tartışıldığı bu yeni durumda, askerliğin “askeri” bir eğitim olarak değil ücretsiz çalışılan “hizmet sektörü” olarak anımsanması andığım çağrının somut ürünleriydi. Askerliğin hatırlanması, askerliğin meşruiyetini etkileyen bir hafıza anlamına geliyordu.

O halde, zorunlu askerliği anımsama biçimlerinin, askerliğin meşruiyetini nasıl ve ne ölçüde etkilediği meselesi üzerine bir çalışma gerçekleştirilebilirdi. Çalışmamın, genel çerçevesi, askerliğin meşruiyetini, popüler asker imgelerinin yahut askerlik döneminin “çağrışım”, “hatırlama”, “alımlama” araçları üzerinden analiz edilmesi amacını taşımaktadır. Zira, bu çalışmanın temel iddiası askerliğin temel alımlanma biçiminin “hatırlama” olduğudur.

Bu nedenle modern devletleşme süreciyle bağlantılı olarak Türkiye’de de askerliği alımlamak, askerliği hatırlamak üzerinden dolaşıma girer. Bu “hatırlama” kişinin sadece kendi askerlik deneyimini de kapsamaz. Zira, toplumsal hafızayı etkileyen kahramanlık, anti-kahramanlık, kutsallık vb. sınırlar içerisinde çeşitli “asker” imajlarının anımsanması mümkündür. Bu hatırlamalar, belli grupsal aidiyetlerle etkileşimli olduğundan askerliğin meşruiyeti ile, askerliği ya da asker imgesini hatırlamak doğrudan ilintilidir.

Benzer şekilde, zorunlu askerliğin meşruiyetini tesis etme stratejileri de temel olarak “hatırlatma” üzerine kuruludur. “Şanlı geçmiş”in nasıl elde edildiğini hatırlatmak, düşmanların neden öyle olduğunu hatırlatmak, askerliğin kültürel/toplumsal/mesleki yararlarını hatırlatmak vb. stratejilerin yanında, bedeni, “Mehmetçiği”, anıtları bir hafıza mekanı haline getirmek de yürürlükte olan stratejilerdir.

Askerliğin, Türk toplumu içerisinde, çalışmamızda da detaylıca analiz edeceğimiz şekilde bir “geçiş”, “farkındalık” ve “olgunlaşma” aşaması olarak değerlendirildiği/anımsandığı herkesin malumudur. Bu çerçevede, pek çok çevrede erkeklere, evlenmek, iş bulmak daha doğrusu “hayata atılmak” için “askerliğini yaptın mı sen?” sorusu sorulur. Çerçevesini, askerliği anımsamak üzerine tanımladığım tez çalışmam sürecinde de çeşitli çevrelerden benzer şekilde, akademik düzeyde dahi “askerliğini yaptın mı sen?” sorusuyla karşılaşmak benim açımdan manidardır. Hele hele askerlik döneminin bir araştırmacı için “zaruri bir saha çalışması” olarak değerlendirilebileceğini düşünmek, böyle bir çalışmayı yalnızca “erkeklerin” yapabileceği anlamına gelir ki, cinsiyetçi bir yaklaşımdır.

Şükür ki, bu yaklaşım, son yıllarda askerlik çalışmalarına olan ilginin artmasından anlaşıldığı gibi, egemen değildir. Konuya ilişkin kadın araştırmacıların çokluğu ve askerliğin “kışla” ile sonlanan bir kültür olmadığını ilan etmek için kadın vicdan-i retçilerin varlığı bu yaklaşımı yanlışlayan önemli işaretlerdir. Zorunlu askerliğe ilişkin çalışmaların önümüzdeki dönemde de artacağı anlaşılmaktadır. Zira, zorunlu askerliğe yönelik eleştirilerin arttığı ve profesyonel askerlik tartışmalarının çok yoğun yaşandığı bu yeni dönemde, zorunlu askerliği tüm yönleriyle alımlamaya dair özgün çalışmalar için zengin bir saha mevcuttur. Bu çalışmanın ise, konu ile ilgili literatüre katkı sağlaması ve araştırmacılara yeni fikirler vermesini diliyorum.

Tez çalışmama, destekleriyle, tavsiyeleriyle ve yardımlarıyla ışık tutan kişilere ise sonsuz minnet borçluyum. Çalışma konumun belirlenmesine, olgunlaşmasına ve tamamlanmasına katkı sağlayan ailem başta olmak üzere değerli dostlarım Eralp ARSLAN, Umut TÜREM, Dara EL HÜSEYNİ, Egemen YILGÜR, Başak TİTİZ, Simge Ece ÜZÜM, Cafer BİDAV, Gökçe Kaan DEMİRKIRAN, Murat ARPACI, Kürşad KIZILTUĞ, Sevda DARICIOĞLU ve metnin düzenlenmesinde olağan üstü gayret gösteren sevgili dostum Bahtiyar MERMERTAŞ’a çok teşekkür ederim.

Yanı sıra, Artvin-Hopa görüşmelerimi organize eden Kubilay’a, Yozgat görüşmelerimi organize eden Ertuğrul YAŞAR’a ve Kayseri görüşmelerimi organize eden Mustafa SARIDEMİR’e teşekkür borçluyum. Saha çalışmasına, kendi kişisel hikayelerini benimle paylaşarak destek veren görüşmecilere de çok teşekkür ederim. Çalışmama büyük katkı sağlayan saha çalışması, onlar olmasaydı mümkün olamazdı.

Öğrencilik hayatımın en verimli ve en renkli dönemini yaşadığım Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde derslerini takip ettiğim veya bana değerli fikirleriyle, yardımlarıyla ışık tutan hocalarım Prof. Dr. Ali AKAY, Doç. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Sibel YARDIMCI, Yrd. Doç. Dr. Gamze TOKSOY ve Arş. Gör. Ebru AYKUT’a minnet borçluyum.

Jürimde olmayı kabul ederek katkılarını esirgemeyen Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hakan YÜCEL’e ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Çağlayan KOVANLIKAYA’ya da teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmalarımı nezih bir ortamda, serbestçe yapmama katkı sağlayan İSAM Kütüphanesi’ni de burada teşekkürle anmak isterim.

Son olarak, bu çalışmanın, yeni perspektiflerle olgunlaşmasını sağlayan, her tavsiyesiyle ufkumu açan değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Derya FIRAT’a özel olarak teşekkür ederim.

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı erkekler için zorunlu bir hizmet dönemini kapsayan Zorunlu Askerlik, Türkiye’de hakim kültürel yapının temel öğelerinden biridir. Askerliğin, toplumsal hayatta, bir “geçiş dönemi” olarak değerlendirilmesi neticesinde toplumsal cinsiyet kodlarını kuran, erkeği olgunlaştıran, eğiten bir mekansallık olarak varolması, askerliğin yarattığı kültürel deneyimleri toplumsal hayatın merkezine taşır. Bu çalışmanın temel kaygısı, hem askerliğin mecburiyetini tesis etmek için üretilen stratejileri, hem de toplumun bu stratejileri ve askerliği alımlama biçimlerini tartışmaktır.

Avrupa’da paralı askerliğin mevcut olduğu dönemlerde askerlik, sözleşmeye/zümreye dayalı ve nisbeten kontrolsüz bir iş kolu anlamına gelmekteydi. Modern devletlerle birlikte ise askerlik, merkezi yapının insanlara vereceği bir “hizmet” olmaktan çıkarak, vatandaşların devletlere karşı yapmakla yükümlü olduğu zorunlu bir göreve dönüştü. Bu dönüşüm, vatandaşları “eksik” olarak kodlayan, eğiten, millileştiren bir hizmet döneminin gerekliliğini işaret ediyordu. Avrupa’daki zorunlu askerlik paradigması, Osmanlı’nın son dönemlerini ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş dinamiklerini de doğrudan etkiledi.

Bu tarihsel süreçle birlikte uluslaşmanın bir aracı olan zorunlu askerlik kurumu, özellikle savaş-cephe mekanlarına ilişkin ortaya çıkan “hayali” anlatılarla ya da travmatik suskunluklarla tarih dışı toplumsal hafızada “hatırlama”nın ya da “unutma”nın temel besinlerinden biri haline geldi. Böylece toplumsal hayatın, ailenin, okulun vb. kurumların merkezinde bir anımsama potansiyeline dönüştü. Erkekler için uzun süreli yaşanan bu deneyim, vatandaşlığa yahut erkeklığe bir “geçiş” olarak algılanmaktaydı. Bu durum, askerliğe ilişkin anı üretimini, hatırlama ve unutmayı belirleyen “toplumsal çerçeve”lerin bir iz düşümü haline de getirdi. Böylece asker imgesinin neyi çağrıştırdığı yahut askerliğin nasıl anımsandığı meselesi toplumsal hayat hakkında araştırmacılara bir fikir vermekteydi.

Toplumsal hayattaki bu duruma ek olarak, modern devletler de zorunlu askerliğin meşruiyetini, kendi tarih yazımları, “şanlı geçmişleri” üzerinden nostaljik ya da egemen hafıza mekanları eşliğinde sürekli yeniden üretmek durumundaydı. Dolayısıyla, “asker”i ya da “askerliği” hatırlamak; hem egemen ulus hafızası tarafından yürütülen hatırlama stratejisinin bireysel taktiklerle alımlanmasına, hem de kişilerin kendi kişisel deneyimlerini anımsayarak askerliğin meşruiyetini tüketmesi anlamına gelmekteydi.

Dolayısıyla, askerliğin meşruiyeti, toplumsal grupların, kimliklerin, ulusal stratejilere/ulus hafızasına bağımlı bir biçimde inşa ettikleri toplumsal hafızalardan etkilenmektedir. Toplumsal hafızalar, kimliklerin çerçevelerini çizen kendiliğinden sınırlar anlamına geldiğine göre, askerliği anımsama biçimleri askerliğin meşruiyeti hakkında öncü değerlendirmeler yapmamıza da olanak sağlar.

Bu çalışmamızda, anılan hat üzerinden öncelikle askerliğin tarihsel anlamı üzerinde durularak, Türkiye'deki askeri kültürün dünyadaki diğer uygulamalara göre ayırt edici özelliklerinin neler olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasında, askerliğin meşruiyeti üretilirken Türkiye özelinde hangi stratejilerden faydalandığı özellikle “hafıza” stratejisi bakımından (tarih yazımı, medya, hafıza mekanları vs.) ele alınmıştır. Hemen ardından, askerliği hatırlama biçimlerine bağlı olarak gelişen alımlamalar ve taktikler, ulusal stratejinin nerelerden yırtıldığı da öne çıkarılarak ortaya konmuştur. Son olarak ise, özellikle Yozgat, Kayseri, İstanbul ve Artvin-Hopa'da yapılan saha çalışmasına da dayanarak, zorunlu askerliğin meşruiyetinin azalmasının farklı toplumsal hafızalarla nasıl etkileşim içerisinde olduğu, asker imgesinin ve askerliğin çağrışımları üzerinden analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Askerlik, Ordu Millet, Militarizm, Erkeklik, Toplumsal Hafıza

SUMMARY

Military duty, which amount to an obligatory service period for Turkish citizen men, is one of the basic elements of dominant cultural structure of Turkey. Existence of military duty as a founder element of gender codes, an educative spatiality maturing man as a result of being identified as a transitional period in social life brings cultural experiments created by military duty to the center of social life. Main aim of this work is to discuss either strategies to legitimize military duty and reception ways of society to these strategies.

Military service meant an uncontrolled job depending on agreement / community when mercenaries existed in Europe. Military service returned to a responsibility citizens have for the government with emerging of modern state. This transformation process points at necessity of a period which codes citizens as incomplete, educates and nationalize. Paradigm of compulsory military service influenced last period of Ottoman Empire and founder dynamics of Turkish Republic.

Compulsory military service as a necessary tool of nation-building have been one of the important sources of remembering and forgetting in a historic public memory with imaginary stories about war spaces or traumatic silences. So it returns to a remembering potential in the center of social life, family, school etc... This experience lived by men for a long time have been perceived as a modulation to citizenship or manhood. This situation makes producing of memories about military duty a projection of social circles determining remembering and forgetting. So the question of what soldier image brings to mind or how is military duty remembered give ideas to scholars about social life.

Modern states were responsible to create legitimization of compulsory military duty again and again over their historiography, their honorable history nostalgically or in company with dominant memory spaces. Accordingly, remembering soldier or military duty means either reception of remembering strategy produced by dominant national memory with individual tactics and individuals destroy legality of compulsory military service remembering of their personal experience.

Accordingly legality of military duty is being influenced by public memories which are being produced by social groups, identities relatedly national strategies / nation memory.

Since public memories means borderlines defining identities, remembering ways of military duty let us spearhead evaluations about legality of military duty.

Differences of military culture in Turkey from the other applications is being explained underlining historical meaning of military duty over the referred line in this work. Then it's discussed that which strategies are being used to create legality of compulsory military service in the context of memory strategy (historiagraphy, media, memor spaces ext) in the example of Turkey. Receptions and tactics which change relatedly remembering ways of military duty were introduced highlighting from where national strategy are being rendered. Lastly, how decreasing of legality of compulsory military service interacts with different public memories is analysed over connotations of soldier image and military duty depending on a field research done in Yozgat, Kayseri, İstanbul, Artvin-Hopa.

Key Words: Compulsory military service, Military, Nation, Militarism, Manhood, Social Memory.

1. GİRİŞ

Günümüzde Türkiye’de zorunlu askerlik hizmeti, devletin, toplumun yarısına yakınıyla doğrudan bir ilişki kurduğu, tarihsel zemini olan bir ulus devlet pratiğidir. Askerlik, sosyolojik olarak, hem kışlada uygulanan / uyumlanan pratikleriyle, hem de askerlik sonrası yaşamdaki etkileriyle birlikte değerlendirilir.

Pek çok araştırmacı, Cumhuriyet dönemindeki askerlik sistemiyle, Osmanlı’nın son dönemi arasında toplumla kurulan yeni ilişki arasında paralellikler kurar. Özellikle Avrupa’ya bir dönem damgasını vurmuş Prusya sistemi, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Cumhuriyet dönemine de etki etmiştir.¹

Avrupa tarihine bakıldığında ise zorunlu askerliğin, krallıkların yıkılıp yerine ulus devletlerin kurulduğu bir konjonktürde düzensiz, başıboş paralı askerlere alternatif olarak “yurttaşlar ordusu” şeklinde kurumsallaştığı değerlendirilmektedir. Bu nedenledir ki, askerlik, daha çok “millileşme”, “devletleşme” sürecinin bir işareti olarak anılır. Ancak, askeri itaat biçimlerini, dünya savaşlarını tetikleyen Fransa-Prusya Savaşı² (1870-71) sonrası oluşan dönemde ve bu dönemin olgunlaştırdığı uluslaşma bilinci ekseninde değerlendirmek, itaat ve iktidar teknolojilerinin modern toplumlara uyarlanması aşamasında uluslara arabuluculuk eden araçsallıkları ve tarihsel zeminleri ihmal etme tehlikesi taşır. Zira, iktidara, “tepeden inen / baskıcı” mutlak bir tahakküm atfeden yaklaşımlar modern dönemlerdeki mikro iktidar türlerinin ortaya çıkardığı özneleşme pratiklerini açıklamada yetersiz kalmıştır. O yüzden modern iktidarın gündelik yaşama dağılan ve etki eden biçimlerini keşfeden yaklaşımlar bu alanda yeni bir kanal açmıştır. Bu anlayışa göre iktidar stratejileri ancak bir “karşı koymalar çokluğu”na varolabilirler. O halde askeri itaati alımlama

¹ Alman militarizminin Osmanlı’yı savaşa ve 1915 olaylarına sürüklediğini iddia eden örnek bir çalışma için bkz. DİNÇER, Serdar, **Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler**, İletişim Yay., İstanbul, 2011.

² Fransa’nın ağır yenilgisi ile sonuçlanan savaşın en önemli sonucu Alman birliğinin kurulmuş olmasıdır. Paris Kömünü tecrübesinden sonra Fransa, Almanya’ya karşı “intikamcı” hislerle askeri gücünü arttırmış ve 1872 yılında zorunlu askerlik uygulamasına başlamıştır. ÜLMAN, A. Haluk, **1. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 142.

biçimlerinin, iktidar stratejisinde açtığı çatlaklar da önem taşır. Bu çalışma, askerliğin sosyolojik anlamını stratejilerle iç içe geçmiş bir alımlamalar demeti olarak değerlendirecektir.

Buna göre temel iddiamız, askerliğin bütün alımlanma biçimlerinin “hatırlama” üzerinden tüketildiğidir. Bellek sosyolojisi çalışmalarının ilk olarak Birinci Dünya Savaşı askerlerinin travmaya dayalı anımsama biçimlerine odaklanması³, hafızanın mayası olarak kabul edebileceğimiz “nostalji” kavramının ise İsviçreli askerlerin evlerini özleme davranışlarını açıklamak için kullanılan “tıbbi” bir teşhis olarak ortaya çıkması⁴ askeri imgenin bellek sosyolojisi çalışmaları açısından önemini ortaya koyan öncü örneklerdir. Bununla birlikte, askerliğin meşruiyetini tesis eden stratejiler de “ulusal bir hafıza” paydasında, “şanlı geçmişin ilelebet tesis edilmesi” gayesiyle geliştirilmektedir.

Askerlik tarihi ise, sonraki bölümlerde irdelleyeceğimiz gibi, askerlerin bir merkezden bağımsız bir güç odağı olma alışkanlıkları nedeniyle, askeri gücün kontrol altına alınmak istenmesi ve bunun nihayetinde moral değerlere bağlı zorla ya da rızaya dayalı “yurttaşlar ordusu” haline getirilmesi yönünde bir seyir izlemiştir. Bu durum, beden sosyolojisi çalışmalarını da ilgilendiren “baskıcı” iktidardan “uysal” bedene geçişin de bir örneğidir. Bu nedenle askerliğin “toplumsal beden” üzerinden işletilen iktidar stratejisi, çalışmamızı ilgilendiren ana hatlardan birisi olarak değerlendirilmiştir.

Askeri itaat üretimini, tarihsel süreci ve sosyolojik boyutuyla inceleyen Ulrich Bröckling’in *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi* adlı eseri⁵, bu çalışma için de ufuk açıcı olmuştur. Asker, Bröckling’in deyişiyle, “eğitim ve talimle kişiliği ve karar alma yeteneği yok edilmiş salt nesne olarak anlaşılmamalı, disipline

³ NEYZİ, Leyla (Haz.) **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 2.

⁴ BOYM, Svetlana, **Nostaljinin Geleceği**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 26-36.

⁵ BRÖCKLING, Ulrich, **Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2008.

edici müdahalenin ürünü olduğu kadar, bu müdahaleye karşı koyan bireysel direnç noktası olarak da ele alınmalıdır.”⁶

Zorunlu eri ya da vatandaşı “itaatkar bir yığın” olarak görmeyip, farklı alımlamaların adresi olarak görmek, analiz alanını genişletir. Ancak, bu yaklaşıma yönelik bir itiraz olarak Hannah Arendt’e göre, “İtaat varsa destek vardır. Bir erişkin itaat ediyorsa, bu durumda gerçekte söz konusu organizasyonu ya da itaati talep eden otoriteyi ya da yasayı destekliyor demektir.”⁷ Arendt’in belki Auschwitz için anlamlı olan bu tespiti, disiplinin belleğini yahut zorunlu askerlik hizmetini uygulayan pek çok beden “gönülsüz itaat” deneyimlerini açıklamada yetersiz kaldığı ortadadır. James Scott, “Zor, itaat üretebilir ama fiilen itaat edeni gönüllü itaate karşı aşılır. İktidar ilişkileri, aleni ve gizli davranış arasında bir uçurum oluşturma işlevselliğine de sahiptir”⁸ derken “güçlü” ile “zayıf” arasındaki uçurum arttıkça, ihlalin de aynı oranda artacağını betimlemektedir. O halde, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin tesisi, zorla ya da gönüllü olarak yapılmış olsun, toplumsal hayatta resmi söylemin etkisi ölçüsünde bir tepki meydana getirmektedir.

Askerliğin, toplumsal hayatta rütbe, kavram, lakap vb. anı güzergahlarında oldukça ortaklaşmış bir terminoloji yaratması, “asker” imgesini kolaylıkla, politik-toplumsal yönelimlerin bir anahtarı haline getirir. Bu nedenle, bireylerin kendi “askerliği”ni hatırlaması kadar, “asker” imgesini andığı ya da “olması gerektiği” ile canlandırması da, bu yönelimlerin çerçevelerini belirler. Bu sayede toplumsal grupların, güncel tartışmalara ilişkin yönelimleri hakkında çeşitli göstergeleri gözleme fırsatını yakalamış oluruz.

Bu nedenledir ki ulusal ordulara dayalı “yurttaş askerleri” sosyal bilimlerin ilgi alanına girmeye başlamışlardır. Tarihçi Mehmet Beşikçi’ye göre de cephenin

⁶ A.g.k.,, s. 47

⁷ ARENDT’ten aktaran, BRÖCKLING, A.g.k.,, s.49-50

⁸ SCOTT, James C., **Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar**, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 156-157.

sosyolojik anlamı, “topyekün savaş”la birlikte görünür olan düzenli orduların “yurttaş askerleri”dir:

“Zorunlu askerlik sistemi çağındaki savaşlarda, sıradan askerin savaşa dair kendi hikayesi, deneyimi, bir “askeri alan hikayesi” olmaktan çıkarak, cephe gerisinde toplumun gündelik yaşamına sızmaya başlamıştı. Bu nedenle savaş-asker hikayeleri bir toplumun kolektif hafızasının önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştı. Savaşların, askerliğin hatırlanması artık bir “hatırlama” haline gelmiş ve toplumsal kültürün bir parçası oluvermişti.”⁹

Askerlik anıları böylece hatırlamanın toplumsal çerçevesi gereğince, herkesin “kendine göre” bir şeyler anlattığı bir hafıza kaynağı haline gelir. Askerlik, gündelik hayatta, ihtiyaca göre şekillenen bir “ders”, “rehber”, “kural” olarak anımsanır:

“Adamın bir tanesi geliyor, çavuştan başkasını anlatmıyor. Bir tanesi geliyor, atıyorum yemekten anlatıyor. Bunlar çok farklı bakış açıları. Herkes kendine göre, sözler söylüyor.” (Halis, Yozgat, 35)¹⁰

Bu deneyimler neticesinde, Bröckling’e göre, itaatkar askerin karşısına, kabaca genelleştirerek asker kaçağını, firariyi, isyancıyı ya da askerlik hizmetini reddeden kişinin profilini çıkarmak yerine, tarihsel düzlemlere özgü düzenleyicileri, kuralları görünürleştirmeye ve bunlarla da gerek disipline edici gücün, gerekse isteksiz, karşı çıkan gücün durumunu incelemek gerekmektedir.¹¹ İtaatin iktidar tipleri kadar aksayan, çatlayan yönleri ve ona yönelik dirençlerin açığa çıkarılması da itaat teknolojisinin daha iyi analiz edilmesi anlamına gelecektir. Çalışmamız, askerlik üzerinden, anımsanan “strateji”lerle “taktik”lerin etkileşimini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu kavramların, askerliğin meşruiyeti ve askerliğin anımsanması konularında nasıl bir anahtar olarak kullanıldığına sonraki bölümde değinilmiştir.

⁹ BEŞİKÇİ, Mehmet, **Topyekün Savaş Kavramı**, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s. 64.

¹⁰ Saha çalışmasına dayanan isimler tamamen değiştirilmiştir.

¹¹ BRÖCKLING, A.g.k., s. 47.

Bu tarihsel arka plan, askerliğin dünya tarihinde ve imgesinde sadece “itaatkar” bir kitle olarak değil, sosyal bilimlerin ufkunu açan bir referans noktası olmasını kolaylaştırır. Zorunlu askerliğin sosyolojik analizine dair yapılan ilk çalışma Semih Sökmen ve Nadire Mater’in birlikte hazırladığı *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu’da Savaşmış Askerler Anlatıyor* adlı çalışmadır.¹² Bu çalışma, askerliğini yapmış erkeklerin anlatılarına yer vermiş ve bu anlatılar dışında hiçbir analiz yapmamayı kasıtlı olarak tercih etmiştir. Bu kitap nedeniyle, Mater ve Sökmen hakkında açılan davanın 29 Eylül 2000 tarihli duruşmasında beraat kararı verilmiştir. Bu örnekten anlaşılan, “askerliği hatırlama”nın sosyal, sosyolojik ve “hukuki” bir problem teşkil ettiği gerçeğidir.

Burada anacağım 2. temel çalışma ise, askerlik anıları üzerinden “erkeklik” kodlarının oluşumunu inceleyen Pınar Selek’in *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* adlı çalışmasıdır.¹³ Bu çalışmada da askerliğini yapmış çeşitli sosyal gruplara mensup erkekler, askerlik dönemlerini “hatırlayarak”, araştırmacılara analiz imkanı taşımışlardır.

Tez çalışmamız ise, askerliğin meşruiyetini tesis eden stratejilerin nasıl tüketildiğini ve yıprandığını, ulusal stratejiler ve askerliğini yapmış erkeklerin anımsamaları üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, saha çalışması için, zorunlu askerlik hizmetinin meşruiyetinin güçlü olduğu düşünülen, dinsel motifler açısından da zengin bir saha olarak kamuyounda “en çok şehit veren iller”den biri olarak anılan Yozgat’ta ve Kayseri’de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak, Yozgat ve Kayseri’de yapılan görüşmelerde, zorunlu askerliğin meşruiyetinin sarsıldığı gözlenmiştir. Buna ek olarak, farklı hafıza çerçevelerini göstermesi bakımından İstanbul ve Artvin-Hopa’da da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 29 kişiyle yapılan derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilere, askere uğurlama törenleri, askerlik yaşamı, askerlik sonrası ile ilgili genel sorular sorulmuş

¹² MATER, Nadire, *Mehmedin Kitabı Güneydoğu’da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, Metis Yay., İstanbul, 1998 2. Baskı ise 2011 yılında basılmıştır.

¹³ SELEK, Pınar, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

olup, görüşmenin sonunda Osmanlı, Çanakkale, Kıbrıs, Kore gibi “*hafıza mekanları*” üzerinden askerliği anımsamaları istenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, andığım hassasiyet ve metotlara sadık kalarak, Türkiye Cumhuriyeti için Ulusal Kurtuluş Savaşı olarak anılan ve Pierre Nora’nın kavramsallaştırması ile bir “*hafıza mekanı*” haline Çanakkale’ye ve oradaki seferberlik duygusunu günümüze taşıyan yegane “strateji” olarak zorunlu askerliğin alımlanışına bakarak, bu tüketimdeki taktikleri, kamusal senaryoları, direniş pratiklerini ve grup hafızalarını sosyolojik açıdan ortaya koymaya çalışmak olacaktır. Böylece, askere ya da askerliğe ilişkin kolektif anımsamaların, bir *kırılmanın* eşğinde olup olmadığı sorgulanacaktır.

Bu çerçevede, çalışmanın 2. Bölümünde askerliğin sosyolojik açıdan hangi anahtar kavramlarla analiz edilebileceği tartışılmıştır. 3. Bölümde ise, askerliğin tarihsel serüveni ve uluslaşma ile ilişkisi aktarılmıştır. Avrupa’daki askerlik paradigmasının Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet döneminde nasıl etkiler meydana getirdiği ve Türkiye’deki sistemin nasıl ayrıştığına 4. Bölümde yer verilmiştir. Askerliğin toplumsal meşruiyetinin tesis edilmesine yönelik stratejiler, ulus hafızası yaratmak için kullanılan yöntemler, medyanın konumu ve egemen hafıza mekanlarının oluşturulması gibi çeşitli başlıklar altında 5. Bölümde tartışılmıştır. 6. Bölümde ise, zorunlu askerliğin meşruiyetini güçlü tutmaya dönük ulusal stratejilerin nasıl tüketildiği, hangi uyumlu alımlamaları meydana getirdiği ve ne şekilde yırtıldığı analiz edilmiştir. Son olarak, 7. Bölüm ise askerliğin meşruiyeti ile askerliğin anımsanmasını etkileşimli bir şekilde ele almıştır. Kolektif bellekteki askerliğin dönüşümünü; askerliği hatırlamak, askeri imgeleri ve egemen hafıza mekanlarını tüketmek, geçmiş üzerinden geleceği, bugün üzerinden geçmişi tasarlamak pratikleri üzerine örneklerle yer vererek tartışmıştır.

2. HABİTUS-HAFİZA-TAKTİK: ASKERLİK NEREDE BAŞLAR?

Askerlik, kültürel yaşamla paralel bir şekilde yaşanır. Askeri itaat üretimi, sadece kışlada değil, sosyal hayatın her alanında kendisine yer bulabilen bir stratejidir. Askerlik, “geçici” değil “zorunlu” olduğunda ise askerlik hizmetinin meşruiyetini güçlü tutmaya dönük stratejilerin sürekli yeniden üretimi gereklidir. Bu da, kültürel pratiklerin merkezinde, sürekli uyarılan, tüketilen ve tehdit edilen bir “norm” oluşmasını sağlar. İtaatkar bedenlerin “doğası” sayılan normlar da Judith Revel’e göre bir kurmacadır;

“Toplumsal norm, bir kurallar söyleminin üretilmesidir. Bireyin, özellikle bedenselliği içinde, bedenlerin, insanların doğası olması gereken bir doğa adına- bir kez daha belirtelim: bu doğa açıkça iktidarın bir kurmacası, onun bir kurgusudur. Yargılandığı ve hizaya sokulduğu bir kurallar söylemi.”¹⁴

“Norm toplumu”nda itaatin toplumsallaşması, gündelik duyguların ulusal değerlere endekslenmesi (vatan sevgisi, vatan borcu, bayrak aşkı vb.) askerliğin de gündelikleşmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle ne askeri itaat kışlada sonlanan bir “maruz kalma”dır ne de itaatsizlik, askerlik hizmetini reddetmekle sınırlıdır. İtaatin kadir-i mutlak bir tahakkümden ibaret olmayışını varsaymak, onun boş alanlarından sızan, yasalarını ihlal eden ve iktidarın “sabitleyici” mekânizmalarına “direnen” gündelik pratikleri de olumlayan bir dönüşümün ifadesidir. Michel de Certeau, mülkiyetten ve mekândan güç alan egemenlik zemininin dinamik işleyişine “strateji” derken, bu işleyişin görüş alanı içindeki hesaplı manevralara ise “taktik” adını veriyor:

¹⁴ REVEL, Judith, **Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yay., İstanbul, 2006, s. 137.

“Stratejiden kastım, güçler arasındaki ilişkilerin ancak bir istek ya da erk öznesinin (işletme, ordu, kent, bilimsel kurum) yalıtılabilir olduğu anda gerçekleştirebileceği oyun ya da hesaplaşmadır. (ya da manipülasyondur). Strateji, bir mülkiyet olarak çerçevesi çizilebilecek bir *mekânın* varlığını ön kabul olarak benimser. Bir mülkiyetin varolmamasıyla nitelenen hesaplı eylem olarak taktik ise, mekân olarak sadece ötekinin mekânını kullanır. Bu nedenle kendisine dayatılan alanda oyunu kurmak zorundadır. Düşmanın görüş alanı içerisinde, “düşman” tarafından denetlenen uzam içinde gerçekleşebilen harekettir. Mekânsızlık, ona hareketlilik sağlar.”¹⁵

Disiplinin, paralı askerlerdeki başı boş güç odağını toplumsal bir beden haline getirmek amacıyla, modern devletlerle birlikte nihayet “kışla” uygulamasına başlaması, o “mekân”ın mekân dışında da yürürlükte olan bir “strateji”si olarak askeri itaati değerlendirebilmemize olanak sağlar. Buna karşın itaatin aynı uzamdaki - itaatsizliği dahi barındıran – bütün “tüketim biçimleri”ni ise “taktik” olarak değerlendireceğiz. Bu nedenle çalışmamızın 5. Bölümü, askerliğin toplumsal meşruiyetini tesis etmeye yönelik kullanılan araçları “stratejiler” olarak kavramsallaştırmaktadır. Sonraki bölümde ise, “gönüllü” ya da “gönülsüz” tüketim biçimleri “taktikler” olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu doğrultuda, askerliğin toplumsal meşruiyetine ilişkin kamusal bir belleği işaret eden “ulus hafızası”¹⁶ da bir “strateji” olarak değerlendirilmiştir. Ulus hafızası stratejisi üzerinde, askerliği anımsayarak yahut ulus hafızasının ürettiği “hafıza mekanları”¹⁷ni kullanarak anımsanan asker imgeleri ve asker hatıraları gibi “hatırlamanın toplumsal

¹⁵ De CERTEAU, Michel, **Gündelik Hayatın Keşfi 1 Eylem Uygulama Üretim Sanatları**, Çev. Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s. 112-113.

¹⁶ Boym’a göre, Kolektif hafıza günlük yaşamın ortak işaretleridir. Bu işaretler, bireysel hatıraların ortak toplumsal çerçeveleridir. Kolektif hafıza ile ulusal hafıza aynı şey değildir. Ortak imgelerin ve anlatıların olması, aynı oldukları anlamına gelmez. Ulusal hafıza, ortak günlük hatıralardan tek bir teleolojik hikaye çıkarma eğilimindedir.

BOYM, Svetlana, **Nostaljinin Geleceği**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 92.

¹⁷ Nora’ya göre “hafızayı mayalayan” hafıza mekânları, tarihi oluşturan en önemli unsurlardır. NORA, Pierre, **Hafıza Mekanları**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

çerçevesi'ni"¹⁸ ortaya koyan anımsamalar ise "taktik" kavramıyla kavramsallaştırılmıştır.

Paul Ricoeur'a göre de tarihçinin çalışması bir "hakikat gereğine tabi" iken, tarihe kolektif bellek üzerinden bakma teşebbüsleri, "kolektif kimliğin gereklerine tabi"dir. Dolayısıyla, askerliğe ilişkin anılarla birlikte asker imgesini ya da askerliği anımsama biçimleri, "kimlik"lerin ve "toplumsal çerçeveler"in izini taşır.¹⁹

Zorunlu askerliğin meşruiyetini tesis etme "*strateji*"leri, "şanlı" geçmişi işleyerek, askerliği alımlama biçimleri ise askerlik mekanını "hatırlayarak" çalışır. Ulus hafızasını yırtan hatırlamalar hem karşı bir tarih yazımı şeklinde kurumsal olarak, hem de kişilerin kendi anılarını "yeniden" yazması şeklinde bireysel-toplumsal biçimde ortaya çıkabilmektedir.²⁰ Travmatik özelliği, günlük hayatın her anında çağrılabilmesi, politik, konjonktürel ve toplumsal boyutu çerçevesinde zengin referanslarıyla askerlik anıları, "yeniden" anı üretiminin başlıca mekanlarından biridir. Askerlik, sadece bir mekan olarak değil "temsil"²¹ edilen bir kültür olarak da toplumsal hayatta tüketilir, alımlanır.

Askeri ya da toplumsal itaatin temel "strateji"si olarak disiplin üretimi, bir yandan itaatsizliğin önlenmesi ve cezalandırılması uygulamalarını devreye sokarken bir yandan da direnişi kışkırtmaktadır. Bu nedenle askeri / toplumsal itaat üretme

¹⁸ İlk olarak Halbwachs'ın geliştirdiği bu tanıma göre, bir toplumun hafızası onu ulaştıran grupların hafızası ölçüsünde geçmişe doğru uzanır. Geçmişin hafızası ise, hafızanın toplumsal çerçeveleri ile mümkündür.

¹⁹ Ricoeur'dan aktaran BİLGİN, Nuri, **Tarih ve Kolektif Bellek**, Toplumsal Tarih, Sayı 174, Haziran 2008, s. 36.

²⁰ Halbwachs'a göre, kolektif hafıza bireysel hafızaları sarar ama onlara karışmaz. Bireysel hatıralar, kolektif hafızaya nüfuz ediyorsa bunlar, artık bireysel bilinç olmayan bir bütüne yerleştirdiklerinde biçim değiştirirler.

²¹ Castoriadis'e göre; temsil-tasavvur "nesnel" olamaz çünkü temsil birisi için ve aracılığıyla temsildir ve o yüzden de ister istemez, en azından bu birinin erekliliklerine göre "ayarlanmış"tır, ne de "Saydam" olabilir, çünkü bu birinin varlık hali söz konusu temsilin-tasavvurun oluşumuna bir taraf olarak iştirak eder.

CASTORIADIS, Cornelius, **Öznenin Bugünkü Durumu**, Çev. Ertuğrul Başer, Birikim, Sayı 108, Nisan 1998, s. 70.

biçimlerine karşı ortaya çıkan çeşitli dirençlerin ve taktiklerin analizi, bu “strateji”nin yasalarla ve söylemlerle ilişkisiyle bağlantılı olarak toplumsal hayatta çocukluktan itibaren yaşatılan zihinsel tutulma ve “sürekli basınç” halini ortaya serecektir. Zihinsel seferberlik, mağduriyet ve kahraman mitosu, iç-dış düşman algısı ve bir “aile” olarak kurgulanan toplumsal değerlere yastır. Kuşaklar arası sürekliliğini, tohumunu attığı bu düzeneğe borçludur.

Bu noktada askerliği yayan temel bir düstur olarak disiplin, bir teknikler bütünü olarak “toplumsal beden”in²² bütününe hedef alır. Evrensel özellikleri, yerel özgüllükleriyle yahut Schmitt’in deyişiyle “olağanüstü hale karar veren kendi istisna rejimini kuran” disiplin, nihayetinde bir egemenlik kurma tatbikatıdır. Bu egemenliğin, yetkilerini paylaştıran bir iktidar ise, aynı ilkesellikte ama asimetrik bir model sunar. Bireyler bizleşirken, dayatılan itaat ile, gönüllü itaat etkileşimi, itaatsizliğin etki alanı ve potansiyelinin de “aşağıdan yukarıya” bir doğrusallık arzetmediğini göstermektedir.

Farklı perspektifin Foucault ile olgunlaştığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Foucault, disipline dayalı iktidarın köklerini, sistematik politikalar kadar sessizce gerçekleştirilen pratiklerin içinde de bulur. Disiplini tek bir yerde işleyen merkezi bir basınç olarak değil, bir çok yerde üreyen bir ilişki olarak tartışır. Her okul, her manastır, her cezaevi, her fabrika, her kışla, disipline sokan gücün bir üssü ve atölyesidir. Foucault'ya göre bu askeri modeli yani disiplin toplumunu, sanayide, ailede, toplumun ince ayrıntılarına kadar yayılmış biçimiyle görmek mümkündür.

Foucault’da disiplinin modern dönemlerdeki bu yayılmacı mekanizmalarının tam olarak anlaşılması itaatsizliği de tartışmaya katan bir bakış açısıyla mümkündür. Zira itaatsizlik disiplinsel iktidarın bir fonksiyonudur. De Certeau'nun “taktik”i, “düşmanın görüş alanı içerisindeki aynı uzamdaki hareket” olarak adlandırması gibi

²² Habitus kavramının amacı “toplumsallaşmış beden”in toplumla karşıtlık içinde olmadığını, toplumun var olma biçimlerinden biri olduğunu göstermektedir. SWARTZ, David, **Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi**, Çev. Elçin Gen, İletişim Yay., İstanbul, 2011, S. 139.

Foucault da, itaatsizliğı iktidarın aktif alanına yerleştirir. İtaat etmeye yönelik oluşan dirençler, bizzat iktidarın kurduğu uğraklardan biridir. Bununla bağlantılı olarak Elias Canetti de benzer bir şekilde, ”güç ve iktidar” arasındaki ayrımı, kedi ile farenin oyununa benzetir:

“Kedi, gücü fareyi yakalamak, onu ele geçirmek ve, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle oynarken, bir başka etken daha vardır. Kedi, farenin gitmesine izin verir, biraz kaçmasına, hatta arkasını dönmesine fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hala kedinin iktidar alanının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir. (...) Kedinin egemen olduğu uzama, (...) dikkatle izleme ve yok etme niyetine gerçek iktidar gövdesi ya da daha basit bir biçimde iktidarın ta kendisi denebilir.”²³

İlkesel ve tarihsel bir zemini olmasına rağmen, tepeden inmece olmadığı söylenen, hızla topluma yayılan ve kimi zaman içleyen, kimi zaman ötekileştiren bir itaat üretiminin sosyal bilimlerin konusu olması, bu alana ilişkin tutumların bütün yönleriyle değerlendirilmesi ve farklı kavramların projeksiyonu ile yeniden okunması sayesinde zengin bir koleksiyon sunacağı ortadadır. Disiplini kendiliğindenliğe ve otomatığe bağlayan bir kurumsallık nerelerde ihlal edilmektedir? Bu ihlal, disiplinden ne ölçüde ve ne şekilde ayrıışmaktadır? Bu temel sorular, iktidar analizinin olduğu kadar askeri disiplin tartışmalarının da temel ayağıdır.

Öznelliğin içsel yapıları ile toplumsal dış yapılar arasındaki ilişki işte bu “yeni dönem”de önem kazanır. Bourdieu’ya göre özne, toplumun dışında ondan ayrı oluşmuş bir şey değildir. Özne, bireylerde nesneleşmiş bir tarihsellik olarak kalıcı tutum ve davranışlar haline gelir. *Habitus*, bireylerin içinde, edinilmiş tutumlar olarak kalıcı bir biçimde cisimleşmiş olan sosyal yapıyı işaret eder. Buna göre habitus, “ürünü olduğu bir toplumsal dünyayla ilişkiye girdiğinde sudaki balık

²³ CANETTİ, Elias, **Kitle ve İktidar**, Çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s. 280.

gibidir. Suyu hissetmez ve etrafındaki dünyayı çok doğal sayar”.²⁴ De Certeau'ya göre de *taktikler*, sosyal söz dağarcığını kullansalar da içine işledikleri sistemde kendi çıkarlarına göre yollarını çizerler ve farklı erekler ortaya koyarlar. Önceden girintileri ve çıkıntıları belirlenmiş bir zemin üzerinde dolaşır, gider gelir, sınırlardan taşar ve türevlerini türetirler. Yerleşik bir düzenin labirentlerine, kayaların arasına vurarak, köpüklerinin izlerini bırakan, hırçın deniz dalgalarının hareketine benzer hareketlerle vurup çekilirler.

Habitus kavramını, Norbert Elias'ın, bireylerin disipline edilirken, hep aynı kararda bir basınca maruz kaldıkları için hissetmedikleri ve yapılarının bu şekilde inşa edildiği analizi ve daha önemlisi De Certeau'nun “taktik” kavramıyla birlikte analiz etmek bizi bireyden yapıya götüren yolun duraklarıdır.

Bourdieu, mekanik, otomatik olmak yerine “yaratıcılığı” da barındırdığından “alışkanlık”(habitude) kavramı yerine “habitus” kavramını tercih etmiştir. De Certeau'nun tartıştığı gibi, düşmanın uzamında olsa da, saat gibi kurulup işleyen bir öznellik değil, sosyal yapıyı bireyselleştiren ancak yaratıcılığa, uyuma ve ihlale açık konumsallık bakımından “taktik”ler habitusların da bir ürünüdür.

Bu anlamda davranışları kolektifleştiren disipline sokma talebi, “hayali”²⁵ bir idealizasyonu model haline getirerek, hiçbir zaman gerçekleşme imkânı bulamayacağı homojen bir düzen ütopyası içerir. Disiplinin belki de en rasyonel biçimde uygulandığı alan olarak askerlik, kışlayla sınırlı kalmayan politik bir niyetin göstergelerini barındırır. Askerliğin bizatihi somut uygulanımı ile askerlik imgelemi de, bu minvalde askerlik dışı “yaşam”la yoğun bir temas içinde üretilir. Jean Baudrillard'ın kavramsallaştırması çerçevesinde, medyadaki tek tipleşmiş asker fotoğraflarına yansıyan simülatif imgelerin, “hayali” bir askeri esas alarak, ulusal stratejilerin imgesel sınırlarını çizdiği anlaşılmaktadır.

²⁴ BOURDIEU, Pierre- WACQUANT, Loic J.D., **Düşünsel Antropoloji İçin Cevaplar**, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 118.

²⁵ Anderson'a göre “Ulus, hayal edilmiş bir siyasi topluluktur. Kendisine aynı zamanda, hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.” ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul, 1993, s. 20.

Toplumsal / sivil hayatta da askerlik, bir “savaş kurumu” olmaktan çok barış dönemi seferberliği olarak kurgulanmakta, “savaş hayali” ve simulasyonu ile de barış dönemi tasarımı, toplumu “disipline” etmektedir. Alfred Vagts'ın analiz ettiği gibi militarizmin “savaş” dönemlerinde değil “sanal” tehditlerle “barış” döneminde işleyen bir düşünce ve zihniyet sistemi olması bu simülasyonun bizatihi nedenidir. Savaşta ya da barışta, iktidarın itaat talebini “stratejik bir tahakküm” olarak tanımladığımızda, bu stratejiden rol çalan, boşlukları dolduran, askeri itaat ritüellerini zayıflatan ve yerinden eden uyumlu-uyumsuz davranışlara da “taktik” adını verebiliriz. Böylece, De Ceurtau'nun kavramsal çerçevesi içerisinde, itaat türlerini, bireysel/toplumsal itaatsiz görünümlemlerle aynı kapta değerlendirme fırsatını yakalamış oluruz.. Ulus devletlerin gündelik duyguları “bayrak aşkı”, “vatan borcu” vb. kavramlarla toplumsallaştırması uygulamaları, yahut bireylerin devlet gibi konuşma alışkanlığı ile “bizleşmesi” süreçlerine baktığımızda da askerliğin sosyolojik kapsayıcılığını, kışla içerisine hapsetmeyen bu analiz denemesinin sadece bir “fırsat” değil “zaruret” olduğu da ortaya çıkacaktır.

De Ceurtau'cu bir çerçevede “Mekân ilişkilerini öne çıkaran” stratejilerin, gündelik hayatın diğer kurumlarını da -“kışla”ya benzer şekilde- “disiplinci bir kurum” olarak dizayn etmesi, bu mekânın genişlediğini gösteren bir gelişmedir. Ancak bu genişleme ve dağılma De Ceurtau'ya göre, “taktik”e de zamansız, çağları aşan bir “sanat” icra etme fırsatı sunar.²⁶ Nitekim, artık askerlik, toplumsal çerçevelerin ters yüz ettikleri, işleyerek tükettikleri bir anı laboratuvarı olarak, bireylerin “alaya” dahi alabildikleri bir mekanda yeniden tüketilir.

Taktik ile stratejilerin mekansal takasları, dağılmaları söyleme de bir kanal açar. Ernst Bloch, *Zamanımızın Mirası* adlı kitabında, Nasyonel Sosyalizm'in nasıl olup da iktidara geldiğini tartışırken “toprak, “otoktonluk”, “yerlilik-buralılık”, “köylülük” ya da “kırın temiz ve basit hayatı” gibi kavramların kullanıldığını yazar.²⁷

²⁶ A.g.e., s. 113.

²⁷ BLOCH'tan aktaran, AKYILDIZ, Kaya, “Büyüyen Çöl: Vatan, Türklük ve Kalıcılaştırmış Olağanüstü Hal”, **Toplum ve Bilim**, Sayı117, 2010, s. 21.

Türkiye örneğinde de modern devletlerin yeni iktidar teknolojisi ile “yukarıdan aşağıya” değil yayılarak meşruiyetini ve üretmesi, askerlik hizmetinin de bir “hak” olmaktan çıkıp tüm dünyada bir “borç”a dönüşmesiyle bağlantılı olarak, “Anadolu insanı”, “bu topraklar”, “anavatan”, “memleket”, “milli güvenlik”, “dört tarafımız düşmanlarla çevrili”, “huzurlu ama şerefli” gibi gündelik hayatı içe alan ve buna vurgu yapan yeni kavramsallıklar üretildi. Zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin tesis edilmesinin sosyolojik analizi bu sebeple, söz konusu gündelik kavramların hatırlanma, alımlanma ve tüketilme biçimlerini ortaya koyarak mümkün olabilecektir. Nitekim, bu kavramları tüketen olduğu kadar, onlara direnen taktikler de bu etkileşimle meydana gelmektedir. “Taktik, zayıfın sanatıdır” diyen De Certeau, gündelik hayattaki bu sanatın tarihsel anlamına ve devamlılığına şöyle işaret etmekteydi:

“Gündelik alışkanlıklar, güçlü tarafından kurulan düzende zayıfın çevirdiği dolaplar, ötekinin alanında gerçekleştirilen hamle sanatı gibi rutin etkinlikler belki de zamansız, çağları aşan bir sanata gönderme yapıyordur. Belli bir zamana ait olmayan, tarih öncesinden bugüne uzanan akıl oyunları gibi, bazı balıkların ya da bazı bitkilerin var olmak için büyük bir maharetle uyguladıkları simülasyonlar, hamleler ve oyunlarla benzerlik gösterir. Bu sanatın prosedürleri, canlı hayatın çok ötesinde, uzaklarındadır. Tarihsel kurumların stratejik bölünmelerini aşmakla kalmamış, kurum olgusunun bilinçlerimizde oluşturduğu kopukluğu da bertaraf etmişlerdir. Bu prosedürler, açık bir sürekliliğe sahiptirler ve okyanusların en dibinden bizim mega kentlerimizin sokaklarına uzanan dilsiz bir belleğin devamını sağlarlar”.²⁸

Bireylerde içselleşen davranışlar, Erving Goffman’a ise bir tiyatro sahnesini andırır. Bireylerin davranışlarını, bir tiyatro sahnesindeki “performans”larıyla bağdaştırarak inceleyen Goffman’a göre, “etkileşim”, kabaca fiziksel olarak aynı ortamda bulunan bireylerin, karşılıklı olarak birbirlerinin eylemleri üzerindeki

²⁸ DE CERTEAU, A.g.k., s. 117-118.

etkileri şeklinde, performans ise, belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri şeklinde tanımlanabilir.²⁹

Bir performans sırasında, gözler önüne serilen önceden belirlenmiş ve başka durumlarda sergilenebilecek ya da oynanabilecek eylem kalıbını ise “rol” veya “rutin” olarak tanımlayan Goffman, Bir birey veya “oyuncu”nun aynı rolü aynı seyircilere farklı zamanlarda oynadığında, toplumsal bir ilişkinin doğacağını belirtir.³⁰

Bu etkileşim içerisinde ise kişiler, kendi oyununa inanabilir ya da kinik³¹ bir yaklaşım içerisinde olabilir. Ancak bu kinik tutum zamanla role bürünerek, doğamızın bir parçası haline gelir.

Goffman, öğretici bir dönemsellik olarak total kurumlar kavramını üretir. Buna göre total kurumlar, önceden sahip olunan yaşam ile kurumsal dünya arasında belirli bir gerilim yaratır ve muhafaza ederler. Burada aktörler, sistemin işleyişini öğrenirler. Benliğin, yapıya karşı olmak ve onunla işbirliği yapmak arasında bir denge göstermesinin ise sadece total kurumlarda değil, daha büyük toplulukların üyeleri için de geçerli olduğunu söyler.³² Askerlik mekanını da “total kurum” olarak değerlendirdiğimizde askerlerin sistemin işleyişini nasıl *öğrendikleri* üzerinde düşünmek gerekir. Çalışmamız da, bu varsayım altında, kurumsal stratejilerin, nasıl gündelikleştiği üzerine düşünülmektedir.

Askerlerin gerek “sahne arkası”nda gerekse “sahne önü”nde sergiledikleri “performans”lar olarak davranış modellerin, “gönülsüz itaat”in özneleşmesinin bir örneği sürecini andırdığı şekliyle, Goffman’ın “oyun”, “performans” ve “etkileşim”

²⁹ GOFFMAN, Erving, **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu**, Çev. Barış Cezar, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 28.

³⁰ A.g.k., s. 28.

³¹ Sinme, siniklik.

³² Goffman’dan aktaran, POLAMA, Margaret, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yay., Ankara, 1993.

kavramlarına uyarlanabilir. Nitekim Goffman da, kinik tutumun zamanla oynanan bir performansa dönüşmesinin en önemli örneğinin, ordu kurallarına fiziksel cezalardan kaçınmak için uyan ancak zaman içinde, üstleri ve diğer askerler kendisine saygı duysun diye uymaya başlayan acemi askerler olduğunu belirtir.³³ Goffman’a göre kiniklik, bireylerin iç benliklerini seyircilerinden soyutlamak için de kullanılan bir araçtır. Böylelikle “asker”, kendi iç benliğinin “çıplak” halini “komutan”a teslim eder.

Askerliğin sürdürüldüğü bir başka durum olarak değerlendirilebilecek toplumsal bellek ise herhangi bir grubun kimliğini dayandıracağı temellerinin çerçevesini oluşturur. Her zaman değişim sürecinde olan kimlik de grubun kendini şimdiki zamanda nasıl imgeleştirdiğinin bir sonucu olarak sosyal çerçeveyi, yani geçmişle kurulan ilişkileri de değiştirir.³⁴ Bu anlamda “ulus” kavramı da hatırlamanın sosyal ve “konjonktürel” sınırlarını çizer. Resmi ideolojiler de kendi milli anlatılarının yayılması ve benimsenmesi için “ortak” bir çerçeveye ve ulusal bir kimliğe ihtiyaç duyarlar. Bu yönelim, kimi zaman bu çalışmamızda tartışacağımız gibi, bir kurumun meşruiyetini tesis etmek için kullanılan bir sosyalizasyon aracı işlevine de sahip olabilir. Burada en kritik olan şey, bu durumun bir süreklilik hali gerektirdiğidir.

Kimliklerin yeniden üretimini mümkün kılan bir süreklilik açısından kuşaklar arası aktarım, *kendiliğinden*³⁵ oluşan bir yatkınlığın, bir diğer deyişle *habitus*³⁶un ürünüdür. Bunun kasıtlı bir ayıklama olmadığı meselesi önemlidir. Bu alışkanlık hali ile, resmi bir davette anlatılması gereken kişisel “anı”ların çerçevesi, aile büyüklerinin yanında gündelik hayatın anılma biçimi, yahut askerlik anılarının dile

³³ GOFFMAN, A.g.k., s. 31-32.

³⁴ YALIM, İnci, “Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, SARGIN, Güven Arif (Der.), **Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 163.

³⁵ Bellekte en ulaşılabilir, yani hemen hatıra gelen veriler, çoğu kez grubumuzdaki başat düşünceye, normatif düşünceye tekabül edenlerdir. Clemence’dan aktaran, BİLGİN, Nuri, **Tarih ve Kolektif Bellek**, Toplumsal Tarih, Sayı174, Haziran 2008, s. 36.

³⁶ Habitus, bizi eylemin öncelikle sosyalleşme yoluyla içselleştirilen temel yatkınlıklardan doğduğu ve bunlarla düzenlendiği düşüncesine yöneltir. Bourdieu, temel toplumsal hayat koşullarının yatkınlıklara dönüşecek şekilde içselleştirilmesinden ya da cisimleşmesinden söz eder. Buna göre habitus, içselleşmiş ve yatkınlığa çevrilmiş zorunluluktur. Zorunluluğa dönüşmüş erdemdir. SWARTZ, A.g.k., s. 136.

getirileceği yerin ve zamanın şartları hatta kadın – erkek ilişkilerinin konuşulduğu anımsandığı yer dahi bellidir ve sınırlıdır. Kimlikler özelinde ise bu sınırlar, toplumsallaşmıştır. Tam da bu noktada, bu sınırların ihlal edildiği durumlarda, mekan sessizleşir. Bu “sessizliği” uzun bir zaman dilimine yayarak düşündüğümüzde görürüz ki, “sessizleşme”ler, yani aktarımın minimize olduğu anlar, toplumsal belleğin kendiliğinden sınırlarını çizer. Son yıllarda artan askerlik tartışmalarında yaşanan, “yeni” bir durumu yorumlamak değildir, anımsamayı engelleyen bu sınırların serbest bırakılmasıdır. Sessizliğin, kinikliğin akmasına artık izin verilmesidir. Dolayısıyla, her türden söylem, geçmiş tarafından tasarlanıp olgunlaşma potansiyeline sahiptir.

Hafızanın aktarımı ise, konuşulan, cisimleşen, “mekanlaşan” tahayyüller üzerinden akar. Toplumsal grupların, kuşakların, sınıfların vb. hemen tüm kimliklerin, *Ulus Hafızası stratejisine* karşı –kendiliğinden- bir *taktiği* yani onların toplumsal belleği bu şekilde ürün verir. Askerlik özelinde, askerlik sistemi tartışmalarını besleyen yegane çerçeve, kolektif bir erkek hafızasıdır.

Dolayısıyla *habitus* ile *hafıza* kavramları arasındaki köprü, gündelik “alışkanlık”larla kuşaksal aktarım arasındaki güzergah üzerinden kurulabilir. Böylelikle, “hatırlama”nın ve dolayısıyla aktarmanın “çerçevesi” yani “doğal” kimlik aynı zamanda *habitus*’un bir ürünüdür. Bu ürünlerin, temel besini kolektifleştirdiği ölçüde ve bugün için “çağrılan” anılar ortaklaştığı ölçüde “ulusal” bir *habitus*’un³⁷ total mamülü olan *ulus hafızası* ortaya çıkmaktadır.

³⁷ Bourdieu, *habitusun kolektif temelini* vurgular. Benzer hayat olasılıklarını içselleştiren bireylerin aynı *habitusu* paylaştıklarının altını çizer. Biyolojik bireylerin sosyalleşme deneyimlerinin biricikliğini kabul etse de, şunu savunur: Kişisel tarz, bir dönemin ya da sınıfın tarzıyla ilişkisinde bir sapmadan ibarettir, öyle ki, sadece uygunluğuyla değil farklılığıyla da ortak tarzla ilişki içindedir. SWARTZ, A.g.k., s. 150 Noirielle göre de günlük hayatlarında bireyler, sudaki balıklar gibi, kendi ulusal grupları içinde yaşadıklarından, bu etiketlemenin farkında değildirler. Kendilerinin bu özelliği, kişisel kimliklerinin diğer unsurlarının ardından ikinci sırada gelir. Bir birey, kendi ulusal grubuna ayrılmış toprakların dışına çıktığında, (geçici olarak ya da orada yaşamak için) bu gizli kalmış kimlik ortaya çıkar”. Yabancılığı yalnızca bir pasaportu olması gerekliliğiyle değil, aynı zamanda ‘ulusal davranışın’ (konuşma şekli, tavırları, vs...) içinde bulunduğu ülkenin kültürel şemalarına uyumsuzluğuyla en kısa sürede yüzüne vurulur.

Dolayısıyla, çalışmamız özelinde, “Çanakkale’de savaşan dedelerimiz” vb. anlatıların bir *ulus hafızası*’nı resmettiği söylenebilirken, Çanakkale Gezileri, Anma Törenleri³⁸, vb. eylemsel pratikler kolektifleşmiş bir *habitus*’un örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Çanakkale’nin “nasıl”, “neyle” kazanıldığına ilişkin farklı grupsal “taktik” olarak toplumsal hafızalar üzerinden günümüz askerinin “nasıl” olması gerektiğine ulaşabiliriz. Aynı şey, Osmanlı alımlamaları için geçerli olabildiği gibi “askerlik anımsamaları” üzerinde de geçerlidir. İçselleşmiş alışkanlıklar, grupların toplumsal çerçeveleri, askerliği işlevsel bir haklılaştırma “çerçevesi” haline getirir.

Askerliğin, kültürel pratiklere yapışarak, askerlik sonrasında özel alanlara sızması ise, hegemonik bir düzeneği işaret eder. Bu düzeneğin yegane üretimlerinden olan erkeklik biçimi ise hegemonik erkeklik şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Hegemonik erkeklik de, bir imaj çerçevesi olarak erkekliğin “ne olması gerektiği”ni askerlik anıları üzerinden haklılaştırarak kurallastırır.

Askerlik, “geçici”, “sonlanan” bir hizmet dönemi iken, gündelik hayata dağılan kültürel kodlar barındırması, Giorgio Agamben’in Carl Schmitt analiziyle irtibatlı olarak kavramsallaştırdığı “istisna hali” kavramı üzerinden de analiz edilebilir. Nitekim, Agamben, “olağanüstü hale karar veren”, “dışlayarak içleyerek hukukla hukuksuzluk arasında bir eşikte” uygulanan istisnai halin, bir “kural” olmaya başladığı değerlendirmesinde bulunur. Askerliğin “geçici” bir dönemken, askeri itaat kültürünün anımsanarak “kural” haline gelmeye başlaması, bu çerçevede anlam kazanır.

Modernleşme ile “uykudaki” ahlaki değerleri harekete geçirerek itaati toplumsal çeperlere yayan disiplin, sosyal bilimlerin hizaya getirilmesini de ihmal edecek

NOIRIEL, Gérard, **Etat Nation et Immigration: Vers une Histoire du Pouvoir**, Edition Belin, 2001, s. 138-139.

³⁸ Traverso’ya göre bellek, “anma takıntısı”na dönüşür. TRAVERSO, Enzo, **Geçmiş Kullanma Kılavuzu**, Çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, 2009, s. 2.

değildi. Sosyal bilimciler de öncelikle, bu duruş çerçevesinde meyve vermeye başlamışlardı. Böylece disiplinin, Fen Bilimleri'ndeki “gerçek” bir formül eşitliğini ve dolayısıyla hakikati temsil ettiği algısı güçlendi. Bugün hala askerlik, toplumsal hayatta meşruiyetini, disiplinin hem savaş sırasındaki hem de “sivil” hayattaki mutlak gerekliliği üzerinden kurgular. Bunun haricinde disiplin gerekliliğinin meşrulaştırılması bizzat ordular tarafından yapılan araştırmalara da konu oldu. Türkiye’de de literatürde ordu mensubu personel tarafından yazılan / yönetilen pek çok bilimsel makale, kitap vb. yayınlar bulunmaktadır. Kimi zaman bu yayınlarda ampirik verilere de yer verilmektedir.

Tarih boyunca benzer şekilde askeri sosyoloji ve bu yöndeki ampirik verilerle, ordu yönetimlerinin çıkarlarına uygun sonuçlar elde edilmişti. Sadece sosyal bilimler değil Tıp bilimi de itaatkarı “normal”, itaatsizi “deli” sayan yorumlarla direncin politik karakterini silikleştirmeye çalışıyordu. Diğer disipline etme bilimleri gibi sosyoloji de, itaatkar bir askerin nasıl elde edileceğine dair bilgileri üretmekle yetinmeyerek, itaatsizliğin nasıl kavranması ve askeri kıstaslara göre işlevsiz olan ve yetersiz olan unsurlara karşı nasıl bir tutum izlenmesi gerektiğine dair sorular da sormaktaydı. Bir yanda psikologlar, yeterlilik testleri hazırlayıp uygularken öte yanda hukukçular, cezalara çarptırırken, sosyologlar da “normdan sapma” bilimi yaparak askeri açıdan zararlı davranış şekillerini, bunların sıklığını ve bu davranışların tırmanışını inceliyorlardı.³⁹

Bu dar çerçevenin yırtılması bağlamında belirtmek gerekir ki, bir sosyal bilimcinin teorisindeki “asker imgesi de onu kendi çalışmasının bir aracı olarak anımsamadır. Örneğin, askerliği “olgunluk” aşaması olarak gören toplumsal bir grubun belleği kadar, “askeri tarih” tartışmalarında farklı bir konum almayı tercih eden, örneğin kahramanlıkları değil “fırları” anımsatan bir tarihçi perspektifi de, askerliği “erkeklik” tahakkümünün kurumsallaşması olarak tanımlayan bir sosyal bilimci de bir “toplumsal çerçeve” sunar. Nitekim, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyeti de evrensel bir kolektif bellekte antik yunan dönemine yönelik

³⁹ BRÖCKLING, A.g.k., s. 387.

hatırlamalarla da zenginleştirilmiştir. Bu kıyaslamayı olgunlaştıran bir düşünür olarak Machiavelli, çağındaki merkezi yapıların karşısına Yunan ve Roma kent devletlerindeki “vatandaşlık” duygusunu ve “düzenli ordu”yu koyarak modern devletleşme sürecindeki yurttaş ordularına bir zemin hazırlamıştır. Geçmişin yeniden aktarımı, başarılı-başarısız dönemlere ilişkin oluşturulan “asker imge”leri, askerliğin toplumsal meşruiyetin tesisinde ve askeri dönüşümlerde temel bir hatırlama zeminidir. Bu nedenle sonraki bölümde askerliğin tarihsel serüvenine yer verilerek, modern dönemlerdeki stratejik anımsamaları şekillendiren çerçeveyi anlamaya çalışacağız.

3. MODERN DEVLETİN OLUŞUM SÜRECİNDE ASKERLİK

Vatanseverliğe bağlı olarak düzenli ordu, ilk olarak antik dönemlerde ortaya çıkmıştır. Machiavelli'ye de ilham veren milattan önceki dönemlerdeki buluşlar arasında balta, ırh, başlık, yay ve tekerlek de vardı. MÖ 2700 yıllarında Sümerlerin ve Mısırlıların dünyadaki ilk düzenli orduya sahip oldukları tespit edilmiştir. Analizi yapılan en eski savaş, , Peloponez Savaşlarıdır. (MÖ 431-404) Düzenli askere alma sistemine destek veren milleti ve ordusuyla Atina ve Sparta arasında yaşanan bu savaşta, karada güçlü olan Spartalılar denizde güçlü olan Atinalıları yenmişlerdir.⁴⁰ Muvazzaf askerlik sistemini ilk başlatanlar ise Asurlulardır ve Romalılar bu sistemi yasal düzenlemelerle daha da ileriye götürmüşlerdir.⁴¹

Tıpkı antik dönemler gibi Ortaçağ da büyük ölçüde bir savaşlar tarihi olarak anımsanır. Hatta bazı modern tarihçilerin Ortaçağ toplumunun askeri yönünü ihmal ettiği ve modernleşme ve askerileşmenin eksik yorumlandığı iddiaları da mevcuttur. Bazı görüşlere göre, “Roma imparatorluğunun yok oluşu ile modern devletlerin doğuşu arasında geçen yüzyıllar boyunca savaşlar, batı Avrupa’nın gündelik hayatına belki dinden daha fazla egemen olmuştur.”⁴²

Zorunlu askerliği, toplumsal disiplin üretmenin anahtar kurumlarından biri olarak değerlendirdiğimizde, 16. yüzyılın paralı askerliğe dayalı orduları, “bedenleri “kütle” olarak değil “çarkların dişlileri” olarak gören modern disiplinin “laboratuvarı” sayılabilir.”⁴³

⁴⁰ UŞAKLI, Ali Bülent, **Savaşın Dönüşümü ve Teknoloji**, , Lalezar Kitabevi, Ankara, 2008, s. 66

⁴¹ A.g.k., s. 67.

⁴² OMAN, C.W.C., **Ok Balta ve Mancınık Ortaçağ’da Savaş Sanatı 378-1515**, (İng. Baskıyı Yayına Hazırlayan John H. Beler), Çev: İsmail Yavuz Aloğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 7.

⁴³ BRÖCKLING, A.g.k., s. 51-54.

Avrupa coğrafyasında bir dönüm noktası olarak anılan Otuz Yıl Savaşları'nın⁴⁴ (1618-1648) öncesinde sadece savaş durumunda görevlendirilen paralı askerler, bu savaşların ardından barış dönemlerinde de feodal beylere bağlı hale geldiler. Askerlerin barış döneminde kışlada olması, henüz bilinen bir uygulama değildi. Komutanların “askeri itaat üretimi”, onlara maaşlı bir ordu sağlıyordu. Ancak, komutanlar, barış dönemlerinde “kışlada olmayan” bu güç potansiyelinin, yerel düzeyde halkı, kenti ve dolaylımsız bir şekilde “iktidar”ı tehdit eden başı boş bir güç odağı olmasına da engel olamıyordu. Askerlik içi disiplinin üreticisi komutanlar oluyorken, “kışla dışı”ndaki bu “disiplin”, komutana karşı bir disiplin anlamına da geliyordu. Bu nedenle 16. yüzyılda, askerlikle ilgili yönetmeliklerde, köylülerin ve kent sakinlerinin korunması yönündeki talimatlar, doğrudan askeri suçlar olarak kabul edilen firar, emre itaatsizlik ya da ihanet gibi suçlardan daha önemli sayılıp onlardan daha geniş bir yer tutar. Dönemin savaşlarına ilişkin anlatılarda ve yazılarda da aynı şekilde, askerlerin dehşet saçan taciz, gasp ve yağmalamaları hakkında bilgiler yer almaktadır.⁴⁵ Bu sebeplerle, paralı askerlerin “düzensiz ödeme”ye dayalı isyanları “devletleşme” sürecini hızlandırmıştır.

Bu nedenlerle, 18. yüzyılın başlarında Hollanda'da ve yüzyılın ortalarında ise İsveç ve Fransa'da kurulan düzenli ordularda, bünyesine alınan köylüler ve şehir yoksunlarından “nizamlı asker” yetiştirmek/üretmek üzere uygulamaya sokulan “talim” ve “terbiye” ile amaçlanan, bu başına buyruk “savaş makinesi”ni devletleştirerek kontrol altına almaktır. Böylelikle yeniçeriler kadar savaş gücü yüksek ama başına buyruk cemaatler olmayıp merkezi devlet otoritesine sadık ve itaatkar ordular yaratılmak isteniyordu.⁴⁶

⁴⁴ Avrupa devletlerinin çoğunun katıldığı savaşlardan sonra Almanya, küçük devletlere ayrılmıştır ve İmparatorluğun yetkileri kısıtlanmıştır. Ayrıca savaşlar sonrasında, Avrupa'da Roma imparatorluğuna bağlı devletler de bağımsız bFirer devlet haline gelmiştir. Yaygın görüşe göre, Otuz Yıl Savaşları sonrasında imzalanan Westphalia Barışı (1648) ile modern çağ başlamıştır. Barış, halen geçerli olan ruhuyla ve “iç-dış düşman” paradigmasıyla ulus devletleşme sürecinin bir aşaması olarak değerlendirilebilir. “Westhalia Antlaşması (1648) ile Avrupa devletlerinde içeride isyancılarla, dışarıda ise diğer devletlerle savaşa hazır, krallarına bağlı profesyonel ordular dönemi başlamıştır.”

UŞAKLI, Ali Bülent, A.g.k., s.73

⁴⁵ BRÖCKLING, A.g.k., s. 76-78.

⁴⁶ YILDIZ, Gültekin, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. 313-314.

Bu amaç doğrultusunda 1794'lere gelindiğinde Fransa'daki asker sayısı 1.169.000'e ulaşmıştı. Yabancıların ordudaki istihdamıyla ilgili yasak kalktı. Yurttaşlar ordusundan ziyade “silah altındaki bir millet” görüntüsü veren Fransız ordusunda firariler dörtte bir oranındaydı. Ancak yine de paralı askerlik yerine düşük ücretlerle zorunlu olarak askere alınan köylü, kasabalı ve şehirli gençlerden oluşan devasa ordu, Avrupa'daki bütün sosyo-politik ve sosyo-ekonomik dengeleri alt üst edecek bir dinamik yaratmıştı.⁴⁷

Vatanseverlik inşası, varolan politikaların tersi biçimde, bireylerde “uykuya dalmış” olan ahlaki kaynakları harekete geçirmeli ve vatana karşı gönüllü bağlılık ve fedakârlık duyguları uyandırmalıydı; çeşitli zorlayıcı, şartlandırıcı terbiye yöntemleri uygulayarak ya da polisiye önlemlerle bunun gerçekleştirilmesi mümkün değildi.⁴⁸ Militarizmin, kalıcı olmak için etik dayanaklara ihtiyacı vardı.

Bu dayanaklar sayesinde, askeri itaat, merkezi bir baskı olarak değil, “toplumsal beden” üzerinden üreyerek topluma nüfuz ediliyordu. Bedenin doğrudan terbiyesi yerine “vatan uğruna canını vermek” gibi ahlaki motorize dürtüler, Modern milliyetçiliğin araçlarına dahil olmaya başlıyordu. Almanların Fransa'ya karşı yenilgisi, “kurtuluş” mücadelesinde ulusu ve beraberinde ulusal hırsı ve ulusal düşmanlığı ön plana çıkaran erken “dış düşman” algısı, Napolyon sonrası dönemde orduların “barış” dönemlerinde de kendi iç isyanları bastırma gücü ellerinde bulundurma kudretine dayalı olarak doğup büyüyen erken “iç düşman” algısı; total disiplinin çarklarıyla birlikte mekanikleşmeye başladığının önemli işaretlerindendi. Disiplin altına alınmış beden modeli, toplumsal bir vücut hatta makineydi. Bu makinenin güvenilirliği, heyecanların ve duyguların denetim altında tutulmasından ileri geliyordu.⁴⁹ Ekonomik olarak daha verimli ancak terbiye edilmesine ihtiyaç duyulmayan uslu bedenler, itaatin kendiliğinden gerçekleştiği bir adrestir. Bedenlere

⁴⁷ A.g.k., s. 133.

⁴⁸ BRÖCKLING, A.g.k., s. 124.

⁴⁹ A.g.k., s. 119

makro gömlekler giydirip, onları “devlet” gibi konuşuran uluslaşma, tutku, aşk, kıskançlık gibi gündelik duyguları da toplumsallaştırarak disiplini kamufle etti.

Bu yönelimin temel duraklarından birisi olarak gösterilen Napolyon Savaşları⁵⁰ (1800-1815) sonrası dönem, bazı araştırmacılara göre ise, “*topyekün savaş*” (*total war*) kavramı üzerinden değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre, Topyekün savaş kavramı, bu yeni dönemi anlamada anahtar bir kavram olarak düşünülmektedir. Topyekün savaş’ın özellikle tarihçilerin 1. Dünya Savaşı’nı tanımlarken kullandıkları anahtar bir kavram olarak işaret ettiği zemin, endüstrileşen savaş teknolojisi, zorunlu askerlik sistemi ve merkezileşen devlet yapılarına bağlı kitle ordularıdır. Bazı tarihçiler, bizzat Napolyon Savaşları’nı “ilk topyekün savaş” olarak tanımlayarak bu kavramı çok eskilere götürür. Ünlü Prusyalı askeri teorisyen Carl von Clausewitz, Napolyon Savaşları ile ilgili “Harp aniden halkın, hepsi de kendine yurttaş diyen otuz milyonluk bir halkın işi haline geldi.” tespitinde bulunur.⁵¹

Birinci Dünya Savaşı’ndaki “topyekün savaş” deneyimi, zorunlu askerlik sistemiyle cepheye sürekli asker pompalama durumu, gittikçe uzayan ve belli noktalarda pat durumuna dönüşen insan öğütme muharebeleri doğurmuştu. Siper savaşları bu durumun en önemli sembollerinden biridir. Bu savaşlarda, 70 milyona yakın asker “siper” almış ve 10 milyon askerin savaşta öldüğü tahmin edilmektedir. Osmanlı için de “topyekün savaş”, asker-devlet ilişkilerini yerel birimlere yayan bir deneyim imkanı olmuştur. 1914’te 20 milyon civarı bir nüfusu olan Osmanlı, savaş boyunca 3 milyon kişiyi silah altına almak gereği duymuştu. Böylesi devasa bir seferberlik süreci, imparatorluğun yerel birimlerde örgütlenme tecrübesini yaşaması anlamına geliyordu. Köy muhtarına varıncaya dek, yerel askere alma birimleri insan kaynağı seferberliğinde kilit rol oynamıştı. Yerel birimlere daha fazla nüfus etme

⁵⁰ Fransız Devrimi sonrasında Napoléon Bonaparte önderliğindeki Fransa ile, bir takım Avrupa ülkeleri arasında 1815 yılına dek yaşanan kanlı çarpışmalara verilen isim. Napoléon ordularının başarısı ile birlikte askeri gücün temel besini “vatanseverlik” olarak değerlendirilmeye başlandı.

⁵¹ BEŞİKÇİ, Mehmet, **Topyekün Savaş Kavramı**, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s. 63.

kaygısı, yerel aktörlerle devlet otoritesi arasında yeni ilişki biçimlerini meydana getirmişti.⁵²

Yabancı düşmanlığı rüzgarını da arkasına alan, “zorunluluğa dönüşmüş erdem” olarak vatanseverlik / vatan borcu itaati, ulusal savaş coşkusu “doğal” kabul edip, başka türlü tavırları eşyanın tabiatına aykırı diye nitelendirerek küçümsemesi, itaatsizliğin yerleşeceği “hain” konumunun da habercisiydi.

Zorunlu askerlik, böylece, savaş dönemlerindeki bir “ihtiyacın” karşılanmasından barış dönemlerindeki bir ideolojiye dönüşmüş, devletin vatandaşlarına sağladığı bir hizmetten, vatandaşların devlete karşı getirmekle yükümlü olduğu bir göreve dönüşmüştür.⁵³ Uluslaşmayla birlikte silahlı olma, eskisi gibi belirli bir “zümre”ye ait değil, tüm yurttaşlara yayılan bir hak ve onlardan beklenen bir yükümlülük haline geldi. “Bu hak ve yükümlülük, Ortaçağlardakinin aksine kişiye hiç bir bireysel ve doğrudan çıkar vaat etmediği için, bir ideolojiyi gereksinir. Tabii olarak teritoryal bir ulus-devletin ideolojisi milliyetçilik, bunun zemini de öncelikle "vatan" kavramı olacaktır. Yani askere alınmış yurttaşlara, ölüm de dahil her türden maddi ve manevi kayıpları karşısında "vatan sağolsun" dedirtebilecek bir ideolojik çerçeve yaratmak, asker edileceklerin bu yönde doktrine edilmeleri ve daha da önemlisi bu soyutlama karşısındaki fedakarlığa ikna edilmeleri gerekmektedir. Daha doğrusu toplumsal zihniyette "vatan ve millet uğrunda" kayba uğramanın bir şeref, imtiyaz ve saygınlık meselesi haline getirilmesi gerekmiştir.”⁵⁴

Artık vatanın salahiyetine atıf yaparak çeşitlenen disiplin mekanlarının bir “ordu” işlevselliğinde disiplin üretiminin odağı haline gelmesi, özel teşebbüslerde de bir işçinin, memurun işyerinde gösterdiği itaati, askeri yapı içerisindeki itaati

⁵² BEŞİKÇİ, A.g.m., 64-65

⁵³ Isser Woloch’tan aktaran, ESMER, Barış **Türkiye’de ve Dünyada Vicdani Ret**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 27.

⁵⁴ AYDIN, Suavi “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratmadaki Rolü”, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red**, Ed. Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 26.

anımsayarak hazmetmesini sağlıyordu. Böylece askeri yapı, modern devletlerle birlikte, gündelik hayatı biçimlendiren temel öğelerden biri haline geldi.

Böylece, askeri disiplini ulusal coşku ile birleştirmek ideali, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin de miladı oldu. Modern devletlerdeki dönüşüm, barış dönemlerinde, hiyerarşi, itaat, dayanışma biçimi vb. toplumsal kodlara dair olmak üzere “askeri” yaşam ile “sivil” yaşam arasındaki uçurumun azaltılması deneyimine dönüştü. Ulusal bilinç, bireyleri dilsizleştiriyor fakat politikleştiriyordu.

Hannah Arendt’e göre de modern dönemler, stratejileri yeni baştan keşfetmeyip geçmişteki disiplin tatbikatlarını derleyip toplayarak, “bilimsel” titizlikle onların sıcaklığını soğuklaştıran ve özneleştirilen bir yapıyı temsil etmektedir. Bedenin terbiye ve ıslahından ruhların biçimlendirilip şartlandırılmasına; gözetme ve denetimden cezalandırmaya; seçip ayıklayıp dahil etmekten, ayıklayıp dışarıda bırakmaya kadar bütün seferber etme ve disiplin altına alma teknikleri, endüstriyel savaşın gerekliliklerine uygulanmış ve savaşın toplumu kapsayıcı karakterine bağlı olarak orduyu da aşip nüfusun geniş kesimlerine doğru yaygınlaşmıştır.⁵⁵

Bedenlerin, mikro iktidar bombardımanı altında toplumsallaşması üzerine teoriler geliştiren Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* eserinin girişinde kasıtlı olarak öne çıkardığı ceza pratiklerindeki acımasızlığın bir benzerini, örneğin 18. yüzyıldaki askerleri cezalandırma biçimlerinde görürüz. Asker firarileri yahut “emre itaatsizlik” suçu işleyenlerin, askerlerin yan yana dizilerek oluşturduğu koridordan hızla koşarak geçirilmesi ve koşan askerin sırtına mızraklı sopalarla vurulması en sık uygulanan cezaydı. 1752'ye kadar, sopaların yerine üzengi kayışları kullanılırdı. Mahkum, kararın kendisine okunmasından sonra, üst tarafı çıplak biçimde dövüleceği yolun başına gelirdi. Yolun üzerinde trampetçiler durur ve yol geçilene kadar trampet çalınır, yüzbaşı da askerlerin adamakıllı vurup vurmadıklarını denetlerdi. Sop

⁵⁵ ARENDT'ten aktaran, BRÖCKLING, A.g.k., s. 318.

sırasında onkezden fazla koşma cezası genelde birkaç güne yayılırdı ve otuz kez koşma cezası almış birine neredeyse idam cezası almış gözüyle bakılırdı.⁵⁶

Bu kamuya açık ve kamu eliyle yapılan işkence ritüeli, beden politikasının fiziki boyutuydu. Bedeni terbiye eden iktidar, bunu ibadetlere benzeyen bir ritüelleştirme ile uyguluyordu. Meşruiyetini toplumsal değerlere / dinsel törenlere yaslama özeni gösteren benzer uygulamalar, modern toplumlarda zorunlu askerlikle olgunlaşan genç bir “strateji”yi işaret ediyordu. Onsekizinci yüzyıl sonlarına doğru disipline etme biçimleri önceki yüzyıla göre “kusursuzlaşmış” ve asker maaşları ilkece güvene altına alınmıştı. Ancak bu dönemde, firar tehlikesiyle baş etmek askeri teknik ve taktiksel imkânları düşünmenin önüne geçmişti. Bröckling'e göre, bu dönemde savaşı sınırlayan şey, Carl Schmitt'in “savaşın kamusal hukukça sınırlanmış olması” ya da soylular, prensler değil, mutlakiyetçi ordunun çözemediği savaş firarileridir.⁵⁷

Mutlakiyetçi devletlerdeki firar sorununu analiz eden Almanya'daki politik bilimlerin öncüsü Johann Heinrich Gottlob von Justi, firarla mücadeleyi “policey bilim”⁵⁸ anlayışı içerisinde değerlendirir:

“Bugünkü bütün sıradan askerler, ister bu ülkenin çocukları olsunlar ister olmasınlar, ülkede malları mülkleri yoksa ya da bu yönde bir beklentileri bulunmuyorsa, kendilerini hizmet ettikleri devlete bağlayacak her türlü bağdan da yoksundurlar demektir. Bütün devletler birdir onlar için ve başlarına hoş olmayan bir şey gelir gelmez, onları bu hizmette tutacak en ufak bir neden bile bulunmamaktadır.”⁵⁹

⁵⁶ Curt Jany'dan aktaran, BRÖCKLING, A.g.k., s.104

⁵⁷ A.g.k., s.104-109.

⁵⁸ Justi'nin sistematize ettiği “policey bilim”, maliyeyi esas alan devlet öğretisinden türemiş bir disiplin anlayışı anlamına gelmektedir. Justi'ye göre “policey bilim”, ülkenin iç meselelerinde söz konusu bütün önlem ilkelerini, kurallarını ve kuruluşlarını içermektedir. Bunlar sayesinde devlet, bireylerin maddi zenginliklerini artırarak devletin güçlerini genel refahın teşviki amacıyla etkili kılacaktır. Aktaran, BRÖCKLING, A.g.k., s. 114.

⁵⁹ Aktaran, BRÖCKLING, A.g.k., s. 112.

Ağır cezalar dahi, firarla mücadelede etkin bir sonuç yaratmıyordu. Dolayısıyla askerlerin ekonomik olarak güvence altına alınmasını ve bu yolla “askerlik dışındaki” zamanda da “nüfus”la “devlet” arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi olmasını savunan Justi’nin görüşleri, tek tek bedenleri değil de bir bütün olarak çoğul bedenleri hedeflemekteydi. “Verimli nüfus” ile “disiplin”i bağdaştıran bu görüşler “policay bilim”in biyo-politik boyutuydu.⁶⁰

Böylelikle, askerleri “zorlayan” değil “cezbeden” modern stratejiler ortaya çıkmaya başlıyordu.⁶¹ Ulrich Bröckling, Napoléon Savaşları⁶² sonrası oluşan yeni askeri dönem için şunları söylüyor: “Enerji, şevk ve heyecan, duyguların güçlü bir şekilde harekete geçirilmesi, ‘doğal güç’, yeni dönemin anahtar kategorileriydi. (...) Çünkü eğitimle, talimle coşku ve heyecan öğretmek ve üretmek imkânsızdı; bu kendiliğinden oluşan duyguları ancak uyarabilirdiniz. (Yeni dönem) gaza getirici, *anıları çağrıştıran* ve insanı coşturup kendinden geçiren bir özellik taşımalıydı.”⁶³ Elbette, bu düzeyde bir “coşturma hamlesi” sadece askeriyede değil şiirde, edebiyatta da yurda ve vatandaşlığa övgüler şeklinde ilk örneklerini veriyordu.

Bröckling’in modern milliyetçiliğin erken biçimlerindeki tonunu iyi yakalayan Abbt’tan aktardığı “eksiklik” hissi üzerinde gezinen coşkuyu ve vatanseverliği bir araya getirerek açtığı söylem alanı, daha sonraları ulusal kurtuluş savaşlarında modern devletlerce radikalleştirildi. “Vatanseverlik duyguları taşıyan vatandaş, kendisiyle devlet erki arasındaki farklılıkların hepsini ortadan kaldırmak istiyor; ama arzulanan özdeşleşme *hayali* kalmak zorunda olduğu için de, vatan sürekli olarak bu özdeşleşmeden emin olmak istiyor ve bu beklenti ancak kişinin kendini feda etmesiyle yerine getirilebiliyor. Vatandaş, ancak asker olarak yaşamını yitirdiği anda, devlete her şeyini feda etmeye hazır olduğunu gerçekten kanıtlamış oluyor.”⁶⁴

⁶⁰ A.g.k., s. 117.

⁶¹ Foucault’ya göre de “İktidar, kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır.” Foucault, Michel, **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s. 74.

⁶² Fransız Devrimi sonrasında Napoléon Bonaparte önderliğindeki Fransa ile bir takım Avrupa ülkeleri arasında 1815 yılına dek yaşanan kanlı çarpışmalara verilen isim. Napoléon ordularının başarısı ile birlikte askeri gücün temel besini “vatanseverlik” olarak değerlendirilmeye başlandı.

⁶³ A.g.k., s. 122.

⁶⁴ BRÖCKLING, A.g.k., s. 128.

Böylelikle, ulusların “hayali” tasarımının ilk meyvelerinin erken dönemlerdeki tarihsel ve sosyolojik zeminini, “devletin hizmetinden”, “vatandaşın borcu”na geçiş dönemi olarak değerlendirmek gerekiyor.

Dönemin beden politikası analizi bize o dönemki itaat üretim biçiminin iskeletini çıkaracaktır. Modern dönemlere ışık tutan özel alandaki itaat üretim biçimlerinin yanı sıra askeri alandaki itaat üretiminin acımasızlığı kaçınılmaz olduğuna göre, savaş sırasındaki itaat talebinin de bedene dair ölümcül bir zorlama şeklinde vuku bulduğu anlaşılmaktadır.

Onsekizinci yüzyıldaki savaşlarda, ölüm tehlikesiyle burun buruna gelinen durumlarda, kaçıp gitme ya da öne doğru atılma biçiminde ortaya çıkan irade dışı refleks hareketlerinin meydana gelmemesi için askerin yanındaki askerle dirsek temasını kaybetmemesi şarttı. “Çarkların” dişlerinin birbirinin içine geçmesi, böylece her çarkın uyumlu şekilde hareket etmesi sağlanmalıydı. Disiplin kodu, mekanın yeknesak dağılımla kaplanması anlamına geliyordu. Bölüklerin arkasında, geride kalmaya ya da kaçmaya kalkışanı, talimatlar gereği kılıçlayarak durdurmaya çalışan hat gerisi subayları yer alıyordu. Sıradan askerin, kendi subayından korkusu düşmandan duyduğu korkudan daha fazla olmalıydı.⁶⁵

İtaat ritüellerinin sürekliliği ve başarısı, toplumsal hayatın imgeleri üzerinde biçimlenen bir kuşatma üzerinden yeşermiştir. Nitekim, günlük hayatı itaat üzerinden tahayyül etme, askere alınmadan çok önceleri başlayan ve aktif askeri hizmetten ayrıldıktan sonra da sürüp giden manevi, zihinsel seferberliğe de ihtiyaç duyar; bu ikinci olgu, günümüzde modern orduların olağan ve genel geçer karakteristik özelliklerinden birini temsil etmektedir.

Haliyle modern orduların başarısı da, askeri hizmeti eziyet verici, can sıkıcı bir zorlama olarak değil de kahramanca bir fedakarlık, bir yurtseverlik erdemi ve

⁶⁵ BRÖCKLING, A.g.k., s. 102-103.

erkekliğin ispatı olarak gösterme başarısıyla doğru orantılı olarak artacaktır.⁶⁶ Dolayısıyla bu “başarı”nın gündelik hayattaki mikro ideolojik potansiyeli, askerliğin “teknik” teferruatından daha hayatidir. Bu hayatiyet için, savaşılmayacak silahlardan daha riskli olan “savaşmaya hazır gözükmeyen” bir toplum modelidir. Bu da karşılıklı olarak, itaat aygıtının sürdürülebilirliğiyle, süregelen stratejiyle ve hatta kimi zaman taktiklerle de korunmaktadır.

Weber, Elias ve Oestreich askeri kurumlardaki evrensel belirtilere dikkat çekmişlerdir. Weber'e göre askeri kurum tarihsel bir model sunar. Ancak Weber'de, disiplinin, tek tek bireyleri nasıl belli bir amaca göre eğitip şartlandığı ve onlarda hangi dirençlerin bu şartlandırmaya karşı koyduğu meselesi ihmal edilmiştir. Norbert Elias'a göre ise, bireyler, hep aynı şiddette bir basınca tabidir. Bireyler, çocukluktan itibaren bu basınca alışmış ve onu yadırgamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla toplumun inşa biçimine uyumlanmış bu davranışlar sayesinde, bireyler, bu basıncı hemen hemen hiç hissetmez. Elias, bu nedenle kişinin toplum içindeki biçimlenişinin birilerinin birilerini disiplin altına soktuğu düzenlenmiş, maksatlı ve amaçlı bir süreci temsil etmediğini söyler.⁶⁷

Siyasi sistemlerin askeri personel oluşturmak amacıyla, insanları askerlik hizmetine uygun ve elverişli hale getirmeye çalışırken izledikleri birbirinden tamamen farklı stratejilere bakarak, birey ile devlet arasındaki ilişki ve bağların nasıl kurulduğunu gösteren örnek bir model elde edebiliriz. Askerlik kurumu, mensuplarının önüne manastırda, okulda, fabrikada ve hatta cezaevinde olduğundan farklı, yer yer bunlarınkine zıt görevler koyarken, sosyal disiplin kurmanın laboratuvarı olarak belirir. Oestreich bu konuda disiplinin dikey hareketliliğine işaret ederek sosyal disiplinin, “yukarıdan aşağıya” gerçekleştiğini söyler. Ancak, Weber gibi Oestrich de, disiplinin niçin çoğu kez yürümediği ve hangi dirençlerin disiplini bozduğu konularıyla ilgilenmez.⁶⁸

⁶⁶ A.g.k., s. 10.

⁶⁷ A.g.k., s. 32.

⁶⁸ A.g.k., s. 31-36.

Mahcupyan'a göre ise modern devletlerdeki militarizm, özneleşmemiş toplumların ideolojisidir. Bu özneleşmenin gerçekleşmediği durumlarda ise, toplum kendi iradesizliğini birtakım somut özneler üzerine yansıtarak telafi etmeye çalışır. Bu özneler bazen kişiler (Peron, Atatürk) olabileceği gibi bazen kurumlardır (Ordu, Parti, Devrim Konseyi). Ne var ki özneler somutlaşıp toplumsal iradeyi taşıyan sembolik bir güce dönüştükçe, söz konusu öznenin ideolojisi de toplumu kuşatıp esir almaya başlar. Dahası bu daralma hali, o özneyi bir 'otorite' mertebesine yükseltirken; öznenin otorite olarak algılandığı alan da genişler ve toplumun tüm anlam dünyasına sirayet eder. Nihayet, otorite sahibi kişi veya kurumların toplum üstü konumu onu dokunulmaz kıldığı ölçüde; otoriter zihniyetin ve dolayısıyla militarizmin toplumsal damarlara sinmesine müsait bir ortam oluşur. Bu anlamda bir gündelik hayat ideolojisi olarak Militarizm, otoriter zihniyetlerden üretilebilecek ideolojilerden sadece biri. Sivil alanı kaplayan başka "otoriter zihniyet kalıpları" sayesinde her alana yayılabilir.⁶⁹

Yurttaşların devletle yaptığı bu zora dayalı modern anlaşma, devletin hayat ve ölüm üzerindeki egemenlik hakkına işaret eder ve devletin vatandaşlarından zorla talep edeceklerine ve vatandaşlarına “zorla” sağlayabileceklerine ilişkin repertuarını belki de modern öncesi dönemde hiç olmadığı kadar zenginleştirir. Orduların varoluş nedeni "vatan"ın toprağı, sınırları, görünürlüğü hatta zaman ve mekanda kapladığı yere ilişkin algılar, tanımlar, temsiller bütünüyle değişmiş olsa da, "düşman"ın hep varolduğu ve olacağı fikri hiç değişmemiştir. Ulus devlet (vatan) olduğu için ordular ve düşman var değildir, "düşman" olduğu için ulus-devlet ve vatan dolayısıyla askerlik ve savaş adeta "kaçınılmaz"dır. Askerlik için gereken, uğruna ölünebilir – ya da uğruna yaşamaya değer- bir cemaat fikri, ne denli hayalileşirse o kadar güçlenmektedir. Bazen bütün bir "batı" ya da "batıya benzemeyen her yer", bazen "medeniyet", bazen sahte sözbirliklerine dayalı hayali cemaatler, bir politik uçtan

⁶⁹ MAHCUPYAN, Etyen, “Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm”, Ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, “**Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu**”, Birikim Yay., İstanbul, 2009, s.121-122.

diğerine aynı vatanperverliğin terimleriyle tanımlanabilen "mağduriyet hali"ne işaret etmektedir.⁷⁰

Nitekim, bir “yurttaşlar topluluğu” oluşturma ideali, öncelikle söz konusu topluluğa ait bir “mekan” (vatan-yurt) tasavvurunun ulus devlet bağlamında kurgulanması ve kurgulanan bu mekana yönelik sadakat duygusu ve “aşk”ın (yurtseverlik) uyarılmasını gerektirir.⁷¹ Bu bağlamda, modern devletler, gündelik duyguları cisimleştirip toplumsallaştırarak ulusal coşkuyla itaati birleştirebildikleri oranda başarılı oldular. Bu yöntemin yegane uygulama alanı ise zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetine yönelik “çağrı”lardır. Bunun için tarih yazımı, iç-dış tehlike algısı gibi araçlar gerekiyordu ve bütün bunlar, “zorunlu askerliğe” doğru gidişin durakları olarak önem kazandı.

Fransız İhtilali ile birlikte, siyaseten tanımlanmış bir toprak parçası üzerinde yaşayan tek tek yurttaşların bütünü olarak tanımlanan “halk”ın, egemenliğin dolayimsız kaynağı sayılmasıyla, askerlik, daha doğrusu silah taşıma hakkı, soylulara özgü bir imtiyaz ya da olmaktan çıkmış ve “halk ordusu” kavramının temel besini “zorunlu askerlik” sistemi olmuştur. Böylece, askerlik, mutlakiyetçi dönemlerdeki “devletin hizmeti”nden modern devletlerdeki “vatandaşın borcu”na dönüşmüştür.

Toplumsal hareketler, savaş ve şiddet üzerine incelemeleri ile tanınan çağdaş sosyolog “Charles Tilly, Onuncu yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki askeri organizasyon türündeki değişimi dört safhalık bir periyot ile inceler. Tilly’e göre Avrupa’da savaş organizasyonunun son bin yıllık tarihi şu şekilde sınıflandırılabilir: 1. Patrimonyalizm (güç sahiplerinin kendilerinin fiilen askerlik yaparak kendi ordularını devşirdikleri ve idare ettikleri devir) 2. Komisyonculuk (askeri müteşebbisler ve paralı asker topluluklarının sivil iktidar sahipleri tarafından 3. Millileştirme (askeri yapının daimi orduların ihdası suretiyle devlete dahil edildikleri devir) 4. İhtisaslaşma (öncelikle

⁷⁰ GÖREGENLİ, Melek, “Militarizmin İnşasının Aracı Olarak Eşitsizliğin Meşrulaştırılması ve Vatanseverlik”, Ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, “**Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu**”, Birikim Yay., İstanbul, 2009, s. 50.

⁷¹ ÜSTEL, Füsün, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 156.

halkın kitle olarak askere alınması ve ardından zorunlu askerliğin kaldırılarak profesyonel orduya geçilmesi)⁷².

Osmanlı gibi çok dinli, çok etnisiteli imparatorluklar ise, bu süreçte bir yandan modernleşmeye çalışıyor bir yandan da barındırdığı farklı halkların ulus-devletler yönündeki ayrılıkçı meydan okumalarına karşı durmaya çalışıyorlardı. Osmanlı, bir yandan yeni zorunlu askerlik paradigmasını görüyor bir yandan da aynı dönemle uyanan milliyetçi rüzgarla zorunlu tek tip bir milli bilinci harekete geçiremiyordu. Bu baskı karşısında Osmanlı, Cumhuriyetin kurucu dönemlerindeki askeri eğitim sistemini de belirleyecek olan Fransız ve Prusyalı komutanlardan danışmanlık hizmeti almayı tercih etti.

Tarihçi Gültekin Yıldız'a göre, Avrupa'da 19. yüzyıl fenomeni olarak zorunlu askeri doğuran şartlar, 16. ve 17. yüzyıldaki teolojiden ve mezhepçilikten arınma çabalarının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.⁷³

Modern devletlerle birlikte, zorunlu askerliğe “dönüşün”, gerekçelerinden birisi de askerlerin siyasal bir ülküden, total bir erdem'den bağımsız bir şekilde salt statüleri için savaşmakta oluşuydu. Bu süreçte, Avrupa'da düzenli ordulaşma sürecini hızlandıran, ordudaki “yozlaşma”ya serzenişte bulunan bir düşünür olarak Machiavelli'nin söylemleri Avrupa'yı çok etkilemiştir:

“Machiavelli, “askerlik erdemini” yozlaştıran bu düzene karşıdır. Kuşkusuz askerlere elbette bir para ödenecektir ama bu, onları askeri önderlerin elinde paralı asker konumundan çıkartıp baştaki önderin veya cumhuriyetin hizmetinde ücretli (maaşlı) asker konumuna getirecektir.”⁷⁴

⁷² TİLLY'den aktaran YILDIZ, A.g.k., s. 146-14.

⁷³ YILDIZ, Gültekin, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2009,

⁷⁴ MAKYAVELLİ, **Askerlik Sanatı**, Çev. Nazım Güvenç, Anahtar Yay., İstanbul, 2003, s. 24.

Machiavelli'nin askerlikle ilgili düşüncelerinde sonraki dönemde Batı'yı etkileyen askeri dönüşümün ipuçlarını yakalamak mümkündür. Özellikle bu bölümün başında yer verilen antik dönemlerdeki “askeri” savaşlar Machiavelli'nin temel çıkış noktasıdır. Machiavelli, her şeyden önce, evrensel asker imgesine, antik dönemlerdeki filozofların da birer “komutan” olduğu bilgisini eklemiştir:

Bu “hatırlatma”ya göre, Heraklitos (İ.Ö. 530-470), yaşamı sonsuz bir savaş olarak görüyordu. Sokrates (İ.Ö. 470-399) askerliğin kurmaylık yanına eğilmiş ve daha o tarihte “savaş sanatı nedir?” sorusunu sormuştu. Kendisinin verdiği yanıt ise “Komuta etme sanatıdır” şeklindeydi. Bu da Yunanca “strateji” kavramının ilk etimolojik anlamıydı. Yunanca taktik sözcüğü de kökensel olarak “askeri birliklerin dizilişi” demekti. Platon (İ.Ö. 429-347) ise, sadece dövüşen askeri, değer olarak alt sırada görür, komutan olmak için ise filozof olmak gerektiğini savunurdu. Sokrates'in askeriye ve askerlik sanatıyla ilgili görüşlerini alıp geliştiren Platon ve başlangıçta onun tilmizi olan Aristoteles (İ.Ö. 384-322) gençlerin beden eğitimi almaları ve askerlik öncesi sıkı bir askerliğe hazırlık devresi geçirmeleri gerektiğini söylerdi. Zira o dönem, Atina'da ve Isparta'da askerlik paralı askerlik şeklinde değil yurttaşların görevi olarak uygulamadaydı. Buna mukabil düzenli bir ordu vardı. O dönemde Felsefe ile Harp bir arada işleniyordu.⁷⁵

Machiavelli'nin “yakın coğrafi bölgelerdeki askeri birikimleri ve yakın çağındaki yazarları değil binlerce yıl öncesinin kültürel mirası üzerinde gezinmesi, onun ‘savaşma tarzı ile yaşama tarzı arasında sıkı sıkıya bir bağ’ gördüğünün bir işareti olarak değerlendirmek” mümkündür. Tam da bu nedenle askerliğe dair İtalya toplumuna anımsatmaya çalıştığı şey, askerliğin bir vatanseverlik gereği olduğu meselesiydi.⁷⁶

Nitekim Atina kent devletinde 16 yaşına kadar her erkek çocuğu “askerliğe hazırlık” eğitimi alır, 18-20 yaşını silah altında geçirirdi. Roma kent devleti de yer

⁷⁵ A.g.k., s. 38.

⁷⁶ A.g.k., s. 43.

yer profesyonel askerliği tercih etse de savaşçı zihniyeti ve düzenli orduyu barındıran bir sistemi vardı.⁷⁷

Machiavelli işte bu tarihsel durumu antik dönem üzerinden idealize ederek modern çağın “yurttaş” ordularına bir “rehber” sundu.

Tıpkı Platon gibi diyaloglar halinde yazdığı *Askerlik Sanatı* kitabında Machiavelli, sonraki yıllarda Osmanlı’ya da sıçramış “talim”lerinin resmini çizmekte ve paralı askerlere karşı merkezi ordu fikrini savunmaktadır:

“Fabrizio: (...) süvarilerin seçimi üzerinde durmak istiyorum. Eskiler onları en zenginler arasından, yaşlarına ve insan olarak kalitelerine bakarak seçerlerdi. Her lejyonda üç yüz süvari olurdu öyle ki her bir konsül ordusunda süvari sayısı toplam altı yüzü geçmezdi.

Casimo: süvarilerden oluşan milisi barışta kendi yerlerinde talim ettirip (savaş) zamanı gelince mi yararlanmayı yeğlersiniz?

Fabrizio: Bu şarttır. Eğer savaşı meslek edinmiş insanlara değil de (devletin) kendisine ait bir ordusu olsun istenirse başka türlü yapamazsınız.

Casimo: Onları nasıl seçerdiniz?

Fabrizio: Romalılar’ı taklit ederdim; onları zenginler arasından alırdım, günümüzde yapıldığı gibi başlarına komutan verirdim ve onları silahlandırıp, talim ettirirdim.”⁷⁸

⁷⁷ A.g.k., s. 43.

⁷⁸ A.g.k., s. 110.

Ünlü çağdaş askeri tarihçi John Keegan da, Machiavelli'nin "hatırlatması" doğrultusunda olgunlaşan modern dönemlerdeki askeri yapılanmayı, Romalılar'la özdeşleştirir:

"Caydırma politikasının kökleri çok eskiye dayanıyordu. Yüzyıllar boyunca askeri kurumlar, orduları toplayıp eğitirken kaynağı Romalılara dayanan "Eğer barış istiyorsanız, savaşa hazırlıklı olmalısınız" sloganını kullanmışlardı."⁷⁹

Ortaçağ'da "vatan için ölme"nin dini duygularla tesis edilmesini analiz eden Kantoroviç de bu yönelmenin, "Ortaçağ'ın daha önceki dönemlerinde olmayan eski Yunan ve Roma'da son derece baskın olan belli ahlaki değerlerin diriltilmesi" anlamı taşıdığını söyler.⁸⁰

Gündelik duyguların totalleşmesi ışığında paralı askerlikten zorunlu askerliğe geçiş Avrupa hafızasında kimi izler de meydana getirmiştir. Bunlardan birisi "soldier" sözcüğünün kökenleridir. İtalyanca *condottiero* sözcüğü *condotta* sözcüğünden türemedir ve o devirdeki düz anlamıyla bir kontrat (sözleşme) imzalamış kişi demektir. Nitekim asker sözcüğünün İtalyanca karşılığı olan ve Fransızca'ya "le soldat", İspanyolcaya "el soldado" İngilizceye "a soldier" şeklinde geçerek Batı'ya yayılan "il soldato" sözcüğü de İtalyanca "il sildo" metelik/para/ücret sözcüğünden türemiştir. Düz anlam itibarıyla "para alan, ücretli" anlamlarına gelmektedir.⁸¹

Erkeklerin öldürme deneyimini nasıl yaşadıklarını, toplumun bu eylemi nasıl düzenlediğini, öldürmenin insan imgelemi ile kültürüne yirminci yüzyılda nasıl yerleşmiş olduğunu, *Öldürmenin Mahrem Tarihi* adlı eserinde tartışan Joanne Bourke'ye göre çocuk oyunları, filmler, vs. yurttaşları "öldürme" eylemine

⁷⁹ KEEGAN, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, Gençlik Yay., İstanbul, 1995, s. 292.

⁸⁰ KANTOROWICZ, Ernst, "Orta Çağ Siyasi Düşüncesinde 'Vatan İçin Ölmek- Pro Patria Mori'", Çev. Erol Öz, s. 109-129, AKAL, Cemal Bali, **Devlet Kuramı**, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2005, s. 121.

⁸¹ MAKYAVELLİ, A.g.k., s. 23-24.

hazırlıyor. Ancak, somut olarak öldürme işin içine girince bunun mahremleştiği de açıktır. Bu nedenle savaşılan erkeklere özgü belirleyici eylem ölmek değil, öldürmektir. Bu nedenle askerlik anlatılarında “makbul” bir hatırlama çerçevesi oluşur:

“Vietnam Savaşı sırasında, Travma Sonrası Stres Bozuklukları’ndan yakınan askerler, kendilerini, cephede hiç bulunmadıkları halde çarpışma anılarının sıkıntısını çeken emekli askerlerle bir arada bulunca çok şaşırmışlardı. Cephede savaşmış askerlerden biri, ‘O adamlar anıların ağırlığı altında eziliyorlardı.’ diyerek şunları açıklıyordu: ‘Anlayamamıştım. “Neden bahsediyorsun?” dedim. Sen topçuydun. Üstteki kampta. Beş mil öteden top atıyordun ve hala anılardan mı söz ediyorsun?’”⁸²

Savaş sonrası anı patlamasının yanı sıra modern dönemlerdeki bir diğer husus, savaşların yaşandığı geçmişe yönelik tarih yazımının “ceset sayısı” üzerinden başarılı ya da başarısız olarak temellendirilmesi idi.

Askerliğin, tarihsel güzergahının bir durağı olarak “uluslaşma” aracı olarak görülmesinin temel nedenlerinden biri de “askeri” eğitimin yanında oradaki sert eğitimin bir “vatandaşlık gereği” olarak algılanmasıydı. Bu nedenle, askerliğin modern devletlerde “geçiş”le, “vatandaşlıkla” özdeşleştirilmesi, “şanlı geçmiş” üzerinden atalara saygı mekanı olarak kurgulanması, askerler üzerindeki baskıyı meşru kılar. Dünya ortalaması üzerinden askeri temel eğitimin içeriğini değerlendiren Bourke, modern devletler için ortaklaşan bu eğitimi “ölüme giden asker” olmak için yapılan bir hazırlık pedagojisi olarak değerlendiriyor:

“Temel eğitimin kendisi, zorunlu askerler için bile çoğunlukla son derece vahşiceydi. Şiddet, askeri eğitimin olağan bir parçasıydı. Tüm

⁸² BOURKE, Joanna, **Öldürmenin Mahrem Tarihi: Yirminci Yüzyıl Savaşlarında Yüz Yüze Öldürme**, Çev. Suğra Öncü, Om Yay., İstanbul, 2001, s.17.

bu eğitim programlarında temel işlem aynıydı: Bireylerin bütünlüğü parçalanıp, yeniden etkili savaşılan askerler haline getiriliyorlardı. Temel ilkeler, kişiliksizleştirme, üniformalar, özel yaşam yoksunluğu, zorlama toplumsal ilişkileri yoğun bir program, uykusuzluk, önce yolunu şaşırtıp sonra askeri yasalara, kendince kurallara ve sert cezalara dayanarak yeniden düzene sokma adetlerinden oluşuyordu (...) Bu eğitim, her bir adamı “herhangi bir emre baş edecek duruma” indirgemeyi amaçlayan “sürekli aşağılama ve yakışksız sözcüklerin kullanımını içeriyordu. Dövülmek, tehdit edilmek, yakışksız adlarla çağrılmak, bir takım askerin önünde tek başınıza talim yaptırılıp aptal durumuna düşürülmek, yorucu bir hareket yapmak ve takımın geri kalanları başka işle uğraşırken bu hareketi sürdürmek; kulağınızın içine tükürülmesi, muhafız takım eşliğinde resmi geçit alanında yürütülmek, bir subayın önünde yalan yere suçlanmak ve savunma için konuşmayı denediğinizde susturulmak- bütün bunlar gururunuzu kırıyor, kendinizi küçük görmenize neden oluyor ve kimi yönden, sizi savaş alanında ölüme giden asker rolünü kabullenecek hale getiriyor.”⁸³

Fransız İhtilali’nden önce savaşlar, genellikle toplumun büyük ölçüde karışmadığı özel olaylardı. Çağdaş ölçülerle ordular küçüktü ve kullanılan silahlar yalnızca altı parçayla sınırlıydı: Tüfek, tabanca, kılıç, hayvan, top ve el bombası. Bunlardan ilk üçü her askerin kişisel malıydı ve de varlıklı bir adam için bunları temin etmek mümkündü. Bu dönemde ne bir yurttaşlar ordusundan, ya da askeriyenin toplumsal hayata yayılma gereğinden bahsedilemezdi. Napolyon Bonoparte ile bu değişti. Napolyon’un orduları, Avrupa’nın görmediği büyüklükteydi. 1812’de Rusya’ya saldırırken emrindeki birliklerin sayısı yarım milyonu geçiyordu. 1813’te ise bir milyondan fazla Fransız asker mevcuttu. Modern dönemlerdeki esas gelişme ise sanayi devriminin filizlenmesiydi. Ulusal ordular fenomeni ve sanayi devrimi dünya

⁸³ BOURKE, A.g.k., s. 75-76.

sahnesinde birbirini tetikleyerek peşi sıra ortaya çıktı. Silah ticaretini ve dolayısıyla düzenli askerliği olgunlaştıran üçüncü etmen ise dünyanın bölünmesi oldu.⁸⁴

Böylece ordular, halklaştığı ölçüde askerlik bir “kültür” haline gelmeye başladı. Modern devletlerle birlikte askerliğin baskıcı bir disiplin olmaktan çıkıp, bir “kültür” haline gelmesi, artık iyice “teknik” sayılmayan bu alana yöneltiyordu. Bu genişlemenin davetlileri arasında “tarih” disiplini de bulunuyordu, zira artık tarihin konusu muharebeler, taktikler ve silah sistemleri değil, sosyal yapılar, subay-er ilişkileri vb. etkileşimlerdi. Ordu, toplumun aynası kabul edilmekteydi.⁸⁵

Bu nedenle, antik dönemlerden paralı askerlere, savaş firarilerinden modern devlere kadar olan tarihsel süreç bize, askerliğin bir kontrol aracı olarak kullanılması alışkanlığını göstermektedir. Özellikle geçmişe yönelik tasarımlar, askerliğin meşruiyeti üretilirken kullanılan yegane stratejilerden biridir. Avrupa’daki askerlik paradigması, aynı tarihlerde Osmanlı’da da bir etki meydana getirdi. Osmanlı’nın paralı askerleri de bu dönüşüm eğilimi süreci sonunda “millileşti”. Sonraki bölümde bu dönüşümün genel hatları ortaya konacaktır.

⁸⁴ CORAL, Mehmet, **Ölüm Satanlar**, Buke Yay., İstanbul, 2000, s. 22-23.

⁸⁵ ŞAKUL, Kahraman, **Batı’da ve Türkiye’de Yeni Askeri Tarihçilik**, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s.31.

4. TÜRKİYE’DE ZORUNLU ASKERLİK

Osmanlı’nın zorunlu askerlik paradigması karşısında yaşadığı şaşkınlık, 1909 sonrasındaki dönemin “asker millet”i Prusya tipi askeri modele yelken açmasıyla bilinçli bir tercihe dönüştü. Bu tercih yeni cumhuriyetin de etkisini devam ettirdiği “*Millet-i Müsellaha*” (silahlı halk) felsefesi idi. Bu sürecin, çalışmamızı ilgilendiren dönüm noktaları arasında, zorunlu askerliğe giden yolu açan bir Osmanlı hamlesi olarak Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve Kur’a Nizamnamesi gelmektedir. Tarihsel sürecin, hafıza çalışmaları açısından işlevselliği, askerlik mekanını bir “fırar” mekanı olarak da işleyen yeni çalışmaların varlığı ve Türk toplumsal hafızasında Ermeniler’e ilişkin anımsamanın onların “Türkler safhında olmadığı” şeklindeki söylemlerle iç-dış düşman söylemini uyararak askerliğin zorunlu olmasını destekleyen örneklerdir. Böylelikle bu süreç, hem zorunlu askerlik sistemine gidişine ilişkin bir durak olması hem de iç-dış düşman, vatan borcu vb. motiflerin toplumsal hayattaki alımlama biçimlerine ilişkin bir fikir vermesi nedeniyle önem taşır.

İlk bölümde Osmanlı’nın son dönemlerindeki zorunlu askerlik politikası ve bu hatırlama durakları ile ilgili tartışmalara yer verilecek ikinci bölümde ise cumhuriyetle birlikte bu konudaki kültürel mirasın dönüşümü ana hatlarıyla ele alınacaktır. Son bölümde ise, zorunlu askerlik sistemiyle toplumsal hayatta özneleşen bir ideoloji olarak militarizmin Türkiye örneği üzerinden tartışması yapılacaktır.

4.1. Osmanlı Dönemi

Paralı askerlerin başıbozuklukları Avrupa ile birlikte Osmanlı’da da yaşanan önemli bir sorundu. Zira, Avrupa’da sözleşmeli askerliğe dayalı orduların esas olarak ücretli savaşçı topluluklarından ve mahalli ileri gelenlerin kendi kuvvetlerinden

meydana geliyor oluşu, adına savaştıkları hükümdara ücret karşılığı hizmet vermekten öte bir bağlılık hissetmeyen askeri birliklerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmişti. Bu birlikler savaşa olduğu kadar isyana da hazırды. Ücretlerini alamadıkları anda, Osmanlı Levendlerinde olduğu gibi, adına savaştıkları hükümdarın teb'asını yağmalamaktalardı. Böylesi kalabalık ücretli piyade ordularını savaş zamanı dışında da istihdam etmek, Osmanlı örneğinde Ocağın nüfusunun artışından şikayet eden 16. ve 17. yüzyıl siyasi elitinin de bahsettiği büyük bir mali yükü beraberinde getirmekteydi. Bu yüzden de pek çok Avrupa devleti, söz konusu ücretli savaşçıları savaş zamanları işe alıp sonra terhis etmeyi tercih etmişlerdi. Ancak bu kez de savaş sonrası, köylere dağılan “savaşçı” topluluklar hem başıboş bir güç odağı haline gelip eşkiyalığa yönleniyorlardı.⁸⁶

Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Osmanlı'daki geleneksel askeri sistem, Nizam-ı Cedit'le ve Yeniçerilerle değişime uğramıştır. Yeniçeriler, 1 Murat zamanında, 1362 yılında fetihlerle büyüyen ordunun muvazzaf bir orduya duyduğu ihtiyaç nedeniyle kurulmuştur.⁸⁷

Yeniçeriler olarak da adlandırılan devşirme askerler 5-10 yaşlarında olup, öksüz, yetim, çoban, kel fodul, köse ve evli olmayan ve Türkçe bilmeyen Hristiyan çocukları arasından seçiliyor, bir terbiyeden geçirilerek kendi halk ve ailelerine bütünüyle yabancı bir ideoloji ve iktidarın hizmetine veriliyorlardı. Balkanlar'dan toplanmış bu çocuklardan beklenen şey, kendi halklarına belki de kendi ailelerine karşı Türkler'den daha gözüpek bir savaşkanlıkla saldırımları ve sultanın otoritesini koruyarak “sultandan çok sultancı” bir bağlılık içinde olmalarıydı.⁸⁸

Devşirme sisteme dayalı Yeniçeriler 3. Murad döneminden sonra, artık kışlarında değil, evli olduklarından evlerinde yatıp kalkıyorlar ve esnaflıkla meşgul

⁸⁶ Lynn ve Bean'den aktaran YILDIZ, A.g.k., s. 312.

⁸⁷ KIZILTOPRAK, Süleyman (ed.), **Türkler ve Askerlik**, İstanbul Yay., İstanbul, 2009, s. 251.

⁸⁸ Yeniçerilerin eski dindaşlarını hatırlamakla kalmayıp kayırdıklarına ilişkin bir görüş için bkz. “The Impact of Devşirmeon Grek Society”, East Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century (ed.) Günther E. Rorhenberg Bela K. Kiraly içinde New York, 1982, 553 akt. YILDIZ, A.g.k., s. 145.

oluyorlardı.⁸⁹ Avrupa'daki gelişmeler sonrasında Osmanlı'nın önünde iki seçenek bulunuyordu: Cumhuriyet Fransa'sındaki gibi askerliği zorunlu hale getirmek ve Yeniçeri Ocağı'nı tasfiye ederek, onun yerine sadık yeni bir merkez ordusunun nüvesini oluşturmak.⁹⁰

Gültekin Yıldız, Tarihçi Otto Hintze'nin "aslında her devlet teşkilatının esasta savaş teşkilatından neş'et ettiği" teziyle bağlantılı olarak, askeri alandaki tasfiye yahut yeniden yapılanmanın "teknik" bir düzenleme değil politik rejimin yapısıyla etkileşimli olarak insanların gündelik hayatını da etkileyen önemli bir gelişme olduğunu savunuyor.⁹¹ Yeniçerilerin kaldırılması bu nedenle, siyasi çekirdeğe (ulema, yeniçerilik dışındaki askeri müesseseler, Müslüman ahali) "dini bir mensubiyet üzerinden organik bir birliktelik vazedildiği" ve "rasyonel bir sözleşme"den çok hissi / dini seferberliğe dayalı olarak bir siyasi bütün inşasına çalışıldığının göstergesidir.⁹² İba'ya göre de benzer şekilde, Ocağın dağıtılıp Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adıyla yeni bir ordunun kurulması bugünkü Türk Ordusu'nun ilk adımlarıydı.⁹³

Tam da bu noktada, ocak sonrası dönemde, totalleştirici bir aidiyet duygusunun, "dışlama"ya da zemin hazırladığı söylenebilir. Zira, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, ilk başlarda "birlik" duygusuyla oluşturulan eşitlikçi söylem içerisindeki dini terminolojinin, zamanla tekelci siyasi tahakkümü meşrulaştırmak ve sivil alanı depolitize etmek için araçlaştırıldığı dikkat çekmektedir. Böylelikle, üst siyasi gerçeklik, "tarih ötesi" ve "kutsal" bir çerçeve içinde sunulurken, muhalif söylemler "devlet düşmanı" olarak kodlanabilmektedir. Bu dönemde, dini kılıf, askerliğe ilişkin düzenlemelerin başlıca başvuru kaynağı olmuştur.⁹⁴

⁸⁹ KIZILTOPRAK, A.g.k., s.273.

⁹⁰ YILDIZ, A.g.k., s. 18.

⁹¹ YILDIZ, Gültekin, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)** Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, s. IX.

⁹² YILDIZ, A.g.k., s. 45.

⁹³ İBA, Şaban, **Ordu Devlet ve Siyaset**, Çiviyazıları, İstanbul, 1998 s. 23

⁹⁴ YILDIZ, A.g.k., s. 45.

İdeolojik eşitliğe dayalı bir yapıda siyasetin temeli bütüncü topluluktur. (totalitarian community) Böylesi bir toplulukta/cemaatte, merkez doktrinden farklılaşan her fiil ihanetle eşdeğer tutulur.⁹⁵ Bu güzergah üzerinde “vatan haini” kavramıyla “askeri sadakat”ın iç içe geçmesi meselesi değerlendirilmeye muhtaçtır. Yıldız’ın, M. Feld’den aktardığı şekliyle Osmanlı’nın yeniçeri sonrası askeri sistemi, “bütüncül topluluk” olarak değerlendirilirse “birlik” olmanın dışlama temayülünü aktarması, bu güzergahın sınırlarını gösterir:

“Bütüncül topluluk, kamuyu ilgilendiren konularda üyelerinden mümkün olan en eksiksiz katılımı bekler, çünkü programının meşru bütün hedef ve işleri kapsadığı iddiasındadır. Eritip içine alamadığı her organizasyon bu yüzden, ister iç ister dış olsun, “düşman” kabilindedir. Bu tarz bir mutlakçılık evreninde kişilere verilen paye ve rütbelere, saldırganca katı (militant) bir inancın/bağlılığın derecelendirilmesinden ibarettir. Keza eyleme geçme gücü de kolektif dogmaya olan adanmışlığın tezahürü olarak kabul edilir. Bütün kendini adayanlar bu şekilde eşit olur. Gerçek inananların (Osm. Ehl-i iman) bir araya geldiği topluluk olarak ordu ise, bu kabil bir birlikteliğin en mükemmel temsili kabul edilir.”⁹⁶

Yeniçeri sonrası kurulan ordu, adından da anlaşılacağı gibi, (Asakir-i Mansure-i Muhammedi) Bektaşilerden arındırılmaya çalışıldı. Ordunun “Müslüman” kimliği ön plana çıkarılmaya çalışıldı. Ancak bu dönemde zorunlu askerlik olmamasına rağmen 12 senelik bir hizmet dönemini kapsayan askerlik sırasında, ordudan ayrılmak firar haricinde mümkün değildi. Bu sebeple, bu dönemdeki “gönüllü askerlik”in, zorunlu yurttaş askerliğine geçişi sembolize ettiği söylenebilir.⁹⁷

⁹⁵ A.g.k., s. 48.

⁹⁶ Maury D. Feld, “The structure of violence: armed forces as social systems, Londra, 1977, 56-58 akt. YILDIZ, A.g.k., s. 49.

⁹⁷ A.g.k., s. 143-144.

Osmanlı'nın “yeni ordu”su da Avrupa orduları gibi, insan kaynağını fakirlerden, kimsesizlerden oluşturunuyordu. Böylelikle onlara sosyo-politik bir statü de veriyordu. Dini bir terbiye ve propoganda ile depolitize edilmeleri öngörülen bu köylü nefer topluluğu, eski sosyal grupların karşısına çıkarılmış bir antitezdi.⁹⁸

Cumhuriyetin aldığı mirasın izleri, askeri dönüşümle birlikte “halklaşan” ve bu sayede Müslümanları asker gibi düşündürmeye başlayan bu dönemde saklıdır. Yıldız'a göre, cumhuriyet bu “miras”ı daha da kalınlaştırır:

“Yani her mümini “asker” kabul edilen bu yapı hem kendi üst siyasetini meşrulaştırıyor hem de, bireylerin gündelik hayatlarını, politik öznelliklerini sınırlıyordu. Cumhuriyetin aldığı miras, bu çerçevenin kalınlaştırılması anlamında değerlendirilebilir.”⁹⁹

Osmanlı, bir yandan Prusya savaşları ve nihayet Fransız İhtilali sonrasındaki yeni zorunlu askerlik paradigmasını görüyor bir yandan da aynı dönemle uyanan milliyetçi rüzgarla zorunlu tek tip bir milli bilinci harekete geçiremiyordu.¹⁰⁰

Askeri modernleşme ve imparatorluğu bir arada tutma gereği, bu yeni ikilemde zorlaşıyordu. Askerliğin yeni modernliği, zorunlu askerliği gerektiriyor ancak öte yandan aynı modernleşme atılımları sonucunda farklı etnik unsurlar bir “milliyetçi uyanış” yaşıyor ve emperyal ideoloji zorunlu askerliğin ihtiyaç duyduğu ve Napolyon ordularından beri Avrupa'ya örnek olan yeni ideolojik tutunum için yetersiz bir dayanak haline geliyordu. Bütün bu farklı etnik ve dinsel gruplar için, bütün imparatorluk halklarını içeren bir “millet” fikri çok uzakta bir yerde durduğu gibi, “vatan” fikri de pek bir şey ifade etmiyordu. Bir ideoloji olarak geniş bir

⁹⁸ A.g.k., s. 145.

⁹⁹ A.g.k., s. 131.

¹⁰⁰ AYDIN, Suavi, “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü”, Yay. Haz. Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, *Çarklardaki Kum*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 27.

Osmanlı milleti ve Osmanlı vatanı fikrine yaslanan Osmanlıcılığın iflası bu konjonktürün sonucudur.¹⁰¹

Osmanlı'nın bu yeni konjonktür karşısındaki şaşkınlığını Ahmet Cevdet Paşa'nın Kırım Savaşı sonrası askere alma ve askerlik alanını genişletme çalışmalarının tartışıldığı komisyonda şu şekilde ifade eder:

“Teba’yi gayrimüslimden alınacak efrad-ı askeriyye, neferat-ı İslamiyye ile mahlut (karışık) olursa, bir taburda imam olduğu gibi papaz da bulundurmak lazım gelir. Bir olsa, be’is yok, diyelim. Lakin bizde teb’ayı gayrimüslimenin enva-i kesiresi (binbir çeşidi) var. Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yakubi.... (...) Mahlut bir taburun binbaşısı lede’l hace askeri gayrete getirmek için ne diyecek Vaki’a Avrupa’da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye ka’im olmuş. Amma bizde “vatan” denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelür. Biz şimdi “vatan” sözünü ortaya koyacak olsak, mürur-ı zaman ile bizde de efkar-ı nasda yer ederek Avrupa’daki kuvveti bulacak olsa bile gayret-i diniyye kadar kuvvet alamaz. Ve anın yerini tutmaz. Ol vakte kadar ordularımız ruhsuz kalır.”¹⁰²

Osmanlı ordusu, bu kafa karışıklığına rağmen, Fransız asker alma sisteminden kopya edilen Kur’a Nizamnamesi’ni çeşitli sahalarda uygulamaya çalışmış ve beklendiği gibi isyanlar çıkmıştı. Fransız modeli, Prusya’nın zaferi ile sonuçlanan yeni modelle birlikte yerini tüm Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı’da da Prusya modeline bıraktı. Böylelikle, 2. Abdülhamid döneminde temelleri atılan Prusya (Alman) modeli Cumhuriyet dönemindeki “ordu millet” anlayışının da öncülü oldu. Bu uygulamanın mimarlarından olan Alman Von der Goltz paşa, yetkileri kısıtlı sembolik Alman askeri danışmanlığından, subaylarla, Jön Türklerle kurduğu olumlu ilişkilerle, Osmanlı’ya uyarladığı Alman askeri kitaplarıyla ve en önemlisi *Millet-i Müsellaha* adlı kitapla sonuçlanan bir sürecin en önemli ismidir.

¹⁰¹ AYDIN, A.g.m., s. 28.

¹⁰² Aktaran, AYDIN, A.g.m., s. 29.

Bu süreçte, Osmanlı dinsel kurumları da devlete bağlı bir ordu anlayışını destekler mahiyette konum almaya başlıyordu:

“Ordunun Avrupai örneklerle göre eğitilmesinin meşru olduğu, Kuran’daki şu ayetle kanıtlanmaktadır: “Fakat müşrikler sizinle topyekün savaştığı gibi, siz de onlarla topyekün savaşın” Bu ayete dayanarak, eşkinici layihasında, daha sonra şeyhülislamın mütalaasında ve nihayet Mehmet Esad’ın¹⁰³ açıklamalarında Müslümanların, gayrimüslimlerle savaşırken aynı araçları kullanmalarının şeriata aykırı olmadığına hükmedilir.”¹⁰⁴

Bu nedenle 1908’den itibaren devlet projesinin bir asker-millet yaratma projesi olduğu söylenebilir. Bu projenin en önemli kurumsal dayanağı ise bütün kurucu kadronun Harp Akademisi’nden hocası olan Von der Goltz Paşa’nın *Millet-i Müsellaha* kitabı olmuştur. Bu kitap, dönemin kurmay subayları için bir başucu kitabı olmuştur. Yeni kuşak subaylar burada tanımlandığı gibi, kendilerini toplum içinde seçkin bir konuma sahip, yüksek karakterli insanlardan oluşan ayrıcalıklı bir “zümre” olarak görmeye başlamışlardır. Fuat Dündar’a göre Goltz’un “Devlet-i Aliye’nin Zaaf ve Kuvveti” isimli makalesi, İttihat ve Terakki çevresi için “yol haritası” niteliğindedir.¹⁰⁵

Zorunlu askerliğin Osmanlı askeri imgesine dair anımsamaları zenginleştiren ve en çok tartışma yaratan ayağı Gayri Müslimlerin askere alınıp alınmadığı sorunu. Heinzelman’a göre “Osmanlı devletinde Hristiyanların askere alınmadığı dönem çok kısadır. Hristiyanları askere almama buyruğu, sadece belli bir süre uygulanan pragmatik bir önlem sayılır.”¹⁰⁶

¹⁰³ 2. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti doktrinini tanıtan kişiler arasında olan vak’anüvis, yayıncı. HEİNZELMANN, Tobias, **Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, Çev: Türkis NOYAN, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.20.

¹⁰⁴ A.g.k., s. 48.

¹⁰⁵ DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye’nin Şifresi**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 64.

¹⁰⁶ HEİNZELMANN, A.g.k., s. 211.

Bütün bu tartışmaları doğuran önemli bir dönüm noktası olarak Yeniçeriler'in kaldırılışı tarihçiler tarafından "klasik dönemin kapanışı" olarak kabul edilmektedir. Klasik sistemden kasıt, tımarlı sistem ve devşirme sistemidir. Tazminat Fermanında (1839) mevcut askerlik sistemiyle, şehirlerin birinden çok diğerinden az asker alınmasının tarım, ticaret ve bayındırlık işlerinin kötüleşmesine sebep olduğu vurgulandı. Ayrıca ömür boyu askerliğin bıkkınlığa ve nüfusun azalmasına yol açtığı ifade edildi. Bu yüzden askerlik görevinin, tüm halkın başlıca tebaalık vazifesi olduğu ve her şehirden talep edilen asker miktarını uygun bir yöntemle dört veya beş yıllık bir süreyle ve sırayla alınması önerildi. Tazminat Fermanındaki, "askerlik hizmetinin tüm halkın vatan borcu olduğu ve bunun belli bir süreye ve sıraya" göre yerine getirilmesi gerektiği şeklindeki ifadeler, 1846 tarihinden sonraki Osmanlı orduları için asker temininde uygulanmaya çalışacak Kur'a Sisteminin de esaslarını teşkil etti.¹⁰⁷

Kura sistemi, belirlenen ihtiyaç oranında, askerlik yapma yaşına gelmiş kişiler arasından yapılan kurada ismi çıkan kişinin bizzat askerlik hizmetine alınmasıdır. Ancak kurada ismi çıkan kişi belli bir ücret karşılığında yerine başkasını gönderebilirdi. Ek olarak, askerlik yapmak isteyen kişi, kurada ismi çıkmasa bile gönüllü olarak askere gidebilirdi.

Kur'a Nizamnamesi, zorunlu askerlikte aile-ekonomi denklemini de gözetme iddiası taşıyan bir uygulamaydı. Aile fertleri arasında geçimlerini sağlayan başka bir erkeğin bulunmaması halinde hizmetten affedilebiliyorlardı. Söz konusu erkek, 70 yaşına gelmemiş ve sağlıklı olması koşuluyla askere gidenin babası da olabilirdi.¹⁰⁸

Ocak sonrası "yeni ordu" için gönüllüler ise yeterli gelmemiştir ve zorla asker alımı hala söz konusudur. Bu da firarı tetiklemiştir. 1846 Kur'a Nizamnamesi sonrasında da askerlik alt tabakayı zorlamıştır.

¹⁰⁷ EMECEN, Feridun, M. **Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 434.

¹⁰⁸ HEINZELMANN, A.g.k., s. 179.

Ağırlıklı olarak alt tabakada yoğunlaşan Osmanlı asker kaçakları, ekonomik sebeplerle dayanmaktaydı. askerlik hizmetinin zorlukları, süresi, terhis zamanlarının düzensizliği gibi sebeplerin yanında, milliyetçilik gibi devletlerin halklarını seferber ederken ellerini güçlendiren bir ideolojiden mahrum (ve bittabi din-etnisite bağlamında homojenlikten uzak) olmasından dolayı, Osmanlı teb'aasının nefer yazılmamak için muhtelif yolları denediğini arşiv kayıtlarında tespit etmek mümkündür.¹⁰⁹

Zorunlu askerlik sistemi karşısında Gayrimüslimler ise isteksizdi, üstelik onlara güvenilmiyordu. Müslümanlar ise fakirleşmekten rahatsızdı. Osmanlı'nın son dönemlerinde Gayri Müslimlerin askere alınması konusunda birbirinden farklı uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1909'da, bazı "bedelli" uygulamalar kısıtlandı ve gayri-müslimler de teorik olarak askerlik yükümlülüğüne alındı.¹¹⁰

Asker kaçaklarını arttıran bir dönüm noktası olarak Kura sistemi, Avrupa'daki zorunlu askerlik uygulamalarına benzer şekilde, Tanzimat fermanında çerçevesi çizilen bir sistem olarak uygulandı. Ancak Yeniçeri Ocağı tecrübesini yaşayan Osmanlı, bu sefer yeni ordunun "şerriliği"ne ve "meşruluğu"na vurgu yaptı. Düzenli Ordunun toplumsal hayattaki kapsayıcılığını arttırdı. Yeniçeri Ocağı yerine kurulan "Asakir-i mansurei muhammediyye" isminde olduğu gibi, kura sisteminin ilk ismi olan "kurayı şeriyeye", "kurayı meşrua" terimleriyle kamuoyu oluşturma ve din ile bütünleştirme ilkelerini uygulamaya çalıştı. Bu sistem, Tanzimattan birinci dünya savaşına kadar uygulandı.¹¹¹

Kura Nizamnamesi, Osmanlı toplumunda geniş bir huzursuzluk yaratmış ve buna mukabil çeşitli müfettişler tarafından şikayetler toplanmıştı. Ancak, Heinzelmman'ın

¹⁰⁹ ŞİMŞEK, Veysel, **Osmanlı İmparatorluğunda Düzenli Ordu için Asker Toplanması: 1826-1853**, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s. 41.

¹¹⁰ YURDAKUL, İlhami, "Osmanlı ordularının asker ihtiyacının karşılanmasında yeni bir yöntem: Kura sistemi (1839-1914)", **Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular**, Ed. Feridun M. EMECEN, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 441.

¹¹¹ YURDAKUL, A.g.m., s. 441-442.

iddiasına göre bu şikayetlerin pek çoğu raporlara yansıtılmamıştır. Bu raporlar, halkın bu uygulamadan memnuniyeti üzerine kurgulanmıştır.¹¹²

Sonuç olarak, bu amaçla, ittihatçılar, etnik gruplara tanınan askerlik hizmeti muafiyetini 1909 yılında kaldırarak zorunlu askerlik hizmeti sistemine geçmişlerdir. Böylelikle, modern paradigmanın peşinde imparatorluğun tüm unsurlarının aynı potada kaynaşması hedeflenmiştir. Askerlikten muafiyet gelirleri de bu aşamada gözden çıkarılmıştır. Bu tutum karşısında, beklenen olumsuz reaksiyonlar gelmiş ve özellikle Rum Ortodoks Patrikhanesi zorunlu askerlik yasasıyla Rum nüfusun “Türkleştirilmesinin” hedeflendiğini belirtmiştir. Türk toplumsal hafızasındaki Ermeni fobisinin de kaynağı olan bu dönemde Zürcher’e göre, bu yeni yasal düzenlemelere rağmen uygulamada önemli bir değişiklik olmamış ve 1912’de askerlik yükümlülüğü olan gayrimüslimlerin sadece % 5’i çağrıya yanıt vermiştir. Yanı sıra, savaşın sonunda Osmanlı içerisindeki asker kaçaklarının sayısı yarım milyona ulaşmıştı ki, bu çok daha kalabalık olan Alman ordusundaki asker kaçaklarının üç katından fazlaydı. Avrupa’da seferber edilen orduların yüzde 0.7 ile yüzde 1’i kadarını asker kaçakları oluştururken, Osmanlı İmparatorluğunda bu oran yüzde 20’lere varıyordu.¹¹³

Milli Mücadele dönemine gelindiğinde ise, asker kaçakları için kurulan İstiklal Mahkemeleri, 1920-1923 yılları arasında çoğunu asker kaçaklarının oluşturduğu yaklaşık 1500 idam kararı vermiştir. Asker kaçaklarına yönelik sert tutum, halkı gerek pozitif bir total tutku üretimi ile gerekse ağır cezalarla negatif psikolojik yöntemlerle örgütlemesi, Kurtuluş Savaşı sürecinde silahlı bir güç oluşturmaya katkı sağlamıştır.

Anılan bu tarihsel süreç ışığında, Cumhuriyet dönemi askerlik sistemi ile Osmanlı son döneminde uygulanan Prusya sistemi sürekli bağdaştırılmıştır. Sonraki bölümde ise bu çerçevede Cumhuriyet dönemine ilişkin bilgilere yer verilecektir.

¹¹² HEINZELMANN, A.g.k., s. 180.

¹¹³ ZÜRCHER, Erik Van, Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı, Haz. Üsterci Çınar, **Çarklardaki Kum**, s. 63.

4.2. Cumhuriyet Sonrası

Önceki bölümde bahsedildiği gibi Ocak sonrası dönemde “dinsel motiflere” dayalı milli bir ordu kültü doğmuştu. Sonraki süreçte, Milli mücadele yıllarındaki İstiklal Mahkemeleri ile yapılan sert müdahaleler ve varlık-yokluk savaşı olarak anımsanan milli zaferlerde “halk ordusu” parolasıyla kazanılan başarılar ise, askerliğin yaşamın parçası olarak kodlanmasına uygun bir zemin oluşturmuştu.

“Ben askerliğin, her şeyden önce sanatkarlığını severim” diyen Atatürk, cumhuriyet sonrası tıpkı modern devletlerde olduğu gibi total duyguları harekete geçiren bir askerliğin genel çerçevesini şöyle özetlemiştir:

“Biz komuta edeceğimiz insanların hangi emellerini kendimize yansıtarak onların kalplerini kazanacağız ve onlara güven kazandıracağız? Ve onlara moral kuvvetlere yaratacak araçları tayin edeceğiz herhalde askerlerimizin ruhunu kazanmak bizim için bir görev olduğu gibi, önce onlarda bir ruh, bir emel, bir karakter yaratmak da bize düşüyor.”¹¹⁴

Zorunlu askerliğin kurumsal dayanağı olarak nüfus verilerinin çok önemli olduğu Osmanlı’daki Kura sistemindeki aksaklıklardan da ortaya çıkmıştı. Cumhuriyet dönemindeki ilk nüfus sayımı 1927 tarihinde yapılır. Nüfus yapısının tespit edildiği bu sayımdan hemen sonra 111 sayılı Askerlik Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk zorunlu askerlik yasası düzenlenmiştir. Bu kanunun birinci

¹¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi tarafından hazırlanan bu çalışmada, Atatürk’ten alıntılanan cümlelerin sonunda yer alan “Allah’tan ve Medine-i Münevvere’de yatan cenabı peygamber’den sonra (bize düşüyor)” ifadesinin çıkarıldığı görülüyor. UĞURLU, Nurer (Haz.), **Atatürk’ün Askerlikle İlgili Kitapları**, Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 5.

maddesine göre, “Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur”. Bu madde ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek için zorunlu hale getirilen askerlik hizmetinde tek istisna “bedeni kabiliyeti askerliğe elverişli olmayanlar” için getirilmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra, Afet İnan imzasıyla yayınlanan ancak esasen Mustafa Kemal tarafından yazıldığı bilinen *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında “asker millet” kurgusuna ilişkin resmi görüş ayrıntılarıyla açıklanmaktadır. Bu kitapta *Millet-i Müsellaha*’dan uzun alıntılar yapılmış olması Türkiye Cumhuriyeti’nin üzerindeki Prusya etkisinin göstergesidir.¹¹⁵

“Askerlik vazifesini yapmakta, istekle ölüme hazır bulunmak askerliğin en ciddi alametidir. Umumi olarak hayat fedakarlığı her insana terettüp edebilir. Fakat bu, nihayet manevi bir vazife olarak düşünülür. Askerlikten başka hiçbir iş yoktur ki, öldürmek ve dolayısıyla da ölmeye razı ve hazır bulunmak vazifinin aslını ve mevzuunu teşkil etsin. “¹¹⁶

Afet İnan imzalı kitapta Avrupa ve Osmanlı’nın ortak hafızasında bulunan paralı askerlik meselesi de Atatürk tarafından net bir şekilde dışlanmaktaydı:

“Hayatındaki hususiyeti söylediğimiz ordu, aynı zamanda milletin bir parçasıdır. Şüphesiz bizim bahsettiğimiz ordu, halis milli ordudur. Memleket ve milli gaye ile alakası olmayacak olan ücretli askerlerden mürekkep ordu, hatta gönüllü askerlerden mürekkep ordu bize muteber değildir ve mevzubahis değildir.”¹¹⁷

Bu dışlamanın nedeni muhtemeldir ki, dönemin tartışmaları yahut uygulamalarına karşı bir set çekme tercihinin dayanmaktaydı. Anılan kitabın devamı niteliğindeki

¹¹⁵ ESMER, Barış, **Türkiye’de ve Dünyada Vicdani Ret**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 133

¹¹⁶ İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 115.

¹¹⁷ İNAN, A.g.k., s.

*Askerlik Vazifesi*¹¹⁸ adlı kitapta ise, benzer şekilde “asker millet” olma gayesinin mahiyeti aktarılmaktadır.

Resmi ideoloji rejimine sahip olan Cumhuriyet dönemi, bu ideolojiyi halen bir Kurtuluş Savaşı tahayyülünden besleyip Türk Silahlı Kuvvetleri’nin mevcut durumunu doğallaştırır. Ek olarak bu mekanizmanın temel belirtisi ordu ile günlük hayatın şekillenmesi arasındaki organik kültürel bağlardır.¹¹⁹

Askerlik ile gündelik hayatı bağlayan temel köprü ise askerlik süreleridir. Türkiye’de askerlik süreleri¹²⁰ ise, neredeyse 2010 yılına kadar parlamentodaki partilerin asla gündeminde olmadığı bir konuydu. Bu süreçte, Türkiye’de siyasi partilerin seçim bildirgelerinde askerlik hizmetinin kısaltılması ile ilgili bir vaadin yer almaması, siyasal hayatın kendilerini ordu karşısında “belirleyici” bir konumda görememelerinden kaynaklanmaktaydı. 2003 yılında birdenbire ilan edilen askerlik süresi değişikliğinin, TSK’nın tek başına aldığı bir karar olarak kamuoyuna yansması, buna karşın, 2010 yılından itibaren ilk defa iktidar ve muhalefet partisi tarafından tartışılan askerlik süresi değişikliğinin sonuçlanmadan gündemden çıkması simgesel güç ilişkilerini işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Cumhuriyet dönemi için temel motif, kuruluş dönemine yansıyan Prusya sistemidir. Bu sistemin taşıyıcılarından olan Alman General Von der Goltz, Prusya sisteminin Osmanlı’ya adaptasyonuna önemli katkılarda bulunmuştur. 12 yıla yakın bir süre boyunca görevde kalan Goltz’un Osmanlı üzerindeki etkisi Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Bu “etki” ve “sahiplenme”nin Cumhuriyet dönemindeki bir örneği de, 27 Temmuz 1983’te Harp Akademisi tarafından Goltz Paşa’nın 150.

¹¹⁸ İNAN, Afet, **Askerlik Vazifesi**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

¹¹⁹ ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Politik Kültür Yazıları**, Asa Kitabevi, Bursa, 1997, s. 158.

¹²⁰ 1924-1950 arasında askerlik süreleri 1,5- 3 yıl arasında değişmektedir. 1963 sonrasında standart bir şekilde 24 ay olan askerlik, 1970-1984 arası 20 ay, 1984-1995 arası 15-19 ay, 2003 sonrasında ise 15 aydır. Ayrıntılı bilgi için: http://www.asal.msb.gov.tr/er_islemleri/gun.kadar%20askerlik%20hiz.htm

doğum gününü kutlamak ve anmak için düzenlenen sempozyumdur. Bu sempozyumda sunulan bildiriler ise, Türkçe ve Almanca olarak kitaplaştırılmıştır.¹²¹

Sonuç olarak, Osmanlı'nın cumhuriyete bıraktığı askeri-kültürel miras, askerlik dışı ahlaki denetimlerini de yapan bir "stratejik" alışkanlıktır. Yeniçeri sonrası dinsel motifler, devlet stratejisi olarak içselleşmiş, nüfus ve hukuk politikasıyla askerlik, "zorunlu bir erdem" olarak kurgulanmıştır. Yıldız'a göre bu mekanizma, ahlaki, ocak sonrası suni tasavvufi kavramlarla "çalışan" nüfusa da yansıtmıştır: Tasavvufun muhtelif şubelerinde "nefsinden feragat", nefesine hakimiyet," nefis tezkiyesi" gibi tabirlerle ifade edilen iradeli ve şuurlu kendini tasfiye ideali, savaşın ve sınai imalatın "tekelleşmesiyle" beraber bütün "çalışan" nüfusa irade ve şuur dışı empoze edilecek yeni bir "toplum ahlakı"nın zeminini oluşturmuştur.¹²² Bu zeminin, diğer evrensel uygulamalardan ayrıldığı yönler ve askeri kültürün sosyal hayatla ilişkisine ise sonraki bölümde değineceğiz.

4.3. Türk Militarizmi ve Zorunlu Askerlik

“- (1) Halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. (2) Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır.”¹²³

“Hiçbir şey Hukukun dışında değildir.”¹²⁴

Prusya sistemi dışında, Avrupa'daki askerlik paradigmasını uyumluluk dışında, Türkiye'deki uygulamanın hangi tür bir militer stratejiye tekabül ettiği ise bu

¹²¹ Bkz. 20. Yüzyıl Başına Kadar Türk Askeri Eğitiminin Tarihi Gelişimi, Harp Akademileri Basımevi, 1983

¹²² YILDIZ, A.g.k., s. 339. Weber'e göre de bu "manevi ekonomi", ego'yu dışarıda bırakan öz disiplinle uyumludur. Aktaran, YILDIZ, A.g.k., s. 340.

¹²³ Türk Ceza Kanunu, Madde 318, "Halkı Askerlikten Soğutma" başlıklı kısım, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>

¹²⁴ AGAMBEN, Giorgio, **Kutsal İnsan**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s. 43.

bölümde açıklanmaya çalışılacaktır. Militarizmin “ordu millet” modeline en uygun örnek olarak Prusya gösterilir. Prusya modeli, dünya savaşları öncesinde kurucusu olduğu modern Almanya’nın tarihsel öncülüdür. 1800’lerin ikinci yarısından itibaren Avrupa başta olmak üzere hemen tüm dünyada örnek alınan Prusya ordu modeli İkinci Dünya Savaşı’nda Almanların aldığı ağır yenilgiden sonra sorgulanmaya başlanmıştır. 1870–71 Prusya-Fransa Savaşı’nda üstün başarı gösteren bu modelin 1945’te İkinci Dünya Savaşı sonunda uğradığı mağlubiyet, harp tarzları ve askerlik anlayışında dünya çapında bir paradigma değişikliğine gidilmesine sebep olmuş ve yeni benimsenen model son savaşın galibi Amerikan modeli olmuştur. Bu dönüşümün izleri Türkiye Cumhuriyeti’nde de 1940’ların başlarından itibaren görülmeye başlanmış olsa da bu yöndeki kırılma 12 Mart 1947’de ilan edilen Truman Doktrini çerçevesinde alınan Amerikan askeri yardımıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye de Avrupa’daki uygulamaların artçı şoklarını kendi geçiş dönemlerinde yaşadı. Alman komutanlar, kalıp halinde Alman askeri sistemini Osmanlı’ya tatbik etmeye kalktıklarında askerlerin pasif direnişiyle karşılaşmışlardı. Fakat, genç subaylarla iletişim kuran, toplumsal değerlere atıf yaparak kitapları Osmanlı toplumuna uyarlayan, dayağın kaldırılmasını savunarak da sempati toplayan Von der Goltz, Osmanlı askerlerinin saygınlığını koruyabilmiş ve cumhuriyet ordusundaki Prusya etkisinin mimarlarından birisi olmuştur.

Von der Goltz’un 1909 yılında, Alman danışman subaylara, yaptığı uyarılarda da, yerel heyecanların ön plana çıkarılmasına dair vurgular yapacaktır:

“Eratı eğitirken, onlara yakınlık ve sevgiyle davranarak, Osmanlı subaylarına bu konuda örnek olmak gerekir; çünkü Osmanlı subayları şimdilik bu konuda çok eksikler. Eğitim yönteminin bütününde savaş bakımından pratik anlam taşıyan her şey tamamen ön plana çıkarılmalı ve elden geldiğince heyecan uyandırarak anlatılmalıdır.”¹²⁵

¹²⁵ WALLACH, Jehuda L., **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1985, s. 254.

Kuruluş dönemi ise, kurucu kadronun asker kökeni nedeniyle daha belirgin bir strateji üretiminin adresiydi. Subaylık, “profesyonel” bir meslek kolu olarak değil “ulusal bağımsızlığın” rejimi “koruyup kollayan” bir misyonun uygulayıcısı oldu. Darbeler de bu etki ve yetki alanının sınırlarını kalın çizgilerle çizdi. Ordunun siyasal alandaki etkisinin meşruiyetinde gedikler açılrsa da toplumsal hayatta ve askeriye mekanındaki itaatin meşruiyeti daha güçlü kaldı.

Türk Ordusu’nu modernize eden Prusyalılar bu kez katı disiplin ve itaat kültürüne bağımlılıklarıyla Türk Ordusu’nu teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmasına neden olan, yeniliklere ayak direyen askerler için kullanılan bir terime dönüşmüştür.¹²⁶

Prusya militarizmi, silahlı bir güç-aygıt olarak ordunun egemenliği olmaktan ziyade, aristokrasinin yönlendiriciliğinde bir modern-endüstriyel toplum oluşturma ideolojisiydi. Bu nedenle cumhuriyetin seyrinde ABD ilişkileri ile derinleşen ordunun sermaye politikasının yanında ordunun “ordu devlet” idealizasyonuna bakıldığında Prusya etkisinin çok güçlü kaldığı söylenebilir.¹²⁷

Laçiner’e göre, klasik militarizmlerde ordunun bizzat yönetime el koyması gerekmez. Ordu, “gündelik politika”nın içinde asla görünmez. Ordu, komuta “kast”ı, organik bir parçası olduğu aristokrasinin “sivil” siyasi parti veya kadroları arasındaki işbölümü ve hiyerarşi kuralları uyarınca, siyasi çatışma alenen silahlı mücadeleye dönüşünceye kadar “sahneye çıkmaz”. Buna mukabil, yerel-egemen yönetici sınıfların organik bir parçası olmayan, ancak onların silahlı aleti veya egemen sınıf fraksiyonları arasındaki güç mücadelelerinde –bazen özerk de davranabilen- aktörlerden biri olarak yer alan sıradan militarizmler, “gündelik politika”nın her tür çıkar kavgasının içindedirler.¹²⁸

¹²⁶ TİFTİKÇİ’den aktaran, ESMER, Barış, **Türkiye’de ve Dünyada Vicdani Ret**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 137.

¹²⁷ LAÇİNER, Ömer, Türk Militarizmi 1, Ed. İNSEL, BAYRAMOĞLU, **Bir Zümre Bir Parti...**, s. 13.

¹²⁸ A.g.m., s. 14.

Milliter havanın din ve geleneğin motifleriyle örülü olması şarttır. Çünkü söz konusu militarizmlerin modernleşme sürecindeki rakipleri, -burjuvazi ve işçi sınıfı- din veya gelenekten şu veya bu ölçüde kopuşu temsil eder, dinamizmlerini bundan alırken, onun bu süreçten tedirgin- köylülük gibi- kesimleri kendi egemenlik projesine yamayabilmek için din ve gelenekle uzlaşan, ona “eklemlenmiş” bir modernleşme perspektifi sunabilmesi gerekir.¹²⁹ Nitekim, Türk modernleşmesinin gerek erken dönemlerdeki zorunlu askerlik uygulamalarındaki kır-kent uçurumunu azaltacak meslek edindirme kursları, gerekse Çanakkale Zaferi’ne yönelik dinsel motiflerin üretilmesi bu modelle uyumludur.

Klasik militarizmler, “zümre”leri ordu ekseninde kendi siyasal toplumsal egemenlik konumunu sürdürebilmesinin ideolojisi ve düzeniydiler. “Türk modernleşmesi” için böyle zümresel bir yapıdan bahsedilemez. Aksine, Osmanlı ordu yapısıyla bu “zümre” geleneğinden kopulmuştur. Bu nedenle, Türk militarizminin 1970’lere, 1980’e kadar süren ilk dönemi, en azından ideolojik-politik söylem itibariyle “geleneksel”in reddi üzerine bir seyir izler.

Klasik militarizmler toplumu tek tipleştirebilme inancı taşıdıkları için "dış düşman"ı da devreye sokarken, sıradan militarizmler topluma dönük böyle bir "misyon"un uzağında oldukları ya da terkettikleri için, "iç düşman" ağırlıklı bir söylem kurarlar. 80 sonrası bu anlamda bir dönüştür.

80 öncesi subaylar için kast sisteminden de bahsedilemezdi. Subaylar alt sınıf ağırlıklıydı. Ancak 80 sonrası, halktan kopuk lojmanlara, orduevlerine kast görünümüne de geldi. Ekonomik / sosyal üstünlükleri barındırması bakımından daha "ayrıcalıklı" bir durumu tanımlayan bu etkenler, Türk militarizminin klasik militarizme benzediği özelliklerdendir.

¹²⁹ A.g.m., s. 15.

Kastlaşma yoluyla klasik militarizmin aristokratik vasfına gecikerek benzemeye çalışan ordu, bununla birlikte ona benzediği bir noktadan uzaklaşmakta sıradan militarizme benzemektedir.

Militarizm fiziki güce önem vererek, bunun dışındaki insan-toplum ilişkilerini çürümüşlük olarak algılar. Milletler için, varlığı koruma, türünü çoğaltma ve sürdürme yaşam alanını genişletmenin başat unsur olduğunu esas alan soy militarizm, bu temel güdülerini referans ettiği için milliyetçilikle ilişkisini de bu "hayatîyet" üzerinden kurar.¹³⁰

“Sıradanlaşan” ordu, 1950’lerden itibaren sermaye ilişkileri ile eksenini değiştirdi. Kore Savaşı ile cisimleşen ABD askeri yardımları, dış politikadaki Amerika ittifakı, bu alandaki rotasını değiştirmiş gözüktü de Prusya tipi bir idealizasyonun halen geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ünlü spekülâtör Soros, "en önemli ihraç malınız ordu" sözünün öncesinde eski generallerden Çevik Bir’in “Dünyaya güvenlik pazarlayabiliriz” sözü bu eksenin doğrusalılığına yönelik önemli işaretlerdir.

Türkiye’de siyasal alana duyulan güvensizlikle, Türk ordusu kendisine meşruiyet üreten “strateji”leri yaratarak vatandaşların kimi zaman siyasal partilerle yahut demokrasiyle değil doğrudan orduyla bağ kurmasına katkı sağladı. Militarizmin tarih sahnesindeki etkinliği, toplumlarda özneleşememe durumundan kaynaklanan sosyopsikolojik beklentileri hiç de konjonktürel olmadığını ima etmektedir. Bunun nedeni, toplumsal iradesizliğin bir zihniyet özelliği olarak yerleşmiş olmasıdır. Militarizm, bu toplumsal ataletle verilen ideolojik bir yanıttır. Ancak, ideolojiler ‘neyin doğru olduğuna’ işaret ederlerken; eylemler ve tutumlara yönelik sundukları gerekçeler ideolojiyi de aşan bir meşruiyet üretmez. Esas gerekçeler zihni kabullerden doğar. Militarizm söz konusu toplumu bir 'üretmiş özne' haline getirir ve adım adım toplumun kendisi militer bir rolün taşıyıcısı olarak kimlik kazanır. Bu süreç son kerteye ulaştığında, toplumun tümü askeri bir kuruma dönüşür; silah, üniforma, disiplin ve baskı artık tüm toplumun karakter ve yaşama özelliği haline

¹³⁰ A.g.m., s. 18-22.

gelmiştir. Kendi doğal dinamiği içinde özneleşememe durumunun birbirini tamamlaya iki boyutundan söz edebiliriz. Birincisi, kendi sorunlarını çözememiş, onlarla yüzleşememiş bir toplumun içe kapanıklığını, suskunluğunu, tıkanıklığını yansıtır. İkincisi ise, tarihsel olarak oluşan toplumsal kimlikle, ideolojik olarak üretilmiş toplumsal kimliğin çakışmamasına işaret eder. Böylece, hem güncel hem de kadim meselelerin çözümü iradesi yüceltilen bir ‘üst’ özneye havale edilir; ve bu özneni ‘hemen şimdi’ çözüm üretecek biçimde inisiyatif alması, güç kullanması hemen onaylanır. Dolayısıyla toplumdaki özneleşme eksikliği, toplumun kendi kendisini militarize ederek güce dayanan bir eylem programında buluşmasına neden olur. Bu, otoriter zihniyetin temel önermelerinden biridir.¹³¹

Türk militarizminin “baskıcı” geçmişinden kopup toplumsal alanda bir “ahlakı”, “yansıması” olan bir şube açması Yıldız’a göre bir “gözetleme rejimi”nin zeminiydi: Bilhassa 1870-1945 arası Avrupa ve dünya tecrübesi ışığında militarizm denildiğinde akla ilk gelen, toplumun askerileştirilmesi ve organize bir cebir gücü olarak ordunun askerleştirmeye çalıştığı toplum üzerinde tahakküm kurmasıdır. Esas olarak cebre dayalı bu tarz bir idare, 19. ve 10. yüzyıldaki çeşitli örneklerinden öğrendiğimiz kadarıyla ileriki aşamalarında bir “gözetleme rejimi”ne dönüşür.¹³²

Türk Silahlı Kuvvetleri, asli görevlerinin yanında “fedakarca” milletin takdirini kazandığını özellikle vurgular. Bu söylemde “devletin hizmetini eksik yapması” değil TSK’nın böyle bir hizmeti yerine getirmesi vurgusu vardır. Bu ilan, askerliğini yapacak gençlerin kazanacağı toplumsal itibarın da kurumsal zemini.

Türk militarizminin, “şanlı” ve “köklü” geçmiş vurgusu ise eski Türk boyları üzerinden gerçekleştirir. Genelkurmay söylemlerinde “Mehmetçik” isimlendirmesinde olduğu gibi, eski Türk boylarına gönderme yapma “strateji”sinin,

¹³¹ MAHCUPYAN, A.g.m., s. 122

¹³² YILDIZ, Gültekin, **Bir De-Militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı “Askeri Tarih” Araştırmalarını Sivilleştirmek**, Toplumsal Tarih, Sayı 198, Haziran 2010, s. 45.

Nihal Atsız'ın 1963 yılı Orkun dergisinde yayınlanan uyarısının etkisiyle genişlediği anlaşıyor:

“Kara Kuvvetleri Komutanı radyoda yaptığı konuşma ile Türk Kara Kuvvetlerinin 600. kuruluş yılını kutladığı gibi daha yüksek kademedeki kimseler arasında da aynı konu üzerinde tebrikleşmeler oldu. Bu hesaba göre Türk Kara Kuvvetleri, yani daha gerçek anlamı ile Türk Ordusu 1363'te kurulmuş oluyor. Türk Kara Kuvvetleri 1363'te kurulduğuna göre ondan önceki büyük savaşlar, çok büyük stratejik hareketler ve taktik vuruşmalar kimin tarafından yapılmıştı? Bu hareketleri yapanlar ve büyük imha meydan savaşlarını kazananlar Türk Ordusu değil miydi? Türk Ordusunu 1363'te kurulmuş saymak millî gururu inciten bir uydurmadır. Milâttan önce 220'den beri tarihi, tarihî belgelerle bilinen ve tarihte daima birinci sınıf asker diye tanınan bir millet 16 asır ordusu olmadan yaşayacak, sonra ancak 1363'te aklına gelerek bir kara ordusu kuracak, bu ordu da yer yüzünde Türk kalmamış gibi hep yabancılardan mürekkep bulunacak... Sayın Kara Kuvvetleri Komutanı, lise öğrenimi sırasında iyi bir Türk tarihi dersi görseydi; Çengiz Han'ın genç komutanı Cebe'nin Doğu Avrupa'ya olan hârika yürüyüşünü ve bu komutanların eşsiz disiplinli ordularını bilseydi, Türk Kara Kuvvetleri 1363'te kurulmuştur demeyecekti. O halde Türk ordusu ne zaman kuruldu? Bugünkü tarih bilgimize göre ilk teşkilâtlı Türk ordusu Milâttan Önce 209'da Tanrıkut Mete (=Motun) tarafından kurulmuş, verilen buyruğa kayıtsız-şartsız itaat şartı kabul ettirilmiştir, ordu 10, 100, 1000 kişilik birliklere ayrılmıştır. Bu sebeple 1363 yılı Türk Kara Kuvvetlerinin yani Türk Ordusunun kuruluşunun 600'üncü değil, 2172'nci yılıdır.”¹³³

Bu yazı sonrasında ve artık günümüzde de Türk Kara Kuvvetleri'nin tarihi, Atsız'ın önerdiği şekliyle -Osmanlı'ya değil- Metehan'a dayandırılmaktadır.¹³⁴

¹³³ www.nihal-atsiz.org

¹³⁴ Kara Kuvvetleri'nin 2220. yıldönümü anısına uyarlanan afiş Ekler kısmında yer almaktadır. (http://www.tsk.tr/10_ARSIIV/10_4_Diger_Haberler/2011/kkk_kur_yil/1.jpg).

Çeşitli afiş ve görsellerle en son 2220. yılı kutlanmıştır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı sitesinde bu durum şöyle açıklanmaktadır:

“Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak, Büyük Hun İmparatoru Mete Han’ın tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209 yılı esas alınmıştır: “İlk kez Mete Han tarafından M.Ö. 209 yılında kurulan düzenli Türk Kara Ordusunda sayı itibarıyla 10.000 atlıdan oluşan en büyük birlik, “Tümen” olarak adlandırılmış, tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış, her birinin başına Tümenbaşı, Binbaşı, Yüzbaşı ve Onbaşı rütbelerine sahip birer komutan görevlendirilmiş ve aşağıdan yukarıya doğru emir-komuta zinciri içerisinde birbirine bağlanmıştır.”¹³⁵

Ülkelerin kendilerine “nostaljik” bir geçmiş var ederek neyi amaçladıklarını ve neyi sağladıklarını analiz eden Svetlana Boym’a göre, nostalji¹³⁶, “bir yitirme ve yer değiştirme duygusudur.”¹³⁷

Boym’a göre “küresel kültürün bir parçası” olan nostalji, “günümüzde birçok güçlü ideolojinin özünü oluşturan, bizi duygusal bağlılık uğruna eleştirel düşünceyi bırakmaya ayartan ideal evi yeniden inşa etme vaadidir. Tehlikeli yanı, gerçek evle hayali evi birbirine karıştırma eğiliminde olmasıdır. Aşırı durumlarda hayali bir anayurt, insanın uğruna ölmeye ya da öldürmeye hazır olduğu bir anayurt yaratabilir nostalji.”¹³⁸

¹³⁵ www.kkk.tsk.tr.

¹³⁶ Boym’un aktarımına göre, “Nostalji”nin literatüre ilk girişi tıp bilimi sayesinde olmuştur. Bir “salgın” hastalık olarak, İsviçreli askerlerin ve yerinden edilmiş toplulukların “hatalı temsilleri” doktorlar tarafından araştırılmış ve çeşitli tedavi yolları geliştirilmiştir. Tarihsel bir duygu olarak nostalji ise, artık yen beklenti ufuklarına sığmayan, daralmakta olan “deneyim mekanı”na duyduğumuz özlemdir. BOYM, Svetlana, **Nostaljinin Geleceği**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 26-36.

¹³⁷ BOYM, A.g.k., s. 14.

¹³⁸ A.g.k., s. 17.

Boym'un tanımladığı “Yeniden kurucu nostalji”ler, ulusal geçmişe ve geleceğe seslenerek, ulusal hafıza ile toplumsal hafızaların sınırlarını çizerek, onlara bir çağrıda bulunur. Bu çerçevede ulusal hafıza da, hatıralardan tek bir “rota” çıkartır. Buna karşın “kolektif ya da kültürel hafızanın ortak günlük çerçeveleri birden çok anlatıyı aklımıza getirebilecek bireysel hatıralar için levhalar sunar.”¹³⁹

Türkiye özelinde zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin, yurttaşla seslenen ulusal hafızada belirli “nostaljik odakları”nın bulunduğu anlaşılmaktadır. Türk militarizmi, bu anlamda “nostaljiktir.” Kurucu nostaljisi kimi zaman askerlik için Metehan’ı bir “strateji” olarak sahiplenmekte, başka kültürel hafızaları içlemek için ise, Osmanlı’dan, Çanakkale’den çerçeveler hazırlamaktadır.

Fransız Türkolog Jean Paul Roux’a göre de “Tüm Avrasya tarihi, göçebelerin, yerleşiklerin topraklarını işgal etmesiyle şekillenir”:

“Orta Asya göçebesi dünyanın en iyi askeridir., mukavemeti güçlüdür, “bir şefi tanıyıp kabul ettiğinde hiç zorluk çıkarmadan en sıkı disipline boyun eğer. Hiçbiri askere para ödenmez, hiçbiri paralı asker değildir. Kimse kimseyi zorlamaz. Herkes savaşa isteyerek katılır. Ordu, ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur.”¹⁴⁰

Roux’un Avrasya tarihine ilişkin görüşleri İbn-i Haldun’un görüşleriyle de kısmen uyumludur. Ortadoğu tarihine ilişkin analizlerde bulunan Haldun’a göre belirli bir kan bağına, sosyal bir motivasyona bağlı olarak “asabiye” sahibi göçebeler, yerleşik toplumları işgal ederek “yükseliş” dönemine geçerler.¹⁴¹

¹³⁹ A.g.k., s. 93.

¹⁴⁰ ROUX, Jean Paul, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yay., 2001, s. 38-39.

¹⁴¹ HALDUN, İbn-i, **Mukaddime**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1983,

Türk Silahlı Kuvvetleri, söylemlerinde eski Türk savaşıları'na yaptığı göndermeler üzerinden sürekli olarak “toplumun bağrından çıktığını” vurgular. Genelkurmay Başkanlığı'nın 1991 yılında “bölücü ve yıkıcı faaliyetler”e ilişkin uyarı yazısında “dünyada ve çeşitli alanlarda var olan gelişmelerden Türk milletini ve onun özü silahlı kuvvetleri soyutlamak mümkün değildir” diyor. 1961 anayasasında da ima edilen bu durumu “düşündürücü” bulan İnsel'e göre, bu ifadede, “o milletin orduya başvurmadan kendi kendini yönetecek, kaderine sahip çıkacak ergenlik seviyesine ulaşmadığı inancı yatar. Daha da önemlisi, eğer bir milletin özü orduysa, o milletin yapacağı siyasal seçimlerin de her şeyden önce silahlı kuvvetler bakış açısından ele alınması gayet doğaldır.¹⁴²

“Hepimiz öncelikle, toplumumuzun kurumlandırılmasının yürüyen bir parçasıyız.” diyen Castoriadis'in analizine göre, kurumlandırma, kurallarına uygun öyle bireyler üretir ki, bunlar yapısal olarak, kurumu yeniden üretmeye müsait, hatta daha da ötesi, böyle yapmaya koşulludur. “Yasa” öğeleri, öyle bir biçimde üretir ki, bilfiil bu öğelerin işleyişi, o “yasa”yı içerir, yeniden üretir ve ölümsüz kılar.¹⁴³ Toplum, bireylere *kurumlaşmış toplumsal imlem* içinde kendisi için bir anlam bulma ya da böyle bir anlamı var kılma imkanını düzenler ve bireyin her zaman ve sonsuza dek kendi için merkez kaldığı *temsil* (ve duygulanım ve niyetin) dünyası olan özel bir dünya yaratır.¹⁴⁴ Bir bireyin her anki ve ömür boyunca var olan temsillerini ise Castoriadis, “*magma*” olarak kavramsallaştırır.

Castoriadis, magmanın toplumun kurumlandırılması hakkında vücut bulan ve bir anlamda onu harekete geçiren toplumun *imgesel imlemlerden* oluştuğunu söyler.. Bu imlemlerin toplumdan topluma, tanrı, polis, yurttaş, ulus, devlet, para, sermaye, erkek, kadın, çocuk vs. şeklinde değişebileceğini belirtir.¹⁴⁵

¹⁴² İNSEL, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunahımı**, Birikim Yay., İstanbul, 1990, s. 300-301.

¹⁴³ CASTORIADİS, Cornelius, **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 13.

¹⁴⁴ A.g.k., s. 259.

¹⁴⁵ A.g.k., s. 14.

Türkiye toplumunda bu *imlemlere* örnek olarak, vatan, erkek, sünnet gibi kavramların yanı sıra “asker”i de tanımlamak mümkündür. Castoriadis, “imgesel” tanımlamasının nedeni olarak bu imlemlerin “akılcı” ya da “gerçek” öğelere tekabül etmemesi, o tür öğeler tarafından tüketilmemesi ve yaratım yoluyla ortaya koyulmuş olmasını gösterir.¹⁴⁶

Her imlem, sayısız başka imlemlere gönderide bulunur. Belirli bir toplumda var olan imlemler bize, bugüne değin, başka alanlarda bilinmeyen bir örgütlenme türü olarak *magmayı* sunar. Magmalar sayısız kümeler içerir ancak bir sisteme indirgenemez.¹⁴⁷ Bu çerçevede tarihsel ve toplumsal biçimlerin “yaratım”la ortaya çıktığını savunur. Toplumsal bireyleri anlamak için de, onu doğumuyla başlayıp, yaşamı boyunca güçlenen bir öğrenim boyunca, her seferinde toplum tarafından kurumlandırılan ve bu toplumun özel kurumlarının bir arada durmasını sağlayan, topluma ait imgesel imlemler magma’sının su yüzüne çıkmış bölümlerini kabullenmeye ve anlamlı kılmaya zorlamak ve hazırlamakla mümkün olacaktır.¹⁴⁸

Temelinde yaşama uyum sağlamayan insan, ancak toplumu ve kurumu yaratarak kendini idame ettirir. Toplumun kurumlandırılmasında vücut bulan ve bir anlamda onu harekete geçiren, toplumun imgesel imlemlerinden oluşan *magma*’sı ise, toplumu bir arada tutan bir tür anlam havuzudur.¹⁴⁹

Castoriadis’in kavramsallaştırmasıyla değerlendirecek, Türk Militarizmi’nin *magma*’sının Çanakkale olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’deki imlemler magma’sının, su yüzüne çıkmış bölümleri, sistematik olmayan ancak bireyleri koşullayan bir tasavvurun ürünleri olarak, bize oldukça geniş yelpazede “çağrışım demetleri” sunar. Bunlar sonraki başlıklarda inceleyeceğimiz, askerlikle temas eden kültürel pratiklerdir. Gündelik terimlerin, “toplumsal” çağrışımları askerliği geçmiş üzerinden anlamlandırarak topluma sunar. Bu kurumlandırma, farklı *taktiklere* imkan

¹⁴⁶ A.g.k., s. 14.

¹⁴⁷ A.g.k., s. 21.

¹⁴⁸ A.g.k., s. 32.

¹⁴⁹ TATAR, Mehmet, “Castoriadis ve Toplumun Kuruluşu”, **Birikim**, Sayı 108, Nisan 1998, s. 90-91.

verdiğinden sistematik değildir, ancak bu taktiklerin hepsini uyardığından ve koşulladığından sayısız çeşittir. Türkiye’de doğum ile başlayıp, eğitim süreci, askerlik, törenler vb. duraklarla güçlenen imlemlerin birleştirdiği bir arada yaşama alışkanlığı (habitus’u) olarak *magmayı* gözlemek, bu imlemlerin neler olduğunu, nasıl “temsil edildiğini”¹⁵⁰ ve ne şekilde kurulduğu analiz etmekle mümkün olabilecektir.

¹⁵⁰ Castoriadis’e göre; temsil-tasavvur “nesnel” olamaz çünkü temsil birisi için ve aracılığıyla temsildir ve o yüzden de ister istemez, en azından bu birinin erekliliklerine göre “ayarlanmıştır”, ne de “Saydam” olabilir, çünkü bu birinin varlık hali söz konusu temsilin-tasavvurun oluşumuna bir taraf olarak iştirak eder. CASTORIADIS, Cornelius, **Öznenin Bugünkü Durumu**, s. 70.

5. ASKERLİĞİN TOPLUMSAL MEŞRUIYETİNİN TESİS EDİLMESİNE YÖNELİK STRATEJİLER

Askerlik hizmeti, önceki bölümde yer verdiğimiz gibi, tarih boyunca kışla ile sınırlı kalmayan politik bir niyetin göstergelerini barındırır. Bu nedenle, askerliğin meşruiyetini kuran stratejiler, kamusal hayatın bütününe sızarak, toplumsal alımlamalara uygun zeminler yaratır. Bu bölümde, okula, bedene, hafızaya sızan kurucu stratejiler ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

5.1. Tarih Yazımı, Eğitim ve Ders Kitapları

Tarihsel zeminini Prusya'nın oluşturduğu Askeri modelin, Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet'in kuruluş dönemini etki alanına aldığı malumdur. Bunun yanında Üstel'e göre söz konusu iki dönem arasındaki en temel süreklilik, gerek Meşruiyet seçkinleri, gerekse Cumhuriyetçi seçkinlerin “okul” a “yeni toplum-yeni insan” projesinin ideolojik aygıtı olarak verdikleri değerdir.¹⁵¹

Ulus devlet anlayışı, yeni bir orduyu ve savaşma biçimini de beraberinde getirdi. Bu anlamda ilk ordu-millet olarak değerlendirilebilecek ülkelerden Fransa, Avrupa'daki “paralı askerlik”ten zorunlu askerliğe geçişin adreslerinden biri oldu.

1793 yılında Fransa, her Fransız yurttaşına askerlik yapma zorunluluğu ve hakkı getirdi. İlk başlarda kanuna rağmen gönüllüler askardı. 1798 yılında tamamen zorunlu askerliğe geçti. yerine başkasını gönderme özellikle orta sınıf için, zorunlu askerliğin ilk döneminin evrensel özelliği idi. Toplum zorlanınca, eğitilmiş, profesyonellerden oluşan küçük daimi bir ordu ile savaş ya da işgal halinde çağrılacak geniş bir yedek kitle oluşturuldu. Prusya'nın 1866 ve 1870 yıllarındaki

¹⁵¹ ÜSTEL, A.g.k., s. 155.

başarısı ile bu sistem kanıtlanınca Osmanlı da 1844 yılında kabul edilen sistemi uygulanmaya başladı.¹⁵²

“Devletin hizmeti”nden “vatandaşın borcu”na geçişte artık ordular, belirli bir “zümre”ye değil “millete” dayanıyordu. Sosyolog Eugen Weber’in deyişiyle, Fransa’da köylülerin “Fransız”a dönüşmeleri sürecinde askerlik ve eğitimin rolü büyüktü. Her iki kurum da, 18. yüzyıldan itibaren, zorunlu bir nitelik kazandı.¹⁵³

Bourdieu’ya göre “okul sistemi bir kültürün entelektüel *habitusunun* geliştiği kurumsallaşmış bir bağlam olarak” değerlendirilebilir.¹⁵⁴ Cumhuriyetle birlikte, orduya yüklenen eğitim misyonu ve eğitime yüklenen militarist misyon daha açık bir hal aldı. Bu sayede, eski kültürün “askıya alınması”nın da etkisiyle, sadece entelektüel değil, kuşaktan kuşağa aktarılan, çeşitli beğeni, alışkanlıklar kümesini barındıran bir *ulusal habitus* oluşmaya başladı. Zira, Bourdieu’ya göre habitus, “eylemin derinden yapılanmış grameridir”.¹⁵⁵ Bu gramerin farklı dersleri olarak, “Mustafa Kemal’in en çok üzerinde durulan iki unvanının “Başöğretmen” ve “Başkomutan” olması rastlantısal değil. Sık sık kullanılan ‘öğretmen ordusu’ ve ‘bir eğitim aracı olarak askerlik’ deyimleri de... İsminde “milli” sıfatını taşıyan iki bakanlığın Savunma ve Eğitim Bakanlıkları olmaları da askerlik ve eğitim arasındaki sıkı ilişkinin bugüne taşınan bir ifadesi.”¹⁵⁶

Türk milli eğitim sisteminin diğer bir deyişle “kültür ordularının”¹⁵⁷, topyekün olarak Osmanlı’nın yeni ordulaşmada kullandığı enstrümanları, dinden arındırarak yeniden ürettiğini de söylenebilir. Nitekim, 19. Yüzyıldaki bu “vatandaşlaştırma

¹⁵² ZÜRCHER, Erik Jan, (Der) **Devletin Silahlanması Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik**, Çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s. 13-14.

¹⁵³ ALTINAY, Ayşegül, Eğitimin Militarizasyonu: Zorunlu Milli Güvenlik Dersi, Ed. İnel, Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti...**, s. 180.

¹⁵⁴ Bourdieu’dan aktaran, SWARTZ, A.g.k., s. 146.

¹⁵⁵ Akt. SWARTZ, A.g.k., s. 146.

¹⁵⁶ ALTINAY, A.g.m., s. 181.

¹⁵⁷ MEB’in görevleri arasında bakanlık uygulamalarının “milli güvenlik siyasetine” bağlı olduğu vurgulanır. Milli bilgi için Bkz. KAPLAN, İsmail, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim Yay., İstanbul, 2009

süreci”nin başat unsurları olarak kullanılmaya başlanan dl, tarih ve coğrafya eğitimi, sistemin ideolojik yeniden üretilişinde zamanla dinin yerini almaya başlar.¹⁵⁸

Milli eğitim sistemi, bazı gruplar için ise askerliği pekiştiren “eski” duyguların korunamadığı bir mekandır:

“Eskiden peygamber ocağı denilirdi. Bugün okullarda, şimdiki eğitim sisteminde falan bunlar verilmiyor. Üzücü olan o. Ölürsem şehit, kalırsam gazi filan bunlar yok. Sıkıntılar var, Türk toplumu, gençler bilinçli yetiştirilmiyor. O ruh, eğitim nedeniyle kaybolmuş.” (Mehmet, Yozgat, 55)

Yıldız, cumhuriyetin yeni-kültür projesi kapsamında tarihçiye düşen “ödevleri” şu şekilde tanımlıyor:

“İdeolojik olarak araçlaştırılan iç disiplin arasında en talihsizi ise bir disiplin / bilim haline gelişi zorunlu askerliğe dayalı kitle ordularının ortaya çıkması ve imparatorlukların ulus-devletleşmeye başlamasıyla paralel gitmiş tarih olsa gerektir. Çünkü vazifesi, en bildik tarifle, zaman ve mekan boyutlarında “değişen”i tespit etmek olan tarihe, propoganda kapsamında yüklenen görev bunun tam tersidir: İktidarın, kurulu düzenin yapıtaşı gördüğü her ne var ise bunun ‘dünden beri var olduğunu’ ve dolayısıyla ‘yarın da değişmeden devam edeceğini’ telkin ve temin etmek...”¹⁵⁹

Ulus devletleri aşan bir küreselleşme durumu, örneğin devletlerin her an savaşa hazır halde olma gereği, Tekeli’ye göre “resmi tarih” tartışmalarını sürdürecektir pek

¹⁵⁸ YILDIZ, Gültekin, **Bir De-Militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı “Askeri Tarih” Araştırmalarını Sivilleştirmek**, s. 45.

¹⁵⁹ A.g.m., s. 45.

çok durumdan birisidir.¹⁶⁰ Bu doğrultuda, tarihçiler, bir bütün olarak Osmanlı'yı kötülerken, "Ordu-Millet" olgusunun ne kadar kadim, ne kadar ezeli bir şey olduğunu göstermek adına, zorunlu yurttaş askerliğinin ilk kez görüldüğü Osmanlı tarihi ile değil milattan önce var olmuş, proto-Türk kabilevi savaşçıların varlığı aydınlatılmaya çalışıldı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kuruluşu ise, bin yıllar öncesinde Mete'nin onluk sisteme göre örgütlenmiş savaşçı topluluğuna dek dayandırıldı.¹⁶¹

1923'te Mustafa Kemal'in yaptığı bir konuşmada eğitim-ordu ilişkisi şöyle ifade edilmiştir;

"Öğretmenlerden oluşan ikinci ordunun görevi, öldüren ve ölen birinci ordunun askerlerine neden öldürdüklerini ve neden öldüklerini öğretmesidir."¹⁶²

Milli eğitimde, "yakın tarih"ın ve güncel politikanın konuşulduğu tek ders olarak ise Milli Güvenlik dersi göze çarpmaktadır. Milli Güvenlik dersleri, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı öğretmenler tarafından değil, en yakın garnizonun komutanı tarafından atanan bir muvazzaf veya emekli subay tarafından veriliyor. "Milli Güvenlik derslerini sivil öğretmen mi anlatmalı?" sorusunu sorduğumuz Yozgatlı bir esnaf şu cevabı veriyor:

"Sivilin milli güvenlik mevzuatını anlaması zor bence. Sivilin girmemesi gerekir." (Mehmet, Yozgat, 55)

Aynı görüşmeciden Milli Güvenlik derslerinde işlenen konuların "askeri sistem"le değil başka konularla alakalı olduğu değerlendirilmesini de alıyoruz:

¹⁶⁰ TEKELİ, İlhan, "Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?", ÇALIŞKAN, Burak- ŞAHBUDAK, Ebru, **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi Öğretmen Kitabı**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s. 14-18

¹⁶¹ YILDIZ, Gültekin, **Bir De-Militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı "Askeri Tarih" Araştırmalarını Sivilleştirmek**, s. 46.

¹⁶² İsmail Kaplan'dan aktaran, ALTINAY, A.g.m., s 181.

“Benim dersime giren milli güvenlikçiler askerdi. Ottan saptan şeyler anlatıyor. Gerçekten, disiplini, eğitim sistemini, askeri sistemi tam anlatmıyor. Milli güvenlikçiler güzel ders verse, tabii ki onların uzmanlık alanı.” (Mehmet, Yozgat, 55)

Ders içeriğinde Zorunlu Askerliğe atıfta bulunan bölümler ise 1998 yılındaki bir düzenleme ile önemli ölçüde azaltılmış. Buna karşın, Atatürkçülük ve buna bağlı olarak kurgulanan İç-Dış düşman algısını üreten bir dil, bu derslerin içeriğinin hakim tonunu oluşturuyor.

Vatandaşlık derslerinin de “bilgilendirici” olmaktan öte “koşullandırıcı” bir içerik taşıdığı görülmektedir. Vatandaşlık Bilgileri Ders Kitabı’nın “Demokrasi” başlığında yer alan “rejimimize ve varlığımıza yönelen tehditler”de sıralanan maddeler “mili güvenlik” ve “tarih” algısına yönelik artık ritüelleşen tanımlara yer verir:

1. “Tehditi Meydana Getiren Sebepler
 - A. Türkiye’nin Jeopolitik Önemi
 - B. Güçlü Türkiye’nin Arzulanmayışı
2. Anarşi ve Terör
3. Güncel Tehdit
 - A. İç Tehdit
 - B. Dış Tehdit”¹⁶³

Sıralanabilecek pek çok örnek, Vagts’ın analizi ile uyumlu biçimde “barış dönemi”ne içkin “sanal tehdit”, iç-dış düşman stratejisinin gençliğe yaptığı çağrılarını içeriyor:

¹⁶³ KAPLAN, A.g.k., s. 368.

“Türkiye Cumhuriyeti, jeopolitik konumundan dolayı dışarıdan kaynaklanan oyunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Türk gençliği, bu oyunlara karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Askerlik, Türk vatanını, Türk istiklal ve cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük özel kanunlarla belirlenir. En yüce, bir yurt ve millet hizmeti olan askerlik, gençleri gerçek yaşam şartlarına alıştıırır ve yetiştirir. Askerlik yapmayan kişi, kendisine, ailesine ve yurduna faydalı olamaz.”¹⁶⁴

Askerlik, cumhuriyetin kuruluş döneminde bir “vazife” olarak tanımlanırken ilerleyen yıllarda “sosyal, kültürel bir aidiyet” tanımına doğru yayılmıştır. Bu, ulus devletleşme modeli ile uyumlu bir dönüşümdür. Altınay’a göre “Her Türk asker doğar”, Mehmetçik engel tanımaz” gibi özcü önermeler, askerliği bir yükümlülük olmaktan çıkaran, kültürel (hatta ırksal) bir özellik olarak kurgulayan bir mitin çeşitli sonuçları olmuştur. Birincisi, askerliğin tarih dışı bir pratik olarak kurgulanmasına yol açmıştır. Böylece yakın döneme has bir ulus-devlet pratiği olduğunun üstü örtülmüştür. İkincisi, askerliğin tartışılmaz bir pratik olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Askerliği tartışmak demek devlet-vatandaş ilişkisini değil, Türk kültürünün kendisini tartışmak demek olacaktır. Üçüncüsü, askeri alandan bağımsız bir sivil (milli) alan kurgulamayı zorlaştırmıştır. Herkes askerdir, askerlik içimizdedir.¹⁶⁵

TSK’nın, ders kitaplarında yer alan sosyal hizmetlerle ilgili verdiği mesajlarda da, asli görevlerinin yanında “fedakarlık” yaptığını özellikle vurgular. Bu resimde, eğitim ve sağlık hizmetlerini halka götüremeyen bir devletin parçası olarak değil, onun eksikliklerini gideren “fedakar” bağımsız bir özne olarak kurgulanır.¹⁶⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, asli görevlerinin yanında “fedakarca” milletin takdirini kazandırdığı vurgusu, askerliğini yapacak gençlerin kazanacağı toplumsal itibarın da kurumsal zemindir.

¹⁶⁴ Milli Güvenlik kitabından aktaran, ALTINAY, A.g.m., s. 184-187.

¹⁶⁵ A.g.m., s. 191.

¹⁶⁶ A.g.m.,

Cumhuriyet tarihi boyunca milli eğitim, vatandaşla devlet arasında kurulan bağın bir “çerçeve” süzgecinde sürekli hatırlatıldığı bir mekan olarak kullanılır.¹⁶⁷ Bu çerçeve içerisinde Tarih, Vatandaşlık vb. derslerde de “askerlik”le ilgili pek çok atıf bulunmaktadır. Bu atıfların genel çerçevesi askerliğin “oy kullanmak” ve “vergi vermek”le birlikte üç temel ödev / görev / hak olarak kurgulanmasıdır. Askerlik, böylelikle çocukluktan itibaren toplumsal hafızada, hem herkes için geçerli olduğu vurgulandığı için “eşitliği” çağrıştırmaktadır. Vatandaşın “askerlik yapmadan”, “canını seve seve feda etmeden” eksik olacağı varsayıldığı için de, askerlik bir “borç” olarak anımsanmaktadır. Buna mukabil pek çok ders kitabında okul, askerliğe “hazırlayıcı” bir kurum olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁸

Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” dersleri kitaplarının tamamına yakını Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ile ilgilidir. Bu dersler lisans öğreniminde de zorunludur. Kemal Kara’nın hazırladığı İnkılap Tarihi kitapları bu dersin içeriğine dair temel bir örnek taşır:

“Türkiye’nin gelişmesini ve güçlenmesini istemeyenler, cumhuriyetimize karşı bir tehdit oluştururken, maalesef bu dış güçler, ülke içinde az da olsa, bazı vatandaş gruplarını kazanmaya çalışmışlardır. Bilerek ya da bilmeyerek bazı vatandaşlarımız, Türkiye’yi bölme konusunda bir iç tehdit unsuru olmaktadır.”¹⁶⁹

“Tehdit” algılamasına yönelik ders kitaplarının 1930’lara yönelik bir iktidar ve geçmiş özleminin yansıması olduğunu düşünen Ersanlı’ya göre, bu kitaplarda, 1. ve 2. Dünya Savaşlarının anlatımı Türkiye cumhuriyetinin kaderini tayin eden başlıca

¹⁶⁷ Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar adlı romanında sıklıkla kullanılan “dur bakalım hele” metaforu, “okul” ile “aile” arasında sıkışan genç Selim’e babasının verdiği tepki olarak kullanılır. Romanın dokusunda bu savaş, “okul”un kazanması, milli eğitimin yeniden kültür üretimi konusundaki zaferine bir göndermedir. Adı geçen roman için bkz. ATAY, Oğuz, **Tutunamayanlar**, İletişim Yay., İstanbul, 2010

¹⁶⁸ CAYMAZ, Birol, **Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s. 31.

¹⁶⁹ ERSANLI, Büşra, **İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 153.

uluslar arası ilişkiler konusu olarak aktarılmaktadır. Sonraki sürecin toplumsal, siyasal, ekonomik dönüşümleri arasında hiçbir bağ kurulmamaktadır. Her fırsatta geçmişi “tehdit”le okuyan bu yazım, 1945 sonrasını bilmeyen bir lise öğrencisi üzerinde daha çok savaş ve seferberlik dönemlerine ilişkin bir hafıza yaratmaktadır.

“Varlığım Türk Varlığına Armağan olsun!” cümlesinin en sonda yer aldığı “Öğrenci Andı” ise, Türk Milli eğitim sisteminde, 23 Nisan 1933’ten bu yana ilk okullarda her sabah söylenen, “Türklük”ü bir varlık krizi içerisinde değerlendiren ve bunu tesis etmek için “kendi varlığımızı” feda etmemizi salık veren temel ritüellerden biridir.

Milli eğitim tedrisatından geçen “makbul” bireylere dair temel bir örnek ise, öğrencilerin kendi kanlarıyla oluşturduğu Türk bayrağıdır. 2008 yılının Ocak ayında Hacı Fatma Erdemir Anadolu Lisesi öğrencileri, Türkiye’de meydana gelen terör olaylarına tepki göstermek amacıyla parmaklarından akıttıkları kanlarla beyaz bir kumaş üstüne Türk bayrağı yaptılar. Gençler daha sonra kanlarından yaptıkları Türk bayrağını çerçeveleterek Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’a gönderdiler. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, bir televizyon kanalı tarafından düzenlenen “Terörle Mücadele Kahramanlarına Destek Kampanyası”nın finalinde yaptığı konuşmada, öğrencilerin kanlarıyla yaptığı Türk bayrağından söz etmişti. Orgeneral Büyükanıt, duygularını şöyle dile getirmişti: “Bakın şimdi size bir şey göstereceğim. Bu bir Türk bayrağıdır. Bir özelliği var. Bir grup genç tarafından kanlarıyla yapılmıştır. Biz büyük bir milletiz. Ve gerçekten şehitlerimiz kutsal amaç uğruna şehit olmuşlardır, yaşadığımız ülkenin birlik ve bütünlüğünü koruyabilmek için... Onların aileleri bizlere emanettir. Onlara gözümüz gibi bakmamız lazım.”

Bayrağı oluşturan öğrencilerden Mürsel Akyürek’in açıklamaları da, hayati bir sıvı olarak “kan”ın askerliğin meşruiyetini kurucu bir “strateji” olarak okulda nasıl total bir erdem ve bağlılık hissi olarak anımsandığını ortaya koyar niteliktedir:

"Atalarımızın kaniyla oluşan Türk bayrağını yeniden yapalım dedim. Arkadaşlarım da kabul etti. Kanımızın her damlasını kumaş emdi. Kanımızdan bu bayrağı yaparken ne gözümüzden yaş geldi, ne de acı

duyduk. Biyoloji dersinde kan grubunu ölçmek için toplu iğne ile kan alıyorduk. Bu aklıma geldi."¹⁷⁰

Öğrencilerin bayrak projesinde çalışmamızı ilgilendiren önemli bir husus, toplumsal hafızada bir imge olarak bayrağın “ölen askerlerin kanı”ndan oluştuğu anımsamasıdır. Bu durum, hem milli marşlarda, şiirlere söylemlerde “canını feda eden askerler” şeklinde bir söylemle anılmaktadır, hem de bizzat 1. Kosova Savaşı’nda ölen askerlerin kanından oluşan görüntü nedeniyle somut olarak Türk bayrağının oluştuğu anımsanmaktadır.¹⁷¹ Çocuğun toplumsallaşma sürecinde birleştirici güç olarak kullanılan ulusal sembollerin ve bayrağın önemini anlatan Hess ve Torney, çocuğun ülkeyle olan ilişkisinin büyük ölçüde bayrak gibi ulusal sembollerle erken yaşta kurulduğunu söylemişlerdir.¹⁷² Çocuğun devlet sistemine bağlılığı özellikle bayrak gibi bir sembole bağlılığı üzerinden inşa edilir. Bu nedenlerle milli eğitim stratejisinin bireylerin hafızasında bıraktığı önemli izlerden birisi, bayrak törenleridir.

¹⁷⁰ YILDIRIM, Enis, “Kanla Bayrak Yapan Liseliler: Dışarıda Yaptık”. **Sabah**, <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/01/14/haber,D5EF5E4296304355A36E7F0AEDE242A5.html>, 14 Ocak 2008

¹⁷¹ Anlatılana göre, savaşta ölen askerlerin kanına yansıyan ay ve yıldızın ışığının yansımından oluşan görüntü bayrağı temsil etmektedir. Bu görüntünün 1. Kosova Savaşı sonrasında, Türk askerlerin kanının bir çukurda toplanması sonucunda gökyüzündeki Ay ve Yıldız’ın yan yana gelmesi ve kana aksetmesi sonucu oluştuğu söylenmektedir. Hatta bunu doğrulamak adına astronomik değerlendirmelere de başvurulmuş olup, bu savaş tarihindeki gökyüzü hareketleri neticesinde bu durumun olabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır. “Yapılan tüm varsayımlar arasında, 1.Kosova Savaşı’nın sebep olması en büyük imkanlardan biridir, lakin bu savaş tarihinin akşamında gökyüzünde Jüpiter ve Ay yan yana nadir anlarından birini yaşamıştır.” yorumu (Bkz. Çetin Varoğlu, **İlköğretim Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı**, 7. Ünite, Bir Ülke Bir Bayrak, s. 127-128) ilgili resim altında kullanılmaktadır. Aktaran, AKYOL, A.g.t. s. 87.

¹⁷² Robert D. Hess, Judith V. Torney, **The Development of Political Attitudes in Children**. (New York: Anchor Books, 1968), s. 104 Aktaran, AKYOL, Yasemin, **Ritüel ve Siyaset**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010, s. 84.

5.2. Milli Güvenlik Söylemi (İç-Dış Düşman Algısı)

Ulus devletlerin milliyetçiliği ekseninde oluşan haritalar, aynı zamanda dış düşman söyleminin de meşruiyet zeminiydi. Buna bağlı olarak iç düşman söylemi de, konjonktürel bir strateji olarak orduların meşruiyetini üreten temel bir başvuru kaynağı oldu.

Genellikle, dönüşüm dönemlerine has bir “strateji” olarak oluşan iç düşman üretiminin, Osmanlı’ya dair hafızadaki örneklerinden en önemlisi Yeniçeriler’dir. Ocak sonrası dönemde de vatandaşlara yayılan “yeni ordu”nun meşruiyetlerinden birisi de iç-dış düşman odakları olarak resmedilen, “Ocak’tan kalan zümreler” ve “ordulaşan” Avrupa devletleriydi. Cumhuriyet ordusunun bir öncülü olarak kabul edilebilecek döneminin ordusunun söylemi günümüz için oldukça tanındıktır. Dönemin fermanlarından birinde, “şikest etmek(yenmek) gayesiyle...(taleplerini arttırarak) (...) dört tarafımızı kefare-i a’da kuşatmak derecesine vardığından” ifadesiyle toptan bir seferberlik iklimine davet çıkarılmıştı.¹⁷³

Milli güvenlik kavramı, klasik militarist modelle uyumlu biçimde zorunlu askerliğe meşruiyet üreten “savunma” ve “güvenlik” kavramlarını ulusal bir tutum ve korku haline getirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, ulusal devletin yazdığı tarih ve kendisini iç-dış düşmanlar olmadan “hayali” bir evrende güvenli hissettiği alan üzerinden milli bir savunma anlayışı tanımlanmıştır.

Bu kavram, 1. Dünya Savaşına kadar, milli savunma kavramıyla birlikte ve askeri stratejiler içerisinde yorumlanıyordu. Savaşın sonrasındaki koşullarla kavram, derinleşmeye başladı. Fakat milli güvenlik kavramı ve ideolojisinin günümüzde tanımlandığı ve anlaşıldığı şekliyle ilk ortaya çıkışı ve evrensel boyut kazanması, 2. Dünya Savaşından sonraki yeni uluslar arası koşullarda olmuştu¹⁷⁴

¹⁷³ Uzunçarşılı’dan aktaran, YILDIZ, A.g.k., s. 21.

¹⁷⁴ İBA, Şaban, **Milli Güvenlik Devleti: Dünyada ve Türkiye’de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1998, s. 13.

Topyekün savaş kavramının bir ürünü olarak, savaşlar aynı zamanda “iç düşman” kavramını besleyen “strateji”lere de bir zemin sunar.

Nitekim, Sarıkamış yenilgisi sonrası, uzayan savaşın belirsizliği ve cephe performansının cephe gerisindeki “koşulsuz” toplumsal desteğe giderek daha fazla yaslanma gereksinimi, bir “iç düşman”ın yaratılmasına da katkıda bulunmuştu. Böylesi bir koşulsuz desteği vermeyeceği düşünülen Anadolu’daki Ermeni nüfusu toptan bir “tehdit” olarak algılanmış ve bu proje çerçevesinde gerek zorla sürülme gerekse öldürülme yoluyla Ermenilere fiziki müdahalenin önü açılmıştı.¹⁷⁵

Nitekim “askeri mekan”ın *hafıza mekanı* haline gelmesiyle oluşan bu “strateji”, bir sonraki dünya savaşında ürününü vermiş ve azınlık unsurlar, 2. Dünya Savaşı sırasında, Yirmi Kur’a Nafia Askerleri olarak, “beşinci kol” faaliyetlerini engellemek adına bir “iç tehdit” algısıyla İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır. Böylelikle, *ulus hafızası*’nda azınlıkların “ihaneti”ne bağımlı olarak, “askerlik hizmeti” üzerinden üretilen bir “milli güvenlik stratejisi”nin meşruiyeti tesis edilmiştir.

ABD’nin olgunlaştırdığı¹⁷⁶ bu yeni kavram, ülkelere, “dış” müdahalelerin meşruiyetini tesis ettiği kadar, iç siyasetinde de “düşman”ı göz önünde bulunduran bir söyleme zemin sağlıyordu. Bunlardan birisi de, “tehdit” algısının toplumsal hayata bir yansıması olarak zorunlu askerliktir.

Soğuk savaşın güvenlik paradigması üzerinden, yeni dünya düzeni, devlet ve toplum hayatında yeni düzenlemeleri beraberinde getirmişti. Savaşın sona

¹⁷⁵ BEŞİKÇİ, A.g.m., s. 65.

¹⁷⁶ Uluslar arası planda, birçok ülke tarafından da benimsenen geniş kapsamlı ve özlü bir milli güvenlik tanımının yapılması, ABD’nin 1953 tarihli “Executive Order”ı (Başkanlık Direktifi) neden olmuştur. Bu direktifte, ABD Başkanı’nın bakanlık görevi yapan başkanlık sekreterlerine gönderdiği “emir” bu kuruluşların “Sample Security Regulations” (Örnek Güvenlik Kuralları) çıkarmalarını öngörüyordu. Bu bağlamda, ABD Adalet Bakanlığı’nın çıkardığı bir örnekte milli güvenliğin tanımı; “ABD’nin askeri, ekonomik ve üretici kuvvetini, devletin iç ve dış güvenliğini, casusluk, sabotaj, yıkıcı faaliyetler ve devleti zayıf düşürmeye veya yıkmaya yönelik illegal diğer eylemlere karşı, alınacak önlemleri de içine alacak şekilde, korumak ve muhafaza etmek” şeklindeydi. İBA, A.g.k., s.14-15

ermesinden sonra, başta ordu, savunma ve istihbarat işleri olmak üzere devlet aygıtında pek çok yeni ve esas olarak da devlet kurumlarının eşgüdümüyle ilgili daire ve kuruluşlar oluşturulmuştu.¹⁷⁷

1940'ların sonunda ilk kez telaffuz edilen “milli güvenlik” kavramı, “topyekün harp” karşısındaki toplumsal konum alışı da ifade etmektedir. Gencer Özcan’a göre, bu haliyle milli güvenliği temel alan bir devletin, hangi özellikleriyle Prusya tipi militarist bir yapıdan farklılaştığı konusu belirsizdir.¹⁷⁸

Uluslar, yurttaşlara ait olduğu düşünülen değerler üzerinden değil, sahip olunan düşmanlar üzerinden ulus olurlar. Bunun temel yöntemi de, “barış dönemi” stratejileridir. Alfred Vagts’a göre ordular, barış dönemlerinde “sanal tehditler” yayarak kendilerine olan ihtiyacı millileştirir. Böylelikle yapay bir tehdit ve korku yayarak, ordun meşruiyetini zenginleştirirler. Türk tarih yazımı ve ders kitaplarında, komşu ülkelerin hemen hepsinin “tehdit unsuru” olarak gösterilmesi ve muğlak, “hayali” bir iç düşman tasviri, milli güvenlik politikasının temel örneklerindendir.

İşte, bu “hayali organizasyon”un makbul üyeleri, Mahcupyan’a göre bekleyen, razı olan 'özneleşemeyen' bir toplumdur; ve kendi kişiliğini üretmesi yücelttiği öznelerin varlığına bağlıdır. Şikayet eder ama eyleme geçemez. Eylem için rehberlere ihtiyaç vardır; ve dolayısıyla onlardan çekinmek şizofrenik bir durum yaratacaktır. Bu nedenle şikayetin nesnesi, toplumun dışında aranır. Büyük düşmanlar hedef haline gelirler; ve bu durum toplumu rehberlere daha da bağımlı hale getirir. Çünkü düşman büyüdükçe rehberlere ve rehberliğe muhtaç olma artar. (...) herkesin isteyerek robotlaştığı bir toplum ortaya çıkar.¹⁷⁹

Milli güvenlik “strateji”sinin yurttaşlara aktarılması konusunda bir araç olarak tarih disiplininin beklenenler ise, “ulus hafızası” üzerinden ampirik sonuçlara

¹⁷⁷ Faik Cihan’dan aktaran, İBA, A.g.k., 15

¹⁷⁸ ÖZCAN, Gencer, “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”, Der. Akça-Paker, **Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 320.

¹⁷⁹ MAHCUPYAN, A.g.m., s. 126.

ulaşmaktı. Yıldız’a göre, alfabe değişikliği sonrasındaki “zorunlu hafıza kaybı” , “arşivlerin paylaşılmaması” gibi somut engellerin yanı sıra ,“tarih yazıcılığına” ilişkin görünmez sınırlar, kurumsal engellemeler ve bir oto kontrol mekanizmasının da mevcut olduğunu savunuyor. Bu çerçeveye göre, tarihçinin “milli güvenlik” ödevine göre, “modernleşme ve reformların hep en öne askeri sahada yapılan “yenileşme hareketleri” ve dolayısıyla ordu olduğunu varsayacak, militarist propoganda bünyesinde üretilmiş ve toplumu mevcut milli güvenlik rejiminin niçin devam etmesi gerektiğine ikna maksadı taşıyan, dış ve iç tehditlerin “dünden bugüne” var olduğu “ampirik olarak” kanıtlanacak, askeri zaferler tarihi konteksinden yalıtılarak yüceltilecek ve başarısızlıklar ya da “iç güvenlik” adına yapılan hareketler, fazla kritize edilmeden “tarihi konteksin ve konjonktürün cilvesi” olarak rasyonalize edilecektir.”¹⁸⁰

Milli güvenlik kavramının yaygınlaşması ise, 1960 sonrası süreçte “Milli Güvenlik Kurulu”nun kuruluşu ve anayasal bir organ konumuna yükseltilmesi ile olmuştur. Böylelikle, “Milli Güvenlik”, zorunlu askerliğin meşruiyetini üreten bir stratejik kavram olmasının yanında, Türk siyasal ve toplumsal hayatını etkileyen pek çok kararın alındığı bir mekan olarak ulus hafızasına eklenmiştir.

Milli güvenlik söyleminin içerisinde “doğal” düşmanlarımıza dayalı iç-dış düşman algısının temel dayanaklarının yanında konjonktüre ve döneme göre de değiştiği gözlenmektedir. Tanju Akad’ın 1992 yılındaki çalışması, o dönemin “strateji”sini ortaya koyması bakımından önemlidir:

“Ermeniler de her zaman sadece küçük bir azınlık oldukları Doğu Anadolu’da büyük Ermenistan kurma hülyalarını hiç terk etmediler. Kısacası Türkiye’nin yaman düşmanları geçmişte olduğu gibi önümüzdeki yıllarda da ellerine geçen fırsatları değerlendirmek için en ufak bir tereddüt göstermeyeceklerdir. Diğer komşularımıza gelince, Bulgaristan ülkesindeki büyük Türk azınlıktan çekinmeye devam

¹⁸⁰ YILDIZ, Gültekin, **Bir De-Militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı “Askeri Tarih” Araştırmalarını Sivilleştirme**, s. 46-47.

edecektir. Suriye ise, Hatay ve Lübnan'ı alarak büyük Suriye'yi kurma emellerini hiç gizlememiştir. Diğer iki komşumuz İran ve Irak ile ilişkilerimiz de Türkmenler, Kürtler, laiklik, Musul gibi bir çok sorun nedeniyle genelde kötü olmuştur.¹⁸¹

Yozgatlı görüşmecimiz Mehmet'e göre ise, "Terör sorunu olduğuna göre milli güvenlik sorunu var." (Mehmet, 55) Ancak "terör sorunu"nu "dış düşmanlar"ın tetiklediğini düşünüyor:

"Bunları körükleyenler dış düşmanlar. Genelde İngilizler, Amerikalılar. Bugünkü terör örgütünden ne çıkıyor Amerika'nın, İngiltere'nin silahları çıkıyor." (Mehmet, 55)

Bir diğer görüşmeci Metin (Yozgat, 35) askerliği "dış mihraklar için gerekli" görmekte, "iç tehlike" ise görmemektedir. Yine bu çerçevede saha çalışmasında, "iç düşman" kelimesinin pek çok görüşmede rahatsızlık yarattı gözükmemektedir. İç düşman'ı "dış mihrakların tetiklediği" değerlendirmesi gösteriyor ki, devlete nazaran toplum birlikte yaşadığı bir toplumsal grubu "düşman" olarak değil "kandırılmış" olarak görmek eğilimindedir. Çeşitli ders kitaplarında da benzer şekilde "yönlendirilmiş", "kandırılmış" vurgusu, bu alımlamayla paralel varolmaktadır.

5.3. Eğitim ve Meslek Edindirme Mercii Olarak Askerlik

Cumhuriyet sonrası zorunlu askerlik, modernleşme projesinin aksayan yönlerinde ve dolayısıyla rejimin yeniden üretilmesinde en önemli aygıt haline geldi. Rejimin yeniden üretilmesinde ideolojik aygıtların önemi kaçınılmazdır. Bunların en önemlisi olan okul, okuma-yazma öğretmesinin yanından "yeni kültürel bilgi" ile bireyleri

¹⁸¹ AKAD, Mehmet Tanju, **20. Yüzyıl Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 616.

donatan bir işlevselliğe sahiptir. Ancak, her ne kadar yeni cumhuriyet okullaşma meselesine önem veriyor olsa da, bu oranın, 1930’larda hala istenilen düzeye ulaşmadığı bilinmektedir.¹⁸²

Okullaşmanın istenen düzeye gelememesinin yanında yeni cumhuriyetin, ekonomi-kültür açısından da yeni rejimi, tahsildarlık ilişkisini, kırlara götürmekte zorlanması silahlı kuvvetlerin “zorunlu askerlik” aracılığıyla bu kültürü yeniden üretimine zemin hazırladı.

Okuma yazma eğitimi başta olmak üzere çeşitli eğitim faaliyetleri, 1967 yılına gelindiğinde ülke çapında çeşitli Kuvvet Komutanlıklarına bağlı 16 Eğitim Merkezinde sürdürülmekteydi. Öğretmen ihtiyacı ise, askere alınan öğretmenlerden karşılanmaktaydı. Zorunlu askerlik sistemi sayesinde yürütülen bu okullaşma çalışması, MEB’e bağlı okulların pek çoğuna göre, daha sağlam bir altyapı kurmuştu.¹⁸³

Böylelikle, kendiliğinden seyrinde daha yavaş, daha az baskıcı olabilecek bu aygıtlar, askerlik içerisinde hiyerarşik ve şiddetle üretilerek sağlamlaştırılmış oldu. Buna göre, askerlik dışı konularda okuma-yazma başta olmak üzere, tarım, meslek edindirme, matematik, tarih, yeni devlet rejimi, aile vb. pek çok konuda zorunlu erlere eğitim verilerek yeni kültür kırlara ulaştırılmaya çalışıldı. Böylece, yetersiz demokrasi, eşitsiz gelişim gibi faktörler ışığında hem varoluşunu, hem mesleğini “askeriye”den alan bir kuşak, siyasal partilerden önce devletle ve orduyla özdeşleşmiş oldu.¹⁸⁴

Askerlik içerisinde Cumhuriyet’ten bu yana verilen eğitimlerin temel amacı “temel vatandaşlık bilgileri”nin askerlere aktarılmasıydı. Bu amaçla, zorunlu

¹⁸² TUNÇAY’dan aktaran, ŞEN, Serdar, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Nokta Kitap, İstanbul, 2005,

¹⁸³ Şen, A.g.k., s. 152.

¹⁸⁴ A.g.k., s. 45-61.

askerlere yönelik olarak Genelkurmay Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu pek çok düzenli seminerin mevcut olduğu anlaşıyor.

Hopa'lı görüşmeci Kazım (29), düzenlenen seminerlerin birinde “Kendi görüşüyle bağdaştırmadığı kontrgerilla faaliyetlerinin övüldüğü ve bundan rahatsızlık duyduğu”nu belirtiyor. Diyarbakır'lı Muhsin (31), askerlik deyince hatırladığı temel şeylerden biri “seminer” olduğu halde düzenlenen seminerlerin çoğuna katılmadığını, komutanların da bu seminerleri “angarya” olarak gördüğünü belirtiyor. Kayseri'den Ersan (34), “donma olayları, ilkyardım” gibi eğitimlerin sivil hayatta işlerine yarayabileceğini belirtiyor.

Eğitim amacıyla yürütülen çalışmaların, belli bir tarihsel-politik algılayış içerisinde aktarılması zorunluluğuna karşın, yerel komutanların inisiyatifinde düzenlendiği düşünülebilir.

Bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığı tarafından basılan ve erlere verilecek eğitimin ruhunu yansıtması bakımından önemli bir “rehber kitabı” olan *Erin Ders Kitabı*¹⁸⁵ adlı çalışma, erlere yönelik olarak komutanların anlatabileceği Türkçe, Matematik, Tarih ve Vatandaşlık Bilgileri gibi konu başlıklarını içeriyor.

Bu başlıklardan biri olan, “27 Mayıs İnkılabı”nda yakın siyasi geçmiş şu şekilde değerlendiriliyor:

“27 Mayıs 1960 devriminin sebepleri nelerdir?

- Devleti idare edenlerin kanun dışı hareketleri ve anayasa'yı ihlal etmeleri, 27 Mayıs devrimine sebep oldu.”¹⁸⁶

Cumhuriyet tarihi boyunca askerlere yapılan eğitimin, eğitim kurumunu / hukuku “askıya alan” bir istisna mekanına tekabül ettiği rahatlıkla söylenebilir. “Kontrgerilla'nın savunulduğu”na ilişkin anlatı, bunun gizli örneği iken “27 Mayıs

¹⁸⁵ **Erin Ders Kitabı**, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967

¹⁸⁶ Vurgu bana aittir. A.g.k., s. 109.

devrimi”, Schmitt’in “olağanüstü hale karar veren” tanımlamasına uygun biçimde, askerlere “egemenliğini” hatırlatan ve bunu yeniden üreten bir zihinsel yapının ürünüdür.

Yozgatlı Servet de dönemin kurslarında erlere dini bilgiler anlattığından bahsediyor:

“Benim okuma yazmam vardı, öyle kurslar vardı. O zamanlar eğitim yeni yeni düzene giriyordu. Ben din dersi verirdim. İslamın şartı vs. Oradaki erlere.” (Servet, Yozgat, 79)

Servet’in anlatısından, askerlik mekanının öğretmenliği, bilgiyi de bir “iktidar” aracı olarak araçsallaştırmaya izin verdiği anlaşıyor:

“Bir tane Antalyalı vardı, çocuğu dövmek istiyom, içimden öyle geliyo. Kalkıyom, soru soruyom, din dersinde. Benden daha iyi, daha teferruatlı anlatıyor. Dövemiyom.” (Servet, Yozgat, 79)

Özellikle bir kaç kuşak için askerlik, “okuma yazma seferberliği” ilan edilen bir eğitim yuvasıydı. Mesleki eğitimler de askerliğin temel işlevlerinden birisiydi. Bununla birlikte ve belki de bununla bağlantılı olarak askerlik anılarındaki temel anlatı, askerlikteki “cahil”, “eğitimsiz”, “alt tabaka” insanların varlığıdır. Dolayısıyla, kuşaklar arası aktarımın dinamiği içerisinde günümüz için zorunlu askerliğin anımsanmasında hala askerliğin “eğitim” misyonu soyut olarak da olsa varlığını sürdürmektedir. Günümüzde, okuma yazma ya da sınavlara hazırlık kursları Mehmetçik Dersaneleri adıyla, bazı “taşra” kasaba ve şehirlerde kısmen devam etmekte ve oldukça da olumlu alınılanmaktadır:

“Mehmetçik Dersanelerinde ders verenler yedek subay öğretmenler galiba. Olumlu.” (Mehmet, Yozgat, 55)

Askerliğin, bir kuşak boyunca “okuma yazma” eğitimiyle, “okullaşma”yla özdeşleştirilmesi, askerliğin “bilgilendirici”, “öğretici” bir rehber olarak anımsanmasına uygun bir zemin teşkil etmiştir. Böylelikle, bugün de devam eden temel düzeyde eğitim faaliyetleri ile amaçlananlardan birisi de toplumsal grupların hafızasında “asker”i bir “öğretmen” olarak eşleştirmektir.

5.4. Beden Terbiyesi / Beden Hafızası

“Savaş, siyasetin başka araçlarla sürdürülmesidir.” Clausewitz

“Siyaset, savaşın başka araçlarla sürdürülmesidir” Foucault

Askerliğin en önemli özelliği, dışsal bir araçla, sınırlı bir mekanda işletilen bir strateji olmadığıdır. Askerlik kültürü, insanları çağıran, zorlayan merkezi bir basınç olarak değil, bireylerin bedenlerinde dahi onları koşullandıran, özneleştiren, sağlıklı hale getiren bir “bellek” ile de tüketilir. Paul Connerton’a göre “geçmişle ilgi pek çok anımsama biçimi bedenimiz üzerinden işler. Alışkanlık belleğinde, geçmişin tortusu, sanki bedenimize çökmüştür.”¹⁸⁷ Benzer şekilde, Castoriadis’e göre de “hepimiz öncelikle, toplumumuzun kurumlandırılmasının yürüyen bir parçasıyız”dır.¹⁸⁸

Bourdieu’ya göre de beden, sahip olunan beğenilerin maddileşmiş formudur. Beden, tahakküm düzenin işleyişi hakkında bize fikir verir.¹⁸⁹ Westhaver’e göre ise, “iktidar tarafından şekillendirilmiş beden, habitusların hem kaynağı hem de aracıdır”.¹⁹⁰

¹⁸⁷ CONNERTON, A.g.k., s. 113

¹⁸⁸ CASTORIADIS, Cornelius, **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 13.

¹⁸⁹ TÜRK, H. Bahadır, “Erkeklik çalışmaları için bir imkan olarak Pierre Bourdieu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı12, 2008, s. 126 .

¹⁹⁰ Aktaran, TÜRK, A.g.m., s. 133.

Bu çerçevede, bedenlerimize kendiliğinden bir şekilde işleyen ve pratiklere yansıyan davranışlar, *habitus* haline gelmiş ve nesnel davranışlarımıza sıkı sıkıya eklenmiştir:

“Bedenin duruşuna ilişkin davranışlar, sözlere dökülmüş ya da bilinçli olarak öğretilmiş olmasalar da, büyük ölçüde yapılandırılmış ve biçimleri önceden tümüyle bilinebilen davranışlar olabilirler; ve öylesine otomatikleşmiş bulunabilirler ki, öteki davranışlardan yalıtılarak ele alınabilecek durumda görülmeyebilirler.”¹⁹¹

Bir yerde herkes ayaktayken oturan bir kişinin olması, fotoğraf çekilirken kendiliğinden bir şekilde merkezde yer alan bir kişinin olması, diz çöken, eğilen birileri vb. bedensel durumlar gibi ilk bakışta zihnimizdeki nesnel yapıyı çağıran görüntülerin hepsi Connerton’a göre “kültürlerin davranış kareografisinin beden kanalıyla dile getirildiği”ni¹⁹² gösterir.

Biraz daha açmak gerekirse, *ulusal habitus* olarak da adlandırabileceğimiz, bedensel eylem pratiklerimiz, biz daha nesnel dünyaya ilişkin algılarımızı oluşturmada bedenlerimize sızar. Foucault’nun bedenlere yayılan iktidar mekanizmasını yürüten bir yönetsellik olarak tanımladığı “uysal bedenler”, Agamben’e göre de, “Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyosiyasal bir beden yaratmaktır.”¹⁹³ Connerton, buna “*beden belleği*” adını veriyor:

“Yüksek toplumsal mevkiye sahip kimselerin “pozisyon” sahibi olduğunu söyleriz. Olumsuz bahtsızlık durumunu “düşüş” sözcüğüyle tanımlarız. Düşmanın eline düşeriz, gözden düşeriz. Birbirinin zıddı “yukarı” ve “aşağı” kavramlarımız, bedenimizin dik durumuna ilişkin

¹⁹¹ CONNERTON, A.g.k., s. 115.

¹⁹² A.g.k., s. 116.

¹⁹³ AGAMBEN, Giorgio, **Kutsal İnsan**, s. 15.

deneyimimizden kaynaklanır. Kültürel bakımdan belli duruş uygulamaları, bize bir *beden belleği* sağlar.”¹⁹⁴

Çocuklukta oynanan oyunlardan, alınan oyuncaklardan İlk ve Ortaöğretimde “askeri” nizamı model alan bedensel uygulamalara kadar “beden belleği”nin oluşumuna dair nice örnek verilebilir. Bunlardan biri olarak Andımız töreni gösterilebilir. İlkokullarda, askeri bir terminoloji olan “Rahat!”, “Hazırol!” komutlarına dayalı olarak her sabah tekrarlanan seramoninin bedenlere işlememiş olması düşünülemez. Ek olarak, 19 Mayıs Kutlamaları gibi etkinliklerdeki beden performansına dayalı törenler, uygulanan dans figürlerinden ziyade bedeni ortaya koyan bir “tatbikat” olarak hafızaya yansır.

Elias Canetti de *Kitle ve İktidar* adlı eserinde, Connerton’a benzer şekilde oturma, durma, yatma vb. temel bedensel hareketlerimizdeki “sessiz iktidar”ın işaretlerini değerlendirir. Örneğin Canetti’ye göre, İngilizlerin ayakta içki içmesi, onların “kalkma” niyetini beyan etmeden daha özgürce salondan ayrılma “özgürlüğüne” olanak tanır.¹⁹⁵ Bourdieu için de herhangi bir seçkinlik anlayışının başlangıç noktası, kişinin kendi bedenidir.¹⁹⁶

Oturma, kalkma, bekleme gibi oldukça “nötr” gözüken eylemlerimizde bile kimi zaman normatif bir yönelimin, kültürel bir iktidarın, *beden belleği*’nin, *ulusal habitus*’un ipuçları yakalanabiliyorsa, ideal bir “vatandaş” imgesinin, bedensel hal ve hareketlerimize sinmemesi sürpriz olurdu. Bu yapının başlıca işaretlerini, toplumsal hafızada “haklı”, “güçlü”, “özgüvenli” bir “yurttaş” olmayı garantileyen asker bedeninde bulabiliriz.

Bedeni “cezalandıran” değil “kışkırtan” iktidar analizi bağlamında Foucault’da biyo iktidar, iki biçimde gerçekleşir. İnsan bedenine bir makine olarak yaklaşan birinci biçim, disiplinci bir iktidardır. Amacı bedeni disipline etmek, yeteneklerini

¹⁹⁴ CONNERTON, A.g.k., s. 117.

¹⁹⁵ CANETTİ, A.g.k., s. 384-385.

¹⁹⁶ IŞIK, Emre, **Beden ve Toplum Kuramı**, Bağlam Yay., İstanbul, 1998, s. 139.

geliştirmek, daha yararlı ve uysal kılmaktır. İkinci biçim ise, insan bedenine bir doğal tür olarak yaklaşır ve nüfusu düzenleyici bir denetim üzerinde yoğunlaşır. 18. yüzyıldan itibaren meydana gelen gelişmeler neticesinde insan bedenine, *orduya*, cinselliğe yayılan bir iktidar ağları dizisi ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı’da beden eğitimi halkın, özellikle de gençlerin mobilizasyonu açısından önemli bir araç halini aldı. Beden eğitimi çalışmaları, ulusal bir varolma duygusunu, düşmanlardan intikam alma isteğini üretmeyi amaçlıyordu.¹⁹⁸

Osmanlı’da da bu misyonu, Umumiye Genç Dernekleri Müfettişi unvanıyla kurulacak olan Cumhuriyet’in en önemli beden eğitimi neferlerinden olan Selim Sırrı üstlenir. Genç Dernekleri, Osmanlı gençliğini, Harbiye Nezareti’nin güdümünde zorunlu milis derneklerinde örgütlemiştir. On iki-on yedi yaş arası gençlerden Gürbüz Derneği, on yedi yaş üstü gençlerden ise Dinç Derneği oluşturulmuştur.¹⁹⁹

Böylece genç erkekler, zorunlu bir askeri eğitime maruz kalırlar. Nitekim, bu eğitimlerin temel amacı da sağlıklı, güçlü, iyi askerler yetiştirmektir.²⁰⁰ Fuat Dündar’a göre de, ittihatçıların Türk milletini askeri bir toplum olarak yeniden yaratma projesinde Cemiyet’in yarı askeri karakteri de etkindir. Aynı dönemde Kazım Karabekir de “çocuk ordusu” kurar. 1914’te herkes bu cemiyete girmek ve talimlere katılmak zorundadır. Bu zorunluluk, ancak askerlik başlayınca sona erer.²⁰¹

Aynı zaman diliminde Avrupa’da da Jimnastik Bayramları’nın çok popüler olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa’daki Jimnastik Bayramlarından etkilendiği çok belirgin olan ilk İdman Bayramı’nı 29 Nisan 1916

¹⁹⁷ KESKİN, Ferda, “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, **Şiddet**, Cogito, Sayı 6-7, 1996, s. 121.

¹⁹⁸ LÜKÜSLÜ, Demet, **Türkiye’de Gençlik Miti**, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 24.

¹⁹⁹ LÜKÜSLÜ, A.g.k., s. 25.

²⁰⁰ Dönemin gençlik örgütlenmeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. TOPRAK, Zafer, **2. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri**, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 2. cilt, İstanbul, İletişim Yay., 1985

²⁰¹ DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye’nin Şifresi**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 64.

yılında Selim Sırrı'nın çabalarıyla düzenler.²⁰² Bu bayramların ikincisi yine Selim Sırrı'nın görev aldığı bir organizasyonla gerçekleştirilir. Tarih ve zihniyet paralelliği düşünüldüğünde 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı bu “beden terbiyesi” siyasetinin bir sonucu olarak *beden belleği*'nin oluşturulması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu bayram için Kurtuluş Savaşı'nın başlatıldığı günün seçilmesi de simgeseldir. Bu tür bayramlardaki gösterilerde amaç, insanları eğlendirmekten ziyade, “genç kuşakların vatandaşlık şevkinin bir parçası olduğunu duyurmak”tır.²⁰³

Gençlik heyecanının bir vatandaşlık üretimine indirgendiği bu dönemden günümüze projeksiyon tuttuğumuzda, ülkeler arası spor müsabakalarının da bir “savaş” gibi kurgulandığını gözlemlemek yeterlidir. Bu nedenledir ki milli takım sporcularının kimi hataları “vatan hainliği” şeklinde anılabilmektedir. Bu algıya göre ülkesi adına yarışan profesyonel sporcular o ülkenin “ordusu” içerisinde bir “asker” olma bilinciyle savaşıyor gibidir. Almanya milli takım oyuncusu Mesut Özil bir açıklamasında “Türkiye’ye gol atarsam vatan haini ilan edilmekten korkuyorum” demesi buna örnektir.²⁰⁴

Bu çerçevede, Cumhuriyet sonrası eğitim anlayışı da Lüküslü’ye göre, “sadece kafaların değil bedenlerin eğitimini” de kapsıyordu.²⁰⁵ Savaş sonrası dönemdeki atalet ve yaygın sağlık sorunlarının defedilmesi bağlamında, Atatürk’ün “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” sözü de bu bir aradalığa vurgu yapar.

İlk ve orta öğrenim müfredatında yer alan “beden eğitimi” dersi de bu işlevselliğe sahiptir. Ders müfredatında düzen alıştırma, atletizm, jimnastik, halk dansı, sağlık vb. konu başlıklar bulunan²⁰⁶ dersin “işlenen” nadir uygulamalarında askeri yanaşık düzen eğitime benzer bir eğitim verilir. Yanı sıra bu dersler, pek çok okulda 19 Mayıs Kutlamaları gibi etkinliklere hazırlığın yapıldığı derslerdir.

²⁰² LÜKÜSLÜ, A.g.k., 26-27.

²⁰³ Aktaran LÜKÜSLÜ, A.g.k., s.34.

²⁰⁴ “Mesut Ozil: Beni vatan haini ilan etmesinler”, 5 Ekim 2010, Milliyet.

²⁰⁵ LÜKÜSLÜ, A.g.k., s. 27.

²⁰⁶ www.orgm.meb.gov.tr

Askerlik süresindeki “eğitimli”, “eğitimsiz ayrımını yorumlayan Yozgat’lı esnaf Mehmet (55) “eğitimli” bir gencin bedensel hareketleri “zaten” bildiğini varsayması, “eğitim”e ilişkin “beden hafızası”nı doğrulayan bir ifadedir:

“tahsilli bir insanın tahsilsiz kadar (askerlik) yapması gerekmez, sağa dön, sola dön, yat kalk. Bunları eğitimli bir çocuk zaten bilir.”(Yozgat, 55)

Biyopolitik dönüşümle birlikte, bedenleri cezalandıran değil onları verimli ama itaatkar bir yığın hale getiren yeni dönemde, beden ve gücün üstünlüğü de, onun ne kadar “itaatkar” olduğu ile doğru oranda artmıştır. Zira, askerlik modelinde itaat, statü sağlayan bir olgu haline gelmiştir.

Askerlik düşüncesinin temel mantığı, ayrı ayrı insanların kendi karar alma mekanizmalarını “askıya alıp”, bedenlerinin kontrolünü komutanın dudakları arasına vermektir. Böylelikle, Agamben’in kavramsallaştırmasıya “*kutsal insan*” olarak anabileceğimiz Mehmetçikler, “emir eri” olarak bir dışlinin parçaları halinde askeri emrin yaşanmasını sağlar:

“Ordu, insanların yapay biçimde bir araya getirilmesinden oluşur., doğası gereği bu kopukluğun giderilmesi gerekir. Emir, bu insanlardan bir kitle oluşturmayı amaçlar. Bunu en iyi yapan, korkuyu yok eder ve eşsiz bir ordunun sahibi olur.”²⁰⁷

Emirle kurulan “toplumsal beden” bireysel bir yabancılaşmayı da mümkün kılar. Marcuse, kişinin kendi ihtiyaçları ve kabiliyetlerinin değil işin (*labor*) yerine getirilmesini önceleyen çalışmayı, Marksist teori çerçevesinde “yabancılaşma” olarak tanımlar. Yaşama coşkusunun (*libido*) sosyal olarak faydalı performanslara yönlendirildiği iş düzeninde ferdin kendisi için çalışması iktidar aygıtı için

²⁰⁷ ÖZDAL, Ahmet, *Türklerin Savaş Sanatı*, Doruk Yay., İstanbul, 2008, s. 45.

çalışmasıyla eş kılınır; kişi çoğunlukla kendi kabiliyetleri ve arzularıyla örtüşmeyen faaliyetlere dahil olmak zorunda kalır.²⁰⁸

Avrupa'nın biyo-politik yönelimi doğrultusunda Nizam-ı Cedit'le Osmanlı'da başlayan ve cumhuriyete kadar uzanan, "Frenk talimi" de bedeni iktidar mekanizmasına dahil etme tutumunun bir sonucuydu. Bu durum, tahripkar emek gücünün/ şiddetin zorunlu bir çalışma rejiminde ehlileştirilmesi ve fiziki sahibine yabancılaştırılmasından başka bir şey değildi. Önceden belirlenmiş bir maksat için yapılan her iş gibi askeri talim de fiilin icrasında akıl ve bedeni işi yapan ve iş gördüreni, işin an ve mekanını birbirinden ayıran ve karşı karşıya getiren bir işleyişe dayanmaktaydı. Çünkü talimden maksat, bu "fark alemi"nde fiziki gücünü kişiden tecrit ederek "siyasileşmiş bir enerji", yani siyasi iktidarın emrinde bir ateş gücü yaratmaktı. İçine girdiği hiyerarşi içerisinde, iradesinden / aklından feragat ederek salt bir "beden" haline gelen standart asker, gerçekleştirdiği işten somut bir haz ve tatmin alamadı için / alamadığında kendi bedenine Marcuse'çu anlamda "yabancılaşmaktaydı".²⁰⁹

Askerlik özelinde, bedeni tek tipleştiren / toplumsallaştıran yegane etken "üniforma"dır. Üniformalı beden, artık bireyin toplumsallaştığı bir "geçiş" haline gelir. Cephede savaşçı giysilerinin evrimi bu nedenle önemlidir. Yarı-barbarlık aşamasındaki halklar neredeyse çıplak dövüşürken, az örtünerek dövüşmek bir yüreklilik gösterisi haline gelmişti. Uygarlaştıkça yani tekniğin de ilerlemesiyle ise korunma ön plana çıkıyor askerler zırhlar giyiniyorlardı. Orta Çağ'da asker vücudu tamamen zırhla kaplıydı. Sonuçta gözleri dahi korumaya alan "demir maske"ler ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, "uygarlaşmış" halkların korunmuş askeri bedenleri zor savaşıyorken yarı-barbar çıplak savaşanlar avantajlı durumdaydı. Örneğin Romalılar'la çarpışan Galyalılar veya Germenler mertliklerinin bir göstergesi olarak Roma askerleriyle neredeyse çıplak dövüşüyorlardı.²¹⁰ Bu durum, yüz yüze savaşın bedenin "ne kadarını" ortaya koymak üzerinden, kendinden ne kadar" katmak",

²⁰⁸ Marcuse'den aktaran YILDIZ, A.g.k., 326.

²⁰⁹ YILDIZ, A.g.k., s. 327.

²¹⁰ YILDIZ, A.g.k., s. 43-44.

göstermek üzerinden ve ne kadar “erdemli” olmak üzerinden dünya savaş tarihinde önem taşır.

Bedenlerin, toplumsallaştığı bir mekan olarak savaş anlatıları ise, bireylerin, askerliği alımlama mekanizmalarından biri olduğu kadar, toplumsal hayatta askerlik için söz sahibi olma statülerini de perçinleyen bir bellektir.

Bourke’nin, “somut olarak öldürme işin içine girince bunun mahremleştiği de açık”²¹¹ tespitinden hareketle, Türk Silahlı Kuvvetler’in resmi söyleminde Güneydoğu’daki çatışmaya ilişkin ölen militanların hakkında “etkisiz hale getirildi” söylemini geliştirmesi, bu mahremiyetin doğurduğu şekliyle “öldürme” gerçeğini görünür kılmama çabası olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde ölen askerler için de “şehit” ve “kahramanlaştırma” aracının kullanılması, meseleyi, asker imgesini ölme-öldürme denkleminde uzakta konumlandırmak çabasından kaynaklanmaktadır.

Cephe anlatılarında “devlet” gibi konuşma, bireylerin “kurumsallaşma” deneyimlerinden izler taşır. Genelkurmay, Bourke’nin “öldürmenin mahremiyeti” ilkesi gereğince kurduğu dilsel bir strateji olan “ölü ele geçirildi / etkisiz hale getirildi” söylemi kimi yerde “savaşmış” askerlerin dilinde de bir “kural” haline gelmiştir:

“Bir kere çatışma oldu. 14 tane terörist ölü ele geçirildi.”
(Mesut, Yozgat, 35)

Bedenleri terbiye eden bir araç olarak şiddet, kimi zaman da askerlik sonrası yaşam için, “makbul bir hafıza” olarak değer görmektedir:

“Hiç dayak yediniz mi? Derler, yemek kepçesiyle “dayak yemedim gelmedim” demesinler diye herkese girişmişlerdi.” (Salim, Yozgat, 55)

²¹¹ BOURKE, Joanna, **Öldürmenin Mahrem Tarihi: Yirminci Yüzyıl Savaşlarında Yüz Yüze Öldürme**, Çev. Suğra Öncü, Om Yay., İstanbul, 2001, s.11.

A skerliğin kışlada somut şiddete dair alımlamalarında, bireysel-komutan şiddeti dışında dikkat çeken bir “kurum” olarak Disiplin Koğuşları²¹² (Dis-Ko) gelmektedir.²¹³ Disko’larda, “komutan” olma deneyimini tadan askerler, birbirlerine somut şiddet uygularlar:

“Disko'ya giren arkadaşım oldu. Bir gün geç geldi. Bölük astsubayı mahkemeye verdi. 10 gün ceza aldı. Konuşmak yasak, tuvalete dakkayla gidiyon. Temizlik. Kaldıkları yer barakaydı. Kalınca bir elbise giydirmişler. Daltonlar gibi. Guantanamo'daki şeyler gibi. Tam bir işkence.” (Yakup, Yozgat, 29)

Yakın zaman önce ise Disko’da yaşanan bir dizi işkence, Uğur Kantar adlı askerin ölümüne neden olmuştur.²¹⁴ Agamben, egemen’in kendi istisna rejimini yarattığını ve “*kutsal insan*”ın “Öldürülebilen fakat kurban edilemeyen” olduğunu söyler. Kantar’ı bu sefer olağanüstü hal’e karar veren, Disko’da bir “komutan” haline getirilen egemen öldürmüştür. Çıplak hayatını yaşayan “asker” karşısında, her asker, egemenliğini geçici de olsa yaşama fırsatı yakalar.

²¹² Dis-Ko’larda yaşanan insan hakları ihlallerin, TBMM’ye aktaran Asker Hakları insiyatifi sözcüsü Tolga İslam’a göre, Disko’lar, Das Experiment (Deney) filmine de konu olan Zimbardo Deneyi’ni çağrıştırıyor.

²¹³ Disko’larda askerlerin birbirine uyguladığı işkenceler, açılan bir dava sonucunda AİHM’nin de gündemine gelmiştir. Bu yeni gelişmeye göre, AİHM, özgürlükten yoksun bırakma kararlarının ancak yetkili bir yargı organı tarafından verilebileceğini, bu karara yönelik itirazın da yine ancak bir yargı organınca görüşülmesi gerektiğini belirtti. Askeri makamlar tarafından verilen özgürlükten yoksun bırakmaya yönelik kararların insan hakkı ihlali olduğuna karar veren AİHM, Türkiye’yi davayı açan askere 9 bin Euro tazminat ödemeye mahkûm etti.

“Askerler artık Diskolara atılmayacak”, Hürriyet, 9 Ağustos 2011.

²¹⁴“Kötü muamele sonucu ölen Er Uğur Kantar’a şehit Sayılmadığı için askeri tören yapılmadı. Cenazesi kara yoluyla İstanbul’a gönderildi.” “Disko’da komalık edilen asker öldü.”, Milliyet, 14 Ekim 2011.

5.5. Törenler, Ritüeller, Mitler, Anıtlar

Ulus-devlet, yalnız kendi tanımlarıyla tanımlanabilir olduğundan önce bir ‘ulus’un varlığını öngörmekteydi. Ulus düşüncesi 17. ve 18. yüzyılın Batı Avrupa’sını oluşturan kilise ve köy komünlerinin, tikel kentlerinin ya da farklı etnik veya dinsel cemaatlerin, tek bir ulusal kimliğe bağlanmış, ortak kaderi paylaşmaya niyetli, ortak emelleri olan birleşik bir ulus yaratmasını tetiklemişti. Bu da tikel cemaatlerin ‘ulus’a dönüşebilmesi için ulusal simge ve törenleri gerektirmekteydi. Ulus’un da, aynı atadan geldiklerine inanan insanların meydana getirdikleri bir grup olduklarına inanmaları için bir ideolojiden beslenmesi gerekiyordu. Bu ideolojinin kurucu ögesi çoğu zaman “pozitif” bir geçmiştir. “Şanlı” tarih ya da zaferlerdir. Bu çerçevede anma törenleri, bu ideolojinin fotoğrafları olarak, geçmişin versiyonunu sahneler. Geçmişin olaylarını temsil eden bu törenler, bir taklitsel durumla, temsili giysiler içerisinde geçmişi çağırır.²¹⁵

Toplumsal bellek aktarımının en eski biçimlerinden olan anma törenleri, Yalım’a göre de, geçmişin kritik bir dönüm noktasını tanımlayan olaylar bütünü bir *tarihte* sabitleyerek, belirli kurallar çerçevesinde ve sıklık içinde tekrar edilen seramoniler sayesinde temsiliyetlerini kazanırlar.²¹⁶ Çanakkale’ye ilişkin hem kurucu bir *ulus hafızası* olarak pek çok kimliksel *stratejinin* besin kaynağıdır.

Törenlerin etkileri, tören zamanlarıyla sınırlı değildir. Tören etkinliklerinin, özel yerlerde, bilinen zamanlarda gösterilme eğilimi bulunduğu doğrudur. Ancak, törenlerde neyin gösterisi yapılmış olursa olsun, bunlar aynı zamanda törenle ilgili olmayan davranış ve düşüncelerin de içine işler. Zaman ve uzam içinde belli sınırları bulunmakla birlikte törenler, bu sınırlardan taşabilir.²¹⁷

²¹⁵ CONNERTON, Paul, **Toplumlar Nasıl Anımsar**, Çev. Alaattin Şenel, Haz. Özden Arıkan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999, s. 113.

²¹⁶ YALIM, İnci, “Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, SARGIN, Güven Arif (Der.), **Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 165.

²¹⁷ CONNERTON, A.g.k., s. 71.

Askeri törenler ise, yurttaşlara yapılan bir çağrı olarak cisimleşir. 1700’lerin sonunda Fransız ordusunun kurulduğu dönemde, sokaklarda yapılan zafer kutlamaları, şenlikler ve resmi geçitlerle “milli ordu”nun ahali nezdindeki popülaritesi arttırılmaya çalışılırken, yeni siyasi elit kendi halkı üzerindeki otoritesini güney Fransa başta olmak üzere bu yeni orduyla kurmaya çalışıyordu.²¹⁸

Osmanlı’da da yeniçeriler sonrası “yeni ordu”nun ilk başarısı “askeri” değil “toplumsal”dır. Askeri törenlerin “görünürlüğü”, onun kışla dışına taşan iktidarının, “toplumsal meşruiyetinin” bir ürünüdür:

“Ocağın kapatılmasından sonra birkaç ay içinde hem İstanbul hem de memleketin çeşitli vilayetlerinde idareciler için bir takıntıya dönüşen askeri talim, gerçek bir muharebede taktik-operatif açıdan ne derece etkili olacakları belli olmamakla beraber temsili açıdan etkileyici “mamul”lerini vermeye başlamıştır. Bu değişimin öncü mekanı olarak Topkapı Sarayı’ndaki talimlerle süren “askerleştirme süreci”, Ocağın kapatılmasının üzerinden henüz bir hafta daha geçmeden sarayın bahçesinde üzerlerinde çeşit çeşit kıyafetler, davul ve zurna sesleri eşliğinde silah kullanan asker manzaraları ortaya çıkarmıştı.²¹⁹

Bugün de komandoların “askeri” başarısı, sık sık medyaya servis edilen “tatbikat” fotoğraflarıyla, görüntüleriyle yahut sivil halkın ve devlet erkanının da katıldığı “kusursuz” askeri gösterilerle sürekli yeniden mitleştirilir.

Askerlik mekanı dışındaki törenlerin yanı sıra askerlik sırasında yapılan bir tören erkeklerin askerliğe resmen başladıkları yeni bir dönemi tanımlıyor. Yemin Törenleri ile “acemilik” dönemi sona eriyor. Askerliğin ilk ayı bu törene hazırlanmakla geçiyor, sonrasında ailelerin de katıldığı yemin törenleriyle genç erkek askerler yemin ediyor. Saha çalışmalarında askerlik hizmetinin beden ve ruhu hedef alan ulusal stratejisini olumsuz yorumlayan gençler dahi yemin törenlerinde

²¹⁸ Gembruch’tan aktaran ,YILDIZ, A.g.k., s. 133.

²¹⁹ YILDIZ, A.g.k., s. 341.

heyecanlandıklarını belirtiyor. Buna karşın yemin törenlerinin “gurur verici” biçiminin yanında bir “gösteri”, “mizansen” olarak kurgulanması Scott’un hakim olan ile tabi olan arasındaki iktidar eşitsizliği ne kadar büyük olursa ve ne kadar keyfi bir şekilde uygulanırsa, kamusal senaryonun daha basmakalıp, daha ritüel bir görünüme büründüğü tespitini doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, “iktidar ne kadar tehdit ediciyse maske o kadar kalın”dır.²²⁰

Meşrulaştırıcı mitler, genel olarak sosyal gruplar arasındaki sosyal eşitsizliği arttıran, sürdüren ya da azaltan sosyal pratiklere, moral ve entelektüel meşrulaştırma gücü sağlayan değerler, tutumlar, inançlar, nedensel atıflar ve ideolojiler olarak tanımlanır. Bir toplumun militerleşmesinin bir ölçütü olarak, militarizmin hayati kavramı "vatan"ın ve meşrulaştırıcı bir mit olarak "vatanseverlik" kavramının nasıl tanımlandığı ve hangi sözbirliklerine dayandığı, istikrarın hangi içerikte olduğu ve toplumdaki muhafazakarlığın dinamikleriyle de doğrudan ilişkilidir.²²¹

Önemli ritüellerden biri de bayrak ve sancaktır. Sancağa saygı, askeri birliklerde de üst düzeyde muhafaza edilmesine yol açar. *Erin Ders Kitabı* adlı çalışmada aktarılanlar bu alanda genel ruh halini özetler niteliktedir:

“Sancak, silahlı kuvvetler’in onur timsalidir, şeref sembolüdür. Oda vatan ve istiklal uğruna dökülen kanların, milletçe birlik olmanın ifadesi vardır. Türk ordusu, sancağının manevi örtüsü altında savaşıyor ve icabında bu yolda şehit olacak kahramanları sinesinde taşır. Türk askeri şehit edilebilir, fakat sancağı elinden alınamaz.”²²²

Sancağı, mitleştiren bu durum, sancak özelinde vatana bağlılığı somutlaştırma gayesi taşır. Bu çerçevede sancağa saygı üzerinden askerleri sınayan “strateji,” askerler arasında kendi mitsel “taktiği”ni oluşturmakta gecikmez. Pek çok asker

²²⁰ SCOTT, A.g.k., s. 25-94.

²²¹ GÖREGENLİ, Melek, “Militarizmin İnşasının Aracı Olarak Eşitsizliğin Meşrulaştırılması ve Vatanseverlik”, *Çarklardaki Kum*, Haz. Çınar-Üsterci, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 52.

²²² *Erin Ders Kitabı*, s. 316.

anlatısında geçtiği şekliyle, “sancak çalınabilirse, askerliğin kalktığına ilişkin” mit, sancağın kutsallığını ve erişilemezliğini yeniden üreten ama kendisinin de kahraman olduğu takdirde “ödül”lendirileceğini varsayan bir taktiksellik taşır.

Kamusal alanda yer alan “meşrulaştırıcı” ritüellerden birisi ise anıt ve heykellerdir. Gerek askerliğin toplumsal meşruiyetini tesis etmeye yönelik bir “strateji” olarak gerekse askerliğin, askerin ya da “ilk askeri önder” olarak Atatürk’ün anımsanmasına yönelik amaç taşıyan anıt veya heykeller, kamusal alanın başlıca unsurlarından biridir.

Canetti, anıtsal heykellerdeki duruşların, boş ve basmakalıp olduğunu onlara neredeyse hiç dikkat etmediğimizi, ancak günlük hayatımızda bu eserlerin “anlam” kazandığını söyler.²²³

Heykel deyince de Türkiye’de özellikle Atatürk heykelleri ve kareografileri aklı geliyor. Atatürk’ün “ilk komutan”, “ilk asker” olarak kurgulandığı ve “Yurttaş” olma ödevini hatırlatan heykellerin, “panoptik”²²⁴ işlevi göz önünde bulundurulduğunda, titiz çalışmasında Atatürk heykellerini işleyen Aylin Tekin’in söyledikleri anlam kazanıyor. Tekin’e göre bu heykeller, “kamusal alana nizam vermekte ve kentin merkezini belirlemektedir”.²²⁵

Heykeller gibi anıtlar da bir çağrı anlamı taşır. Türkçe’de “anmak” sözcüğüne bağlı “anıt” sözcüğü Osmanlıca’da “abide” sözcüğüne karşılık gelir. Bu da “ebedi” kökünden gelir. Bunun da “anıyı sonsuz kılmak” anlamı taşıdığı söylenebilir.²²⁶ Bu

²²³ CANETTİ, A.g.k., s. 384.

²²⁴ Atatürk’ün eski temsilleri genellikle Türk yurttaşların yakından tanıdığı gözlerine odaklanıyordu. Öyle ki, zaman zaman geleneksel asker Atatürk temsilleri mecazen, yurttaşların izlediği bir rolyefte ya da resimde olduğu gibi yalnızca gözleriyle sınırlı tutulmuştur. Panoptikon analizine ise Meeker karşı çıkar, ona göre bu tür mekanlar, modern hapisaneden farklıdır. Çünkü bu pencerelerden dışarıya bakan muhafızlardan biri değil, sultanın ta kendisidir. Aktaran, ÖZYÜREK, Esra, **Modernlik Nostaljisi**, Çev. Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2008

²²⁵ TEKİN, Aylin, **Atatürk Heykelleri (Kültür, Estetik, Siyaset)**, İstanbul, İletişim Yay., 2010 s. 16

²²⁶ A.g.k., s. 16

çerçeve de Anıt, belirli bir kurguya oturarak söylemini yaratır ve görselliğe dayanan doğası, onun bellek üzerindeki en etkili uyaranlarından biri olmasını sağlar.²²⁷

Anıtlar, Tekin'e göre siyasal-mekansal dinamiklerin görselleştirilmesi vesilesiyle, Türkiye modernleşmesinin aktörlerinden biri olmuş ve toplumsal belleğin oluşumuna katkı sağlamıştır.²²⁸ Bu çerçevede yapılan anıtlarda Atatürk'ün "asker" kimliğinin öne çıkarıldığı söylenebilir. Bu durum, *ulus hafızası* üzerinde, bir *magma* olarak Çanakkale'nin ve savaşmanın kurucu unsur olarak anımsandığı genel *strateji*yle de uyumludur.

Nitekim, tek parti döneminde yapılan toplam 39 anıtın sadece yedisinde Atatürk sivil kıyafetle, ikisinde çıplak betimlenmiştir. Diğerlerinde ise *askeri* kıyafetlidir. Bu durum Tekin'e göre, "Atatürk'ün savaş sonrası askeri kıyafetini bir daha giymemek üzere çıkardığı" tarzıyla da çelişmektedir.²²⁹

Ulus hafızası'ndaki "asker Atatürk" imajı, kimi zaman güncel-politik tartışmalarda da bir "hatırlatma" / "gözdağı" olarak gündeme gelmiştir. 28 Şubat döneminde, Sultanbeyli Belediyesi'ndeki Fatih Bulvarına, belediyenin resmi törenlere katılmadığı, anıt dikmediği gerekçesiyle 2. Zırhlı Tugay Komutanı Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu tarafından belediyeden habersiz bir şekilde, 10 Kasım 1966'da "askeri" kıyafette bir Atatürk heykeli dikilmesi bu "çağrı"nın eski örneklerindendir. Tekin'e göre, "Sultanbeyli belediyesi ile TSK arasındaki mücadelenin kodlarını da temsil eden Atatürk anıtında "asker" Atatürk imgesinin vurgulanması anlamlıdır. Bir koluyla ileriye hedef gösteren Atatürk, meydana ve yerel yönetimlere meydan okur gibidir.²³⁰

Zira, son 10-20 yılda Atatürk'le ilgili sosyal hayatını da yansıtan "kişisel" görünümlü eserler, resimler yaygınlaşsa da Atatürk heykellerine bu tam olarak

²²⁷ YALIM, İnci, "Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, Der. Güven Arif Sargın, İletişim Yay., İstanbul, 2009

²²⁸ TEKİN, A.g.k., s. 65-75.

²²⁹ TEKİN, A.g.k., 75.

²³⁰ A.g.k., s. 238-239.

yansımış değildir. Yine 28 Şubat döneminde, sivil toplum kuruluşları tarafından Sincan'ın "olumsuz" imajını düzeltmek amacıyla sipariş edilip parası da ödenen Atatürk anıtı, Atatürk'ün "asker" olarak değil "gülen" bir halini yansıttığı / "gerçekçi olmaması" nedeniyle Sincan'da planlanan bölgeye dikilememiştir. Parası ödendiği halde, halen sanatçının atölyesinde duran anıt, dava konusu olmuştur.²³¹

Ankara Ulus Meydanı'nın toplumsal belleği oluşturma şeklini inceleyen Yalım'a göre de, düzeni sağlayan mimari kurgu, görsel algılamayı sağlayan ise imgelerdir. Mekansal kurgunun bellek üzerindeki etkisi, bizim kamusal alanın politik varoluşuna yeni bir çerçeveye bakmamızı sağlar ve üretilen mekan, politik imgelerin bellek üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün bir çatışması olarak algılamaya başlarız.²³² Bu nedenledir ki, anıtlar ya da görsel imgeler, sadece kendi politik kimliği doğrusunda değil, onu yırtan başka kimliklerin anımsamalarını çağırma potansiyeline sahiptir.

5.6. Seyit Onbaşı'dan Paspas Yapan Askerlere: Medyada Görsel İmgelerin Kurulumu

Meşrulaştırıcı bir çerçeve olarak imgelerin, uluslar için işlevi belirli aşamalarla gerçekleşir. Nitekim, uluslar, Benedict Anderson'un da tanımladığı gibi ezeli ve ebedi bir tahayyül dünyası *çizme* gayretindedirler. Ulusal bütünlüğü yalnızca elde etmek yetmez, aynı zamanda sürdürmek gereklidir. İşte bunun için toplumun kendini sürekli yeniden üretmesi gereklidir. Dinamik bir sürekliliğin favori araçsallığı ise görselliktir. Sürekliği sağlayacak bir araç olarak bellek ise, sınırları en baştan çizme fonksiyonuyla, yeniden üretim için oldukça işlevseldir. Devlet, bir yandan geçmişini

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. TEKİN, A.g.k., s. 245-246.

²³² YALIM, İnci, "Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, s. 159.

seçici olarak kurgularken bir yandan da kendi değerlerini yeniden üretecek olan *ulus hafızasının* egemen olduğu süre içerisinde öngördüğü pratiklerle etkin tutulmasını destekler. Bunu başarmak için önce kendi değerler sistemini tanımlaması gerekir. (bağımsızlık, zafer, vatanseverlik, sadakat, görev gibi) Bu nedenle kamusal alanda ifadesini bularak toplumun yaşayışına yansımaları istenen kavramlar, önce toplumun da benimseyeceği *sembollere* dönüştürülerek algılanabilir hale getirilirler. Daha sonra bu *imgeler*, mimari, mekansal, yazınsal ve törensel pratikler yoluyla somutlaşır ve kamusal alanda yoğunlaşarak yoğrulur. (bayrak, tören, resmi tarih yazımı, anma vs.) Hatırlatma çağrısıyla sunulan değerlerle özdeşleşmek gerektiği ulusla aktarılır ve bir temsil biçimi olan *imge*, somut bir forma büründürülür.²³³

Uyaran / ayıltan bir “hap” olarak görsel hafıza, geçmişini işleyen değil bir “çağırıcı” olarak kolektif kimlikler için ise “*simge*”ler kullanılır. Tekin’e göre “Simge, üzerinde az çok bir uzlaşmaya varıldığı ve alışkanlığa bağlı bir ilişki barındırdığı için toplumsal niteliği daha baskın bir alana göndermede bulunur. Simgede belli bir kesime gruba veya ulusa ait bir temsiliyet söz konusudur.”²³⁴

Mekanın, simgenin görselleştirilmesi, kahramanlaştırılması, haklılaştırılması ve tabii ki “pozitif” anımsanması için medyada ya da toplumsal hayatta askerliğe yönelik imgeler de oldukça fazla yer tutar.

Askerlik, zorunlu olmadığı zaman katılımı güçlü tutmaya yönelik görsel kampanyalarla yapılan çağrılar, savaş gibi belirli dönemlerde “kamusal kampanya” şeklinde varlık gösterebilir. Ancak, askerliğin “zorunlu” olduğu, uzun yıllardır süren sıcak çatışma ortamının olduğu ve militarizmin mikro ideolojik alanda da güçlü bir meşruiyetinin mevcut olduğu bir toplumda, artık “dönemsel bir kampanya” ile değil, sürekli bir yeniden üretimle karşı karşıyayız demektir. Bu sürekli yeniden üretimin, hukuki, sosyolojik, psikolojik, tarihsel vb. ayaklarının olması kaçınılmazdır. Şüphesiz, bütün bu enstrümanlar birbiriyle de ilişkili estetize edilmiş bir ahengi de

²³³ A.g.m., s. 164

²³⁴ TEKİN, A.g.k., s. 19

tanımlıyor. Zira, “kavram ve bedenin bir araya gelmesi estetiğin geleneksel ilgi alanıdır.”²³⁵

Askerlik hizmetinin toplumsal meşruiyetinin sürekli yeniden üretiminde fotoğrafların katkı ve araçsallığı değerlendirilmesi için özellikle medyada haberlere eşlik eden görsel malzemeleri belirli temalar etrafında bütünsel olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu sayede, büyük ölçüde tek tipleşmiş, en çok aşına olunan fotoğrafların, yaratılmak istenen ortak bir “ulus hafızası”na ideolojik araç olarak nasıl destek olabildiğini sorgulamak ve bu fotoğrafların toplumsal grup hafızalarını veya kolektif ulus hafızasını nasıl beslediğini değerlendirmek mümkün olabilecektir. Büyük ölçüde medyada yer alan ve tek tipleşmiş asker fotoğraflarının en önemli ortak noktası “estetize” edilmiş olmaları ve bir “çağrı”da bulunuyor olmalarıdır. Bu görsel çağrının özellikle Cumhuriyet’in kuruluş felsefesine ve *magması*na yaptığı göndermeler, cumhuriyetin kuruluş değer yargıları ve tarih yazımı ile oluşturmak istediği makbul bir vatandaş hafızasının sürekliliğini inşa etme gayretini teşhir etmektedir.

Kolektif hafıza, Fransız Tarihçi Pierre Nora’nın tanımladığı gibi, bir “içerik” değil “çerçeve” olarak değerlendirilmektedir.²³⁶ Bu “çerçeve”, görsel öğeleri paylaşan kimliğin de sınırlarını tanımlar. Zira, çağrılarıyla yurttaş sürekli yeniden üreten kimlik, aynı zamanda bir “belleğe” sahiptir ve imgeler de bu belleğin çerçevesini çizmektedir. Bireylerin sosyalizasyon sürecinde inşa edilen ulus hafızası, bir “farkındalık” çağrısıyla kimliği kurmaktadır. Keskin askeri imgeler üzerinde ise bunu bir “hatırlatma emri” olarak tanımlamak mümkündür.

Hafıza, bir yönüyle ilk akla gelen-çağrışan “geçmiş” olduğuna göre siyasi, tarihsel referansları olan asker imgeleri bu yöntemle daha anlamlı hale gelmektedir. Çünkü imgelerin ideolojik aygıtsallığı, görsel malzemelere, aynı zamanda bir söylemin taşıyıcısı, bir tarihin belgesi veya toplumsal hafızanın bir hatırası olma işlevselliğini de kazandırmaktadır. Böylece medyadaki askerlik fotoğrafları, ulus hafızasını, tarih

²³⁵ EAGLETON, Terry, *Estetiğin İdeolojisi*, Çev. Hakkı Ünler, Özne Yay., İstanbul, 1998 s. 346

²³⁶ NORA, Pierre, *Hafıza Mekanları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 10.

yazımını, resmi ideolojinin insanlarla olan göz temasını gözlemlemek imkanını sağlamakta, medyada olsun olmasın fotoğraflarla, zorunlu askerlik hizmetinin toplumsal meşruiyetinin, tarihsel arka planının ve askerlik hizmetinin içeriğinin bir “çerçeve” olarak nasıl tesis edildiğini gözleme olanağını sunabilmektedir. İdeolojik araçsallık aynı zamanda toplumsal talep ve “taktik”lerin cevaplanmasını da barındırdığı için imgelere bakmak, askerlik hizmetinin içeriğinin görselliğin alanında kurulmasının dışında, askerliğin zorunlu olmasına yönelik gelen eleştirilerin nasıl bastırıldığını da gözlemlemek işlevselliğine sahip olabilmektedir. Yahut, asker imgeleri, askerlik hizmetinin teknik donanım ve yeterliliğine yönelik eleştirilerin otuz yıla yakındır Güneydoğu’da PKK’ya yönelik sürdürülen devamlı “bitti, bitecek”, “örgüt dağılma aşamasında” denilen ve henüz bitmeyen “terörle mücadele” adındaki sıcak çatışma ortamının binlerce ölüme sebebiyet vermesinden duyulan rahatsızlıkla oluşmuş eleştirilerin cevaplanma biçiminde, imgelerin katkısını ölçmek işlevselliğine de sahip olabilmektedir. Son olarak, askerlik fotoğraflarına bakmak, söylemin ölümlerle temas ettiğinde hafıza ve imge siyasetiyle kurduğu ideolojik örtünün görselliğini ve ritüellerini gözlemek imkanına da sahip olabilmektedir. Bu düzenek, sürekli yeniden üretim için bir ulus hafızası yaratmakta ve “eğittiği” kitleleri ve farklı toplumsal hafızaları bu hafıza siyaseti ile beslemektedir. Dolayısıyla, dönemsel olarak oluşmuş kamusal kampanyayla ya da geçici bir olağanüstü hal siyasetiyle değil, sürekli yeniden üretim tutumu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Elbette, sadece fotoğraflarla bu düzeneğin oluştuğu iddia edilemez ancak imgelerin ideolojik işlevselliğini ve bu sayede görsel alanda oluşan hafıza kodlarını sorgulamak “ideoloji” ile “toplum” arasındaki ilişki biçimlerini yorumlayabilmek yolunda bir duraktır. “Doktorun bir röntgene eleştirel olmayan bir gözle bakması gibi, kitlelerin herhangi bir fotoğrafa eleştirel olmayan bir gözle bakması”²³⁷ toplumları yönlendirebilecek araçları ellerinde bulunduranlara, fotoğraf gibi görselleri propaganda aracı olarak kullanma fırsatı vermektedir. Fotoğraflar, örneğin ağır silahlarla fotoğraf çekirme ihtiyacı duyan erkeklerin sunduğu imgeler veya medyadaki tek tip güçlü asker imgeleri, mikro bir ideoloji olarak toplumsal çeperlere yayılan militarizmin doğal sonuçları olarak nitelendirilebileceği gibi,

²³⁷ DİNÇKÖK, D., **Fotoğraf ve Bellek**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Fotoğraf Anasanat Dalı, İstanbul, 2006, s. 70.

bizatihi bu durumla olan etkileşimleri ve bu içkin militarizme dönük katkı ve araçsallıkları da teşhire muhtaçtır.

Askerlikle ilgili haberlere eşlik eden tek tip imgelerin Baudrillard'ın kavramsallaştırmasıyla *simülatif* imgeler olduğunu söylemek mümkündür. Baudrillard'a göre, görünen şey, gerçek ya da gerçekliğin kendisi değil gerçek ya da gerçekliğin tüm özelliklerine sahip bir gerçeklik hayaleti yani gerçeklik simülasyonudur.²³⁸ Sontag'a göre de "Fotoğraf, gerçekliği kaydetmekle kalmamış, aynı zamanda nesnelerin bize görünme biçiminin ölçütü haline gelmiş, böylelikle de gerçeklik ve gerçekçilik düşüncesini değiştirmiştir."²³⁹

Vilem Flusser ise, "teknik görüntü" adını verdiği bu üretim biçimlerinin işlevselliğini şöyle açıklar; "Teknik görüntüler, yüzeydeki tarihi yok ederek, onun yerine ebedi ve döngüsel bir toplumsal hafıza yaratırlar."²⁴⁰ Defalarca zihnin bombardımanına sunulan simülatif imgelerle askerlik hizmetinin içeriğinin, sosyalizasyon süreçleriyle ve onun doğal etkileriyle (acemilik dönemini hatırlamama, askerliğin bir aşama olarak toplumsal rütbeselliği vb.) birlikte kemikleşerek, "askerlik imgesi"nin (askerliğin) sadece o simülasyonlardan ibaret olduğu olgusunu güçlendirmekte ve böylece "kusursuz cinayet" bizi gerçeklerden uzaklaştırmaktadır. Hiç savaşmadığı halde ağır silahlarla fotoğraf çekme ihtiyacı duyan erkek, acemilik dönemini unutup, "askerliğini yapmış" bir erkek olarak toplumsal rütbesine de kavuştuğunda kurulan düzenek tamamlanmış olmaktadır. Sürekli tekrarlanan imgesel miras, tek tip kalabildiği ölçüde elbette gerçeğin tahtında oturacaktır. Askerliğin yerini almış olan tek tip imge ve simge enflasyonu, simülatif bir işlevsellikle işte bu düzeneğin fotoğrafını çekmektedir. Herkesin bildiği fotoğraflar, artık bir toplumun hakkında düşünmeyi seçtiği ya da düşünmeyi seçtiğini ilan ettiği

²³⁸ ADANIR, Oğuz, **Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler**, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 2000, s. 63.

²³⁹ SONTAG, Susan, **Fotoğraf Üzerine**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 1993, s. 107.

²⁴⁰ FLUSSER, Villem, **Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru**, Çev. İhsan Derman, Ağaç Yay., İstanbul, 1991, s. 23.

şeylerin bütünleyici bir parçasıdır. Toplum bu fikirleri “hafıza” olarak adlandırır ve onların toplamı da uzun vadede bir “kurgu”ya dönüşür.²⁴¹

Simulatif evrende, yeniden üretilmesi, kanıksanması kolay olan, mesajı ise karmaşık olmayan imgeler toplumu yönlendirmekte ve böylece eski imgeler kurgusal ve kronik bir şekilde yeniden gösterilmektedirler. Disiplin toplumunun son verilerinden biri olan bu Devletin İdeolojik Aygıtları'nın konumu, postmodern bir toplum içinde ise değişmektedir.²⁴² “Çerçeve”nin dışı deşildikçe/değiştikçe, teknik görüntülerin yerini canlı yayınlara bırakması gibi “zorunlu askerlik” etrafındaki çerçevelerin yenilenmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte askerlik fotoğraflarının da dönüşümü muhtemeldir.

Fotoğrafları, döneminin ruhundan, “çerçeve”sinden bağımsız değerlendirmek ise oldukça eksik olur. Bu nedenle asker imgeleri üzerinden gerçekleşen ideolojik taşıyıcılığın tarihsel anlamı üzerinde de düşünmek gereklidir. “Vatan borcu” tanımlamasıyla iç içe geçmiş, belirli değerlere “sahip çıkmayı” hatırlatan, geçmiş kuran ve milli duyguları canlı tutma amacı taşıyan bir görsel üretimi, “propogandist” olarak değerlendirmektense, çabuk uyarılabilen, homojen bir bilinç düzeyi hedeflediğinden hareket etmek “imgesel çerçeveyi” daha derinlemesine değerlendirmemize olanak tanıyacaktır.

İşte bu noktadan belli temaları sürekli üreterek homojen ve köpük bilinç düzeyi hedefleyen tek tip modelleme üretimine odaklanırsak, üretimin, tüm yargıları sabote edilmiş simge ve imgeler üzerinden algılatmak istediği görülmektedir. Böylece hem üretenin hem de tüketenin işini kolaylaştırdığı için, anında yeterince ilgi uyandırır ve başka bir alternatifte ihtiyaç duymadığı gibi, alternatiflerin oluşumunu da engeller ve onların ölü doğmasını sağlar. Göz, elin, kalbin, aklın ve diğer tüm argümanlarımızın işlevini üstlenmiştir. Kısa vadede yargılara ulaşmamızı sağlayan bu yol, uzun vadede büyük psikolojik ve sosyal travmalara yol açar. Her ne kadar bu travmalar köpük

²⁴¹ SONTAG, Susan, **Başkalarının Acısına Bakmak**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 86.

²⁴² AKAY, Ali, **Konumlar**, Bağlam Yay., İstanbul, 1991, s. 107.

bilinç üretimi ise de, gösterge bombardımanının sürekliliği sayesinde süregelen ve şizofrenik olurlar. Bu anlamda medyanın bir propaganda aracı olarak hedef kitleyi bilinç düzeyine bağlı olarak, kör ve homojen sayarak savaşların kaderine dahi etki ettiğini söylemek mümkündür.²⁴³

İmgesel üretimin, makbul ulus hafızasıyla şekillendiğini iddia ettiğimize göre günümüz medya fotoğraflarına geçmeden önce, askerlik hizmetinin tarihsel arka planını temsil eden ve Türk militarizminin *magması* olarak andığımız Çanakkale Savaşı fotoğraflarını hatırlamak, imgeler ile bellek arasında kurmaya çalıştığımız ilişkinin analizi için yerinde olacaktır. Türk toplumu için “varlık-yokluk” savaşı olarak tanımlanan Çanakkale Zaferi, bir takım sembolleştirmelerin, mitlerin, efsanelerin, üretildiği bir “hafıza mekânı” olarak günümüz için de sık sık bilinçli bir şekilde refere edilmektedir.

Bu sembol ve anlamlandırmalar üzerinden, günümüzde de askeri imgelerin belirli temalar etrafında özellikle “Mehmetçik” kavramsallaştırmasıyla ve “Komando” imgesi üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür.

İdeal Mehmetçik figürünün medyada fotoğraflarla yer alış biçimlerine bakıldığında, törensel fotoğrafların dışında Mehmetçiğin, sınırı, vatani, namusu, bayrağı, dini koruyan, disiplinli ve tek tip olarak görünür olduğu çok sayıda örnek vardır. Çanakkale’ye dayalı seferberlik duygusuyla uzun dönem geçici askerlere “kahramanlık” vaat eden Mehmetçik ya da asker olmak, pek çok değeri birden “koruması” bakımından itibar edilen, gurur duyulması gereken bir “vatan hizmeti” olarak tanımlanmaktadır. Askerlik şartları “estetize” edilmekte, askerlerin günlük hayatı ve insani özellikleri ise bu fotoğraflarda görünmezleşmektedir.

İdeal bir meslek, fedakârlık aracı, gurur duyulması gereken vatan hizmeti gibi anlamlandırmalar askerliği bir tür “erkeklik ispatlama” (gösterme) mekânı olarak imgelerde yeniden kurmaktadır. Askerlik hizmetini gerçekleştiren pek çok erkeğin,

²⁴³ ÖZTÜRK, Ali, **İmajoloji: Yeni Bir Disiplin Denemesi**, Edim Yay., İstanbul, 2008, s. 207.

ağır silahlarla çekilmiş fotoğrafları albümlerine eklemeleri bu “ispatın” önemli toplumsal sonuçlarından biridir.²⁴⁴ Görsel alanda “ispatlama” durağı bir “geçiş”i ve övüncü tanımladığında, engelli vatandaşların askerlikten muaf olmalarına rağmen “erkekliklerini tamamlama” anları da medyada tekrarlanan yaygın fotoğraflarından birisi haline gelmektedir. Engelli vatandaşlara yönelik bir günlük sembolik askeri tören fotoğrafları, askerlik hizmetinin “içeriğinin” değil imgeselliğinin önemini sembolize eden bir başka görsel üretilimdir.

Şehit cenazeleri başta olmak üzere, medyada ve diğer mecralarda çocuk asker temalı fotoğraflar, “her Türk asker doğar” deyimine atıfta bulunması bakımından sıklıkla üretilen imgelerdir. Fotoğraflardaki çocuklar üzerindeki mavi bere, çocuğun “komando” olduğunu simgelemektedir. Ek olarak normal askeri kıyafette bulunmayan “Komando” yazısı ile de bu pekiştirilmektedir. Erkek çocukların asker kıyafetli fotoğrafları aileleri heyecanlandırmakta ve onlarla “gurur” duymalarını sağlamaktadır. Çocuk asker fotoğraflarında özellikle “terörle mücadelede” “savaşı” kastetmesi bakımından “komando” kıyafetlerinin tercih edildiği görülmektedir.

Çocuk komando fotoğraflarından, gerçek komando fotoğraflarına geçmeden önce komandoların teknik özelliklerine kısaca değinmek yararlı olacaktır. Çünkü “terörle mücadele eden” olarak tasvir edilen ideal Türk askerleri olarak genelde komandolar anılmaktadır. Çocuk kıyafetlerine de “itibarlı bir meslek” olarak yansıyan komandoların “yetiştirilmiş uzman asker kadrosu” değil, uzun dönem geçici askerlik yapan erleri tanımladığını gözden çıkarmamak gerekir. Bu “kahramanlaştırma” ve yeniden üretimin daha çok uzman askerlere yönelik değil de zorunlu askerlik yapan erlere yönelik olması, yeniden üretimin sigortalarından biridir. Komandolar, çoğunlukla lise mezunu olan ve hemen hemen birkaç aylık bir “komando eğitimi” ile

²⁴⁴ Bunların kitle iletişim araçlarıyla dolaşıma sokulmuş yüzlerce örneğinden biri olarak, seçim tanıtım gazetesine G-3 savaş tüfeğini havaya kaldırmış şekilde poz veren bir siyasetçinin tanıtımında rastlıyoruz. 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde İzmit'ten belediye başkanlığına aday olan ve seçilen Dr. Nevzat Doğan'ın biyografisini aktardığı 8 Sayıfalık seçim tanıtım gazetesinde, Doğan'ın askerliğini 1991-1992 yılları arasında Yedek Subay Tabip olarak yaptığı aktarılmasına rağmen, “savaş silahı” olarak adlandırılabilir G-3 tüfeği ile poz verdiği fotoğrafı tanıtımına eklemiş olmasını andığım türden bir “ispat”ın Sayısız örneklerinden biri olarak değerlendiriyorum.

Güneydoğu bölgesine çatışmaya giden zorunlu askerleri tanımlamaktadır. Zira, ölen ve “şehit” olarak adlandırılan pek çok asker de “komando”lar arasından çıkmaktadır. Medyada yer alan komando fotoğrafları, insanüstü yeteneklerle kuşanmış, teknolojik, donanımlı, mukavemeti güçlü imgeler olarak görünür olmaktadır.

Bu imgesel üretimin cumhuriyet dönemine ait en önemli örneği Seyit Onbaşı’dır.²⁴⁵ Savaşta 270 kiloluk top mermisini kaldırdığı için namı duyulan Seyit Onbaşı’nın resmi savaş sonrasında tahta replika ile çekilmiştir. Bu sayede Çanakkale’ye dair imge, bir “içerik” olarak günümüz için askerliğin meşruiyetini üretmektedir.

Tıpkı efsanevi Seyit Onbaşı’nın fotoğrafının savaş sonrası çekilmesi gibi, medyadaki “komando” fotoğraflarının da tamamına yakınının “tatbikat” fotoğrafları olduğu görülmektedir. “Komandolar yetersiz bir eğitimle savaş ortamına gönderiliyor!” gibi askeri yeterliliği sorgulayan eleştiriler karşısında medyada Türk komandolarının ne kadar “insan üstü” vasıflarla eğitim alıp savaştıklarını gösteren fotoğraflar yaygınlaşmaktadır.²⁴⁶ Böylece medyadaki “savaşan”, “terörle mücadele eden”, “donanımlı” asker/komando fotoğrafları ideolojik araçsallık işlevi görerek komandoların “eğitimsiz”, “donanımsız”, “hazırlıksız” olduklarına yönelik eleştirilere bir “cevap” olarak tasarlanmaktadır.

Komando imgesinin “Terörle mücadele edilen asker kadrosu donanımlı mı? Psikolojik ve fiziksel olarak böyle bir çatışma ortamına hazır mı?” gibi bir endişeye

²⁴⁵ TSK web Sayfasında Çanakkale Muharebesi’nden Kesitler albümü altında sergilenen fotoğraf için Bkz. Ek-1. Seyit Onbaşı’nın nasıl hafıza/turizm/siyaset mekanı olarak kullanıldığına ilişkin tartışmaya sonraki bölümde daha geniş yer verilmiştir.

²⁴⁶ Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt döneminde, 8 yıl aradan sonra kapılarını ilk kez medyaya açan Isparta Dağ Komando Okulu ziyareti ve fotoğrafları medyada geniş yankı buldu. Örneğin, “Mehmetçik eğitilmiyor diyenlere yanıt” adlı, web Sayfasında bir foto albümü birlikte servis edilen 26 Haziran 2007 tarihli Hürriyet haberi giriş metni şu şekildeydi; “Askerler Güneydoğu’ya yeterli eğitim almadan gidiyor o yüzden şehit oluyor” iddiaları üzerine Genelkurmay Başkanlığı askerlerin nasıl bir eğitimden geçtiğini göstermek için Türkiye’nin önde gelen gazetecilerini ve televizyoncularını Eğirdir Dağ ve Komando Okulu ve Eğitim Merkezi’ne bu sabah götürdü”. Isparta Dağ Komando Okulu ziyaretleri ve beraberindeki görsel üretim sonraki Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ döneminde de devam etti. 5 Kasım 2008 tarihinde Başbakan ve bakanların katıldığı bir başka ziyaretin fotoğrafları da medyada geniş yankı buldu.

yönelik tasarlanmasına karşın bir de toplu asker ölümleriyle sonuçlanan kriz dönemleri var. PKK saldırıları sonucunda bu krizi soğutacak türden gazete haberlerinde, “Bölgede geniş çaplı operasyon başlatıldı” veya “İntikamları alınacak” gibi ritüelleşmiş ifadeler yer almaktadır. İşte bu anlarda ortaya çıkan “bordo bereliler” efsanesi ve imgelerinin de bir hafıza kodu olarak resmedildiği gözlenmektedir.

Dağda yaşamak için uzman olarak “çok az sayıda yetiştirilmiş” bordo bereliler İnternette onlar hakkında kahramanlık hikâyeleri ve fotoğraflar aktarılmaktadır. “PKK’lıların kâbusu” olarak tasvir edilmekte ve böylelikle toplumsal hayatta adeta bir “mit” olarak algılanmaktadır:

“Bordo bereliler olmalı, Onların girdiği yerde terör olmuyormuş. Çok korkuyorlarmış. Birileri anlattı da, bordo bereli girdiği yerde terör olmuyormuş. Bordo bereli geliyor dedin miydi, PKKlılar girecek yer arıyormuş. Bu kadar ekinliği varmış orda.” (Mehmet, Yozgat, 55)

Bu algılama sayesinde, özellikle pek çok askerin ölümü ile sonuçlanan kriz anları, bölgeye sevk edildikleri, bordo bereli asker fotoğraflarının yarattığı hafıza kurgusu üzerinden aktarılmaktadır.

Ölme ve öldürme üzerinde bir meşruiyet sağlayan askerlik fotoğraflarının en ritüelleşmiş hali ise cenaze törenleridir. Medyada en çok rastlanan ve belirli temalarıyla bir ritüel halini almış “şehit cenazesi” fotoğrafları, genel itibariyle al bayrağa sarılı, siyasi ve askeri yetkililerin katıldığı, sloganlar eşliğinde taşınan askeri bir töreni yansıtmaktadır. Bu ritüelde şehit olarak adlandırılan askerin, varsa çocuğu asker selamı vermekte, anne ve babanın “Teröristleri sevindirmemek için ağlamayacağız”, “Vatan sağolsun, diğer çocuklarımızı da şehit veririz” dedikleri haberlerde belirtilmektedir.

“Şehit cenazesi” fotoğraflarında göze çarpan bir diğer nokta askeri yetkililerin “teselli eden” konumunda aldıkları tavidir. TSK, bizzat “şehit” gibi dinsel bir

kavramı kullanarak şehit cenazesi, şehit duası gibi etkinliklerle toplumla kucaklaşmaktadır. Bu imgelerde siyasiler ise, daha çok yuhalanan tarafta görünür olmaktadır.

Asker fotoğraflarının genel çerçevesi belirli temalara sadık bir hafıza siyasetinin görselleşmesi manasına gelmektedir. Bu çerçevenin dışında kalan bir alan olarak, askerlerin gündelik hayatı medya fotoğraflarında görünmezleşmektedir. Ancak bu görünmezliğin “seçilmiş” imge ve mizansenlerle bozulabildiği gözlenmektedir. Örneğin, Genelkurmay’ın özel uçaklarla “seçilmiş” gazetecileri, güneydoğu bölgesindeki “seçilmiş” birliklere kurban bayramı vesilesiyle götürdüğü ziyaretten aktarılan fotoğraflar, Genelkurmay’ın askerlerin gündelik hayatını medyaya taşıma çabasının bir ürünüydü. İlgili haberlerle birlikte okunan bu fotoğraflarda bölgede görev yapan askerlerin, “gururlu”, “mutlu” oldukları komutanları ile bayramlaştıkları, ailelerine selam yolladıkları aktarılmaktaydı. Böylece “görünmez” olan gündelik hayat, bu şekilde “seçilmiş”, “oluşturulmuş” fotoğraflarla görünürleşmektedir. Bu gündelik hayat imgeleri de bize, “zorunlu” askerlerin “fedakârlıklarını”, “gururlarını”, “mutluluklarını” görselleştirerek tekrar yoluyla öteki tarihsel imgelerle bağını kurmaktadır.

Bourdieu'ya göre simgesel şiddet, simgesel bir egemenlik biçimidir.²⁴⁷ Simgesel egemenlik, sosyal hayatın bütününe etki altında tutamayacağına göre, bir yanda askerlik hizmetinin erkeklerin sosyal hayatına olan etkisi, bir yanda ritüeller ve yasalar, buna karşın tam bastırılmayan toplumsal rahatsızlıkların görünür olması, şizofrenik bir toplum modeli görüntüsü verebilmektedir. Örneğin, son zamanlarda “Tek Tip Askerlik”, “Profesyonel Askerlik” ve Vicdan-i Ret tartışmaları ile zorunlu askerlik belki de şimdiye kadar hiç olmadığı kadar tartışılmaya başlanmıştır. Medyada yer bulan gündelik asker imgelerinin, resmi söylemlerin taşıyıcılığını yapması gibi, Anti-propagandist imgelerin de medyada yer bularak bu “simgesel egemenliği” sarsması, karşı söylemin görselleşmesi manasına gelmektedir. Bu

²⁴⁷ Bourdieu’dan aktaran, KÖSE, Hüseyin, **Bourdieu Medyaya Karşı**, Papirüs, 2004, s. 59.

doğrultuda, 07.10.2010 tarihinde Zaman gazetesinde²⁴⁸ “Böyle askerlik yapıyorlar” haberi, 26.10.2010 tarihinde Star gazetesinde²⁴⁹, “Bir ordu çay servisi yapıyor” haberi ve 25.11.2010 tarihinde Radikal gazetesinde “Zorunlu asker artık ‘hizmet etmeyecek’” haberiyle²⁵⁰ kullanılan aynı fotoğraf, karşı söylemin görselleşmesine bir örnektir.²⁵¹

Askeri kıyafetle temizlik yapan askerler fotoğrafı, medyadaki asker imgeleri için bir kırılma noktası olarak gösterilebilecek bir fotoğraftır. Zira belirli temalar ya da tarihsel miras etrafında tek tip, donanımlı, güçlü teknolojik asker imgesi yerine temizlik yapan askerler teması belki de ilk kez yaygın bir şekilde medyada görünür olabilmıştır. Şüphesiz, bu fotoğrafın gücü “sürpriz”, “bilinmeyen” bir gerçekliği ifşa etmesinden kaynaklanmamakta aksine “bilinen”, erkek hafızasında hatırlanan gerçeklik üzerinden karşı söylemi kurmasından gelmektedir. Bu fotoğraf da diğer asker imgeleri gibi bir “çağrı”da bulunmaktadır. Ancak bu kez çağrı, “savaş-ölüm” üzerinden bir “kahramanlık” tarifi değil, askerlik hizmetinin içeriğinin fiiliyatına dönük bir hafıza üzerinden şekillenmektedir. Bu da, haberlerin içeriğiyle birlikte değerlendirildiğinde askerlik hizmetinin ekonomik atalet yönünden eleştirisinin çerçevesini çizmektedir. 7.7. bölümde yer verdiğimiz saha çalışmasındaki verilerin bu fotoğraf karesini tamamlıyor olması, karşı söylemin de bir çerçeve içerisinde şekillendiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu yeni hatırlama çerçevesinde, askerler, askerlikle ilgisiz yaptıkları özel işleri ön plana çıkarmaktadır.

Kısacası, medyadaki asker fotoğraflarının ideolojik araçsallığı ve gündelik fotoğrafların mikro ideolojik özneliliği; görsel alanın hafıza kodlarına dönüşmesinde ve bu alanın kolektif ulus hafızasının kurulma biçimlerine olan katkısında yoğun bir

²⁴⁸ “Böyle Askerlik Yapıyorlar”, 07.10.2010, Zaman

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1037068&title=boyle-askerlik-yapiyorlar>

²⁴⁹ “Bir Ordu Çay Servisi Yapıyor”, 26.10.2010, Star <http://www.stargazete.com/politika/-bir-ordu-cay-servisi-yapiyor-haber-304488.htm>

²⁵⁰ “Zorunlu Asker Artık Hizmet Etmeyecek”, 22.11.2010, Radikal

<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalDetay&Date=22.11.2010&ArticleID=1029732>

²⁵¹ Bkz. Ek-2. Fotoğrafı temin ederek bana ulaştıran Star Gazetesi Ankara Haber Müdürü Cevheri Güven’e teşekkür ederim.

etki meydana getirmektedir. Özellikle Çanakkale Savaşı refere edilerek bayrak, din, namus ve vatani “koruyan” bir ideal figür olarak “Mehmetçik” imgelerinin genellikle uzun dönem geçici askerleri tanımladığı, bunun sebebinin de askerlik hizmetinin “zorunlu” olmasından kaynaklı olduğu ve bu sebeple de fotoğrafların “kahraman” ve “erkek” olmak isteyenlere seslenen haliyle yurttası sürekli yeniden üreten bir meşru zemin bulduğu görülmektedir. Toplumların imgelerle teması ve bu imgelerle olan etkileşimi, zihinlerde işleyen bir iktidar düzeneğinin analiz edilmesini sağlamaktadır. İdeolojik bombardımana karşı durma noktasında da, asker imgeleriyle ilgili anti propagandist imge üretimine, temizlik yapan askerlerin fotoğrafına kadar, neredeyse hiç rastlanmadığı görülmektedir. Her aşamada bir göstergeler zinciri kuran ideoloji, zamanla tam anlamıyla imajist bir nitelik kazanarak simgesel göstergeler uyarımı halini alır.²⁵² Nasıl ki ideoloji, kendini imgelerle doğrulama olanağına sahipse, tersi durumda da imgelerin çağrıştırdığı zihinsel düzenek, karşı imgelerin çerçevesini belirlemektedir. Medya söylemindeki ideolojilerin açığa çıkarılması, söz konusu alanı ayakta tutan gerekçeleri de gün ışığına çıkaracaktır.²⁵³ Dolayısıyla ideolojiyi analiz etmek, ya da arzu edenler için onunla mücadele etmek; toplumun imgelerle kurduğu etkileşimi ve bununla birlikte tüm imgesel süreci de sorgulamaktan ve dolayısıyla görsel sosyolojinin imkanlarından da yararlanmaktan geçmektedir.

5.7. Hafıza Mekanları

Gündelik hayatta belirli imajlar etrafında oluşan çağrışımlar sadece medya örneğinde geçerli değildir. Ulusal stratejiler yahut grup aidiyetleri, belirli mekan, takvim, anıt, müze, koleksiyon vb. tanıklıkları “hafıza mekânı” olarak anımsar.

Pierre Nora'ya göre “hafızayı mayalayan” hafıza mekânları, tarihi oluşturan en önemli unsurlardır. Tarih nasıl olaylara bağlanıyorsa, hafıza da mekânlarla bağlanır.

²⁵² EAGLETON, Terry, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2005, s. 204.

²⁵³ KÖSE, A.g.k., s. 61.

Mekânın hafızaya adanmasıyla ulusal kimlik bilinci korunmuş olur.²⁵⁴ Hafıza mekanları, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğarlar.²⁵⁵ Nora'ya göre, hafıza mekanlarının korudukları şey tehlikede olmasaydı onları inşa etmemize ihtiyacımız olmazdı. Bu nedenle, anma konusuna özen gösterilmiyor olsa tarih bunları hızla süpürecektir.²⁵⁶

Hafıza mekanlarının günümüz askerlik stratejilerine uyarlanma biçimine dair simgesel bir örnek CHP Milletvekili Onur Öymen'in TBMM'de yaptığı konuşmadır:

“Atatürk Şeyh Sait'le müzakere mi etti? Dersim isyanını yapanlarla müzakere mi etti? Onların sözcüleriyle, temsilcileriyle masaya mı oturdu? Bunların hiçbirini yapmadı arkadaşlar. Yabancı ülkelerin istihbaratından mı yararlandı? Hayır. Değerli arkadaşlarım "Analar ağlamasın" diyorlar. Maalesef, bu ülkenin anaları çok ağladı. Çok şehit verdik. Çanakkale Savaşı'nda 200 bin şehidimiz var. Hepsinin anası ağladı. Bir kişi çıkıp da "Analar ağlamasın. Biz bu savaştan vazgeçelim" demedi. Kurtuluş Savaşı'nda analar ağlamadı mı? Kimse çıkıp da "Analar ağlamasın. Biz şu Yunanlılarla anlaşalım" dedi mi? Şeyh Sait isyanında analar ağlamadı mı? Dersim isyanında analar ağlamadı mı? Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? Bir tek kişi Türkiye'de çıkıp da "Analar ağlamasın diye, bu mücadeleyi durduralım" dedi mi?”²⁵⁷

Benzer anımsamalar, çeşitli tarihi durakların, günümüze uyarlanarak bugün için zorunlu askerliğin, savaşın neden gerekli olduğunu düşündürmek üzere kurgulandığını ortaya koymaktadır.

²⁵⁴ NORA, A.g.k., s. 36.

²⁵⁵ A.g.k., s. 23.

²⁵⁶ A.g.k., s. 23.

²⁵⁷ “Dersim İsyanı büyüyor”, 13 Kasım 2009, Hürriyet.

Tarihin işlevsizleştiği bir alanda özenli bir anımsama çerçevesi çizerek, askerlik hizmetinin meşruiyetine ilişkin bir ulus hafızası oluşturan hafıza mekanlarına öncelikle Türk toplumunun magması olarak andığımız Çanakkale Zaferi’ni örnek göstereceğiz. İkinci olarak da, medyada, anıtlarda tek tipleşmiş bir imgesel çerçeve çizerek, tarihsel-meçhul bir kalıntı haline gelen “Mehmetçik” imgesini hafıza mekanı olarak kavramsallaştıracaktır.

5.7.1. Çanakkale Savaşı

Egemen Hafıza mekanlarına temel bir örnek olan Çanakkale’ye dair imgeler, Türk toplumunun fedakarlığını, “bağımsızlık tutkusu”nu, zor şartlardaki azmini, kararlılığını, savaşçı özelliklerini ve devletin kuruluş değer yargılarını -din gibi- sembolize eden bir çerçevedir. Bu çerçevede Çanakkale, hem ulus hafızası için hem de toplumsal bellekler için ortak bir *hafıza mekanı*’dır. Çanakkale ile birlikte, Malazgirt, Sakarya, Kore, Kıbrıs gibi “askeri başarı”ya ilişkin bir hafıza siyasetinin yürütüldüğü mekanlar, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyeti için sıklıkla “içerik”leştirilir.

Çanakkale’ye ilişkin anımsamalar, pek çok yerde görsel veriler eşliğinde anımsanır. Bu görsel fotoğraflar, Çanakkale’de yaşanan askeri mücadelenin bir “kanıtı” olarak alınırlar. Çanakkale Savaşı’na dair gösterilen toplumsal yönelimi, “vatan sevgisi”, “fedakârlık” temelinde açıklayan ve iki “yoksul” askeri simgeleyen fotoğraf bunlardan biridir.²⁵⁸ Halen pek çok kamu-özel kuruluşun duvarlarında, internet sitelerinde ve diğer özel alanlarda kimi ek yazılarla da birlikte “hafıza hapi” olarak sergilenen fotoğrafı “Kahraman Havacılar” olarak takdim edip dağıtan şirket (Mönch Yayıncılık), fotoğrafın arkasında “1918 yazısı olmasına rağmen”²⁵⁹ bu iddiasından vazgeçmiş değildir. Fotoğraf, Çanakkale Savaşı Araştırmacısı-Yazar

²⁵⁸ Bkz. Ek-3.

²⁵⁹ İscen’in iddiasına göre Ceviz Kabuğu adlı programda canlı yayında, Sunucu Hulki Cevizoğlu, Orijinal fotoğrafın arkasını açmış ve 1918 yazısı bu Sayıde herkes tarafından da görülmüştür.

Yetkin İscen'in yorumuna göre ise, savaş sonrası bölgelerde yaşayıp geçinmeye çalışan "mezarcılar"a aittir.²⁶⁰ TSK'nın bu fotoğraflarla ilgili yaptığı resmi bir açıklama mevcut değildir. Bugüne kadar pek çok yurttaş, fotoğraftaki "kahraman"ların babası-dedesı vs. olduğunu iddia ederek resmi mercilere çeşitli başvurularda bulunmuştur.²⁶¹

Savaş sırasında 275 kiloluk top mermisini taşıdığı iddia olunan "savaş kahramanı" Seyit Onbaşı'nın fotoğrafının ise, savaşta namı duyulan Seyit Onbaşı'nın sonradan tahta replikasıyla çekilen bir fotoğrafı olduğu iddia edilmektedir. Seyit Onbaşı, ulus hafızası stratejisi ile etkileşim halinde bir "grupsal taktik" olarak özellikle bazı alt toplumsal hafızalarda "Çanakkale ruhu" ve "iman gücü"ne atıf yapmak maksadıyla kullanılan²⁶² askeri bir imge haline dönüşmesinin yanı sıra, ticari ve kültürel açıdan da kenti tanımlayan, Çanakkale'nin her yerinde bibloları dönüşen bir "meta" haline de gelmiştir. Traverso'ya göre, geçmiş, "estetikleştirilerek yansızlaştırılır ve karlılaştırılır, böylelikle de turizmin, gösteri endüstrisinin özellikle de sinemanın kullanımına hazır bir "tüketim nesnesi" haline getirilir."²⁶³

Gerek resmi anlatılarda, gerekse toplumsal grupların kuşaklar arası aktarımıyla Seyit Onbaşı figürünün hafızalarda bu denli güçlü bir biçimde anımsanmasında, savaşın ardından *hafıza mekanı* 'nda tahta replikasıyla çekilen bir fotoğrafının mevcut olmasının etkisi yadsınamaz.

²⁶⁰ Çanakkale Savaşı araştırmacısı Yetkin İscen'in şahsıma cevaben gönderdiği 20.10.2010 tarihindeki e-posta'daki iddiası bu şekildedir.

²⁶¹ "Kahraman Havacılar" olarak takdim edilen fotoğrafla ilgili Yetkin İscen'in detaylı incelemesi için Bkz. "Bu Maskaralık Daha Ne Kadar Sürecek?", <http://www.gallipoli-1915.org/32yetkin.iscen.zibidiler.htm>

²⁶² "Başbakan Erdoğan, AK Parti Çanakkale İl Teşkilatı tarafından Kolin Otel'de düzenlenen yemekli toplantıda yaptığı konuşmada, Çanakkale Savaşı'nda 16, 17, 18 yaşında gençlerin ülke için şehit olduklarını belirtti. "Niye şehit oldular?" diye soran Erdoğan, şöyle devam etti: "İşte bu toprakları vatan yapmak için şehit oldular. Kolay değil, hep konuşulur; olur mu olmaz mı... Olur kardeşim olur, 'İmandır, o cevher ki ilahi ne büyüktür. İmansız olan paslı yürek, sinede yüktür.' Seyit Onbaşı'yı Seyit Onbaşı yapan odur. O mermiyi ona kaldırma gücü veren odur. Hadi inkar etsinler bunu. Herhalde buna da 'laikliğe aykırıdır' demezler. Her 18 Mart'ta buraya geldiğimizde Seyit Onbaşı'nın o mermiyi namluya yerleştirişini işliyoruz. Onunla hep beraber komuta kademesinden ta eratına kadar kendimize yeni bir güç devşiriyoruz." Milliyet, 18 Mart, 2008, <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=506900>

²⁶³ TRAVERSO, Enzo, *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*, s. 2.

Morley'e göre, kolektif kimliğin bütünlüğü zaman içerisinde, kolektif bellek ve ortak gelenekler, ortak ve yaşanmış bir tarih duygusu vasıtasıyla sürdürülmelidir. Bunun aynı zamanda uzam içerisinde de karmaşık bir biçimde toprak ve sınırı belirlemesi, "onlar" karşısında "bizi" tanımlayan içerme ve dışlama koşulları vasıtasıyla sürdürülmesi gerekir.²⁶⁴ Çanakkale imgelerinin efsanelerle, sembolleştirmelerle özellikle seçilmiş bir hafıza mekânı olması, bu fotoğrafları günümüz askeri fotoğraflarının bir öncülü haline de getiriyor. Burada *strateji*, *taktik*'in de uyum sağladığı bir kadrja girmeye özellikle özen gösteriyor. Günümüz askerlik fotoğraflarında da, "Mehmetçik" imgelerinin, Çanakkale Savaşı'na ve onun gerekçelerine sıkı sıkıya yapıştırıldığını gözlemlemek mümkündür. Farklı toplumsal hafıza çerçevelerini çizen ve toplumsal meşruiyeti güçlü olan Çanakkale'ye bağlanan Mehmetçik'in mücadelesi, bu sayede günümüzdeki zorunlu askerlik hizmetinin toplumsal meşruiyetini tesis etmekle kalmamakta, "Çanakkale geçilmez" duygusunu da yeniden üreterek Çanakkale fotoğraflarını, efsanelerini, değer yargılarını ve seferberlik halini günümüz medyasındaki askerlik fotoğraflarına doğru evrilterek bugüne uyarlamaktadır.

Analojiler, taklitler ve simulasyonlar çerçevesinde işleyen bir düşünme tarzı, mutlaka hiyerarşik bir sisteme ihtiyaç duyar.²⁶⁵ Simülatif fotoğraflarla *hafıza mekânı* olan Çanakkale üzerinden kurulan analogi ise, hiyerarşik bir sistemde ata mirası olarak değer görmektedir. Tarihsel sürekliliği temsil eden, Çanakkale'yi Anma Etkinlikleri kapsamında hazırlanıp ajanslara sunulan fotoğraflarda günümüz ve Çanakkale Savaşı sırasındaki askeri kıyafetlerin sergilenmesi, değişen şeyin sadece "kıyafet" olduğu o "ruh"un ve seferberlik halinin ise devam ettiği çağrısını yapmaktadır.

²⁶⁴ MORLEY, David, **Kimlik Mekanları**, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997, s. 107.

²⁶⁵ BAKER, Ulus, **Fotoğraf Üzerine** (Bir Kayıt Cihazı Olarak Fotoğraf), <http://www.korotonomedy.net>

Nora'ya göre bir hafıza mekânının esas varlık sebebi, “zamanı durdurmak ve unutma işini engellemek”tir.²⁶⁶ Mehmetçik'in Güneydoğu bölgesinde 30 yıla yakındır sürdürdüğü savaşın meşruiyeti, Çanakkale'ye bağlanınca, Çanakkale yerini bir başka “sınır”a bırakmakta ve her an olağanüstü bir savaş döneminden geçen toplumda dede ile torun (“her Türk”) üç kuşaktır “asker” kalmış olmaktadır. “Kuşaklararası ruh” diyebileceğimiz aktarım süreci, arzu edilen erkekliğin çocukluktan itibaren oyuncak silahlarla oynamakla başlayıp sünnet olmak, askere gitmek gibi geçiş dönemleriyle de olgunlaşan “artık o değilsin”ci bir özneleşmeyle dahil olunan ve dayatılan bir kuşatmayı tanımladığı ve bunun yegane araçlarından biri olarak askerliği kurduğu meselesidir. Kuşaklar arası ruh, resmi çağrılarının altında mikro ideolojik bir toplumsal davettir. Bu toplumsal çağrı, ata mirası olarak “erkek olmanın” getirdiği ödev ve sorumluluğu, iç-dış düşman tehlikesini, kuşaklar arası seferberlik halini bir mekan ve kadraj içerisinde hatırlatıp, bunu bir mikro birim olan aile üzerinden tanımlamakta ve dolayısıyla “Ana” ile sembolize edilen vatanın, “millet”i sembolize eden “erkek” askerlerle korunabileceği çağrısını her gün yapmaktadır.

“Savaşma” ve “çocuk asker” temasının ilk örnekleri de yine bir hafıza mekânı haline gelen Çanakkale Savaşı anlatı ve imgelerinde görülmektedir. Bu doğrultuda simgesel bir fotoğraf, Genelkurmay Başkanlığı'nın da “Çanakkale Muharebelerinden Kesitler” başlığında web sitesinde yayınladığı, orijinalinde “gönüllü bombacı” başlığı notu olduğu belirtilen bir fotoğraftır.²⁶⁷ Çanakkale savaşı ile ilgili pek çok çocuk asker anlatısı, bu fotoğrafın bıraktığı hafıza mirası sayesinde şekillenmektedir.

Çanakkale'nin bellek mekansallığıyla ilgili en önemli ayrıntı, Çanakkale'nin günümüzde Güneydoğu'da yaşanan çatışmadan apayrı bir uzamda değerlendirilmesidir. Şehit annesi tepkilerine de “Benim oğlum Çanakkale'de savaşmadı” tepkisi gibi saha çalışmamızda da Yozgat'ta, Kayseri'de, Van'da²⁶⁸,

²⁶⁶ NORA, A.g.k., s. 32.

²⁶⁷ http://www.tsk.tr/8_TARIHTEN_KESITLER/8_3_Canakkale_Muharebelerinden_Kesitler/resimler/2.jpg Bkz. Ek-4.

²⁶⁸ Van'dan geçici işçi olarak Kayseri'ye gelen Cafer ve Baran ile yapılan görüşme kastediliyor.

İstanbul’da, Artvin Hopa’da “Çanakkale’de ruh” ile günümüz savaşı aynı mekanda değerlendirilmemektedir.

“(Çanakkale ruhu) apayrı bişey. Şartlar oluşunca o ruh devam eder. Savaş yok ki o ruh olsun. Güneydoğu’da öyle bir savaş yok şimdi, o farklı bir durum.” (Metin, Yozgat, 35)

“Çanakkale kutlamalarına bakıp da bir damla gözyaşı dökmeyen ruhsuzdur, hiç bu ülkede yaşamasın daha iyi.” (Ersan, Kayseri, 34)

“Çanakkale gibi bir ortam olsa o zaman askere gitmek isterim. Çünkü o zaman annemi korumak için gidiyorum. O zaman ne için öldüğünü biliyorsun. Ailem için ülkem için gitmiş olurum o zaman.” (Cafer, Van, 19)

Bunun dışında hafıza mekanı olan Çanakkale’nin farklı toplumsal hafızaların bir “hatırlama işlevselliği” olduğu çeşitli örneklerle ortaya serilebilir. Çanakkale’nin “ne ile” kazanıldığından savaşta kimlerin “savaştığı”na ilişkin tartışmalar, Çanakkale hafıza mekanından, toplumsal hafızalara doğru bir çeşitlilik arzeder. Bu “hafıza savaşı”nın ayrıntılarına 7. bölümde yer verilecektir.

5.7.2. Hayali vatandaş: Mehmetçik

*“Milliyetçiliğin modern kültürünün hiçbir sembolü, Meçhul Asker mezar ya da anıtları kadar şaşırtıcı ve kayda değer değildir.”*²⁶⁹

Nora, hafıza mekanlarının öncelikle kalıntılar olduğunu söyler. Bu kalıntılar, anıtlar, kutsal yerler, yıldönümleri gibi sonsuzluk hayalleridir. Geçici kutsallıklardır. Sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumdaki gruba aitlik işaretleridir.

²⁶⁹ ANDERSON, A.g.k., s.23.

İdeal bir askeri figür ve “hayali bir vatandaş” olarak anılan “Mehmetçik” kavramı, Türk Dil Kurumu’nun Türkçe sözlüğünde; “Türk ulusunun sevgi duygusuyla Türk askerine verdiği ad” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelimenin sözlüğe bu şekilde girmesi, bu kavramın öncelikle kültürel bir pratik iken, sonrasında dile ve resmi ideolojiye yerleşmiş olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu da ulus devletlerin, halk kültürüyle uyumlu ve onunla etkileşim içerisinde bir imgesel inşa süreci olduğunun örneklerindendir. Yanı sıra, bununla uyumlu olarak, Mehmetçik kavramının, kolektif hafızalara düşmanla silahsız savaşan Mehmet Çavuş efsanesinden doğarak girdiği de iddia edilmektedir. İslam peygamberinin adını çağrıştırması, askerliğin “peygamber ocağı” olarak anılması ve Türk kültüründe çok yaygın olan bir isimden türemesi göz önüne alındığında bu kavram daha önemli hale gelmektedir. “Mehmetçik” kavramının “Mehmet Çavuş” efsanesinden doğduğuna yönelik net bir bilgi olmamasına rağmen, tarihçi Andrew Mango’nun “Atatürk” adlı çalışmasındaki iddiasına göre Atatürk, “Mehmet Çavuş” adlı bir askerin mücadelesini yayarak efsaneleşmesini ve “Mehmetçik” adının doğmasını sağlamıştır.²⁷⁰

Hakkında pek çok efsane olan Mehmetçik, bu “hayali” haliyle, toplumsal hayatta yayılmış bir “strateji”dir. Meçhuldür ama herkes olabilmiştir:

“Asker bedeninin bir tek yönlü bir iletme ile “vasıta” işlevi görmesinden hareketle; yeni zamanların düzenli ordularında iş gören askerin modern “kitle insanı”nın bir proto-tipi olduğu söylenebilir. O birliğindeki “herkes” gibi davranmak zorunda olan bir “hiç kimse”dir; kendisi için değil soyut ve elle tutulur olmayan hükmi şahsiyetler (devlet, milleti vatan) için yaşayıp ölen, adına abideler dikilen bir “meçhul asker”dir.”²⁷¹

Nitekim, bedenler ne kadar toplumsallaşırsa, iktidarın onlara nüfuz olması bir o kadar kolaylaşır. Anderson’a göre de “Son iki yüzyıl boyunca, milyonlarca insanın,

²⁷⁰ MANGO, Andrew, **Atatürk**, John Murray Publishers, London, 1999, s. 141.

²⁷¹ YILDIZ, A.g.k., s. 338.

birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti.”²⁷²

Mehmetçik, belki de daha geç bir hatırlamayla ucu Viyana önlerine kadar uzanan ve geçmişi bugün üzerinden çizilen bir figürü de hatırlatıyor:

“Mehmetçik tarih sayfalarından geliyordu. O zaman sürecinde Mısır’dan Viyana önlerine dek sürdürülmüş olan savaşlarda defalarca kendini kanıtlamıştı. Anadolu insanına özgü olan dayanıklılık, zor koşullara uyum sağlama yeteneği, pratik zeka ve cesareti ile hep aynıydı. Tamamına yakını yoksul halk kitlelerinden gelen Mehmetçiklerin sosyalleşmesi, ancak askere alındıktan sonra gerçekleşebiliyordu.”²⁷³

Dünyada “Mehmetçik” gibi isimlendirmelerin benzerleri ise araştırmacı Yetkin İscen tarafından şöyle özetlenmektedir:

“Dünyada bir çok ulus, kendi ordusunun askerini de, düşmaninkini de anonim bir isimle anıyor. Bu, adeta dünya ölçeğinde benimsenmiş bir gelenek...İngiliz askerlerine Tommy, Amerikalılara “Johnny”, Almanlara “Fritz” veya “Hans”, Rusunkine “İvan”, Avustralyaninkine “Digger”. (...) Türk askerine de Mehmetçik deniyor. Bunların hepsi aslında o toplumda yaygın olarak kullanılan erkek isimleri. (...) Tabii bir-iki istisnası var; Fransızlar ve Avustralyalılar gibi. Çoğu birinci dünya savaşında kemikleşmiş bu anonim isimlerin her birinin bir çıkış noktası var tabii. Örneğin “Tommy” 12. yüzyıldan bu yana en yaygın İngiliz isimlerinden olduğu gibi, bu ismin “Thomas Atkins” formu 1700’lerden beri “kırmızı ceketli” İngiliz piyadeleri için kullanılıyordu zaten. Büyük Savaş sırasında, Avrupa cephelerinde karşı karşıya kaldıklarında,

²⁷² ANDERSON, A.g.k., s. 22.

²⁷³ ÖRSES, Tunca, ÖZÇELİK, Necmettin, “Tüm Zamanların En İyi Askeri: Mehmetçik...”, **Çanakkale 1915**, Ağustos 2009, Sayı:3.

düşmanları olan Almanların onlara “Tommy” ismiyle seslenişleriyle bu isim herkesçe tanındı. “Tommyler”de Almanlara “Hans” veya “Fritz” diye sesleniyordu. Bu isimler de alman askerinin evrensel ismi oldu. Ama Fransızlar, Almanlara “Boche” demeyi tercih etmişlerdir. Bu kelime, daha çok Almanları çoğul olarak tanımlayan aşağılayıcı bir kelimeydi. Amerikan askerlerinin Johnny ismiyle tanınmaları, savaşın son yıllarında Amerikan ordusunun Avrupa’ya girişiyle eşzamanlı olarak gerçekleşti. Avrupadaki Anglosakson kitle, kendilerine ta okyanus ötesinden yardıma gelen ırkdaşlarını, dillerindeki en yaygın erkek isminin küçültülmüşüyle (Johnny= küçük John) karşıladılar. Çünkü bu takma isim, Amerika’da da yaygın bir isimdi.”²⁷⁴

Amerikan askerlerine Yankee diyenler o zamana kadar çoğunlukta idi. Bunu daha çok güney Amerikalılar kullanıyordu. Yankee “olumsuz” anlamını protesto gösterilerinde de sürdürdü. Avusturalyalılar ise “digger” adını Çanakkale’de kazandılar. Toprağın altında tünel kazarak Türk siperlerini havaya uçurmaya çalışan bu askerlere, kendi arkadaşları “digger” (kazıcı, mezar kazıcısı) lakabını takmışlardı.²⁷⁵

Tarihte, özellikle İslam öncesi dönemlerde Türk kavimlerinin çeşitli düşmanlarıyla savaşırken erkeklerine “alp” “alp er” alperen” vs. gibi unvanlar verdiğini biliyoruz. Bu tanımlar, kişinin kahramanlığını betimler, onları toplum içinde yüceltirdi. Türk toplumu daha sonraki yıllarda İslamla tanışıp, bu din hakkında bilgilenince, İslam’ın peygamberi Muhammed’in ismini de kutsal ve ayrıcalıklı bir isim olarak çocuklarına vermeye başladı. Arap dilindeki Muhammed ismi, önce “mehemet”e daha sonra da “Mehmet”e dönüştü ancak anlamını yitirmedi.²⁷⁶

²⁷⁴ İSCEN, Yetkin, “Türk Askeri Ne Zaman Mehmetçik Oldu?”, **Çanakkale 1915**, Sayı: 4, Aralık 2009, s.6.

²⁷⁵ A.g.m., s. 8.

²⁷⁶ A.g.m., s. 6-7.

Bugüne dönersek, Türkiye’de en çok kullanılan ismin “Mehmet” olduğu bilinmektedir.²⁷⁷ Osmanlı kayıtlarında askerlere yönelik olarak bu ismin kullanılmamış olması, bu yakıştırmanın daha yakın tarihlerde ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Dünya sahnesindeki bazı örneklerin aksine, “çik” ekiyle sempatikleştirilmesi, dışarıdan yapılan bir isimlendirme olmadığına işaret etmektedir.²⁷⁸

Bu tarihsel / dinsel / mitsel “çerçeve” içerisinde “Mehmetçik” isimlendirmesinin nereden geldiğine ilişkin oldukça fazla anlatı mevcuttur. Bu anlatılardan birisi de Zeki Teoman’a aittir:

“Ocak 1912’de Tobruk savaşında bir subayın yanında çarpışan Mehmet isimli asker şehit düştü. Yanı başındaki onbaşı subaya dönüp; Kumandan Mehmet şehit oldu diye bağırdı. Subay da; “Vah Mehmetçik, vah... Yazık oldu Mehmetçiğe.. Allah yardımcısı olsun” diye söylendi. Subayı duyan diğer askerler, şehit olan arkadaşlarının ismini “Mehmetçik” sanarak, “Mehmetçik şehit düştü Allah rahmet eylesin” diye bağıştılar. Mehmetçik adı böylelikle, ağızdan ağza gerilere kadar ulaştı. Gerilerde çadırda duran Alay yazıcısı, önündeki deftere “ilk şehidimiz Mehmetçik” diye yazdı. O gün, 9 saat süren savaşta yaralanan, şehit düşen, gazi olan ama adı bilinmeyenlerin hepsine Mehmetçik denildi. Öte yandan karşılıklı siperlerde çarpışırken kulaklarına gelen bu ismi düşmanlar da kanıksamıştı. Günlüklerine “Mehmetçik bugün hücum etti” vb. cümleler yazıyorlardı. Artık ister kendi içimizde olsun, ister düşmanlarımız arasında türk askerine Mehmetçik deniyordu. İtalyanlar, Balkan Savaşı’na kışkırttıkları ulusları uyarırken, hep “Mehmetçik” adını kullanmışlardı. Balkan devletleri de haberleşmelerinde hep Mehmetçikten söz ettiler. Trablusgarp’tan dönen Türk askerleri

²⁷⁷ <http://www.isimler.web.tr/istatistik.html>

²⁷⁸ İSCEN, A.g.m., s. 7

Mehmetçik adını tüm coğrafyaya yaydılar. Mehmetçik adı artık Türk askerinin genel adıydı. Kurtuluş savaşında da böyle devam etti.”²⁷⁹

Mehmetçik Vakfı’nın yaptığı, egemen hafıza mekanlarına atıf yapan Mehmetçik değerlendirmesi de eski askerlerden günümüz vatandaşı’na uzanan bir paralellik arzeder:

“Vatanımızın ve ulusumuzun güvenliği için her türlü şart altında görev yapan, Vatan için yaşayan, vatan için ölüme koşan Malazgirt’te, Çanakkale’de, Sakarya’da, Türklüğün destanını yazan, Şehit olup nurlanan, gazi olup onurlanan, Asil Türk askerinin müşterek adı...”²⁸⁰

Eski komutanlardan Abdullah Ağar, sınırın, toprağın Mehmet’in kendini feda etmesine bağlı olduğunu yazdığı anılarda “Toprak Mehmet’e susamışsa” başlığında askerleri şöyle betimliyor:

“Askerlerimle konuşurken, hepsinin ayrı dünyalarda, farklı etki-tepki biçimleri geliştirdiklerini fark ettim. Herkes kendi gönlüyle vardı ve o kadarıyla savaşıyordu. Yaşadıkları duruma alışmış olmalarına sevindim. Onlar, karşı karşıya olduğumuz olağanüstü gerçeği, şaşırtacak kadar kolay kabullenmişlerdi. Birbirlerine bağırarak seslerini duyuruyor, böylece konuşuyorlardı. Aslında onlar bedenleriyle değil, gönülleriyle savaşıyorlardı.”²⁸¹

Erin Ders Kitabı adlı Genelkurmay’ın bastığı rehber kitapta da “Sancak”taki devamlılığa vurgu yapılarak ölen Mehmet’in yerini alacak Mehmet’lerin bitmeyeceği vurgusu yapılır:

²⁷⁹ Teoman’dan aktaran İSCEN, A.g.m., s. 8.

²⁸⁰ www.mehmetcik.org

²⁸¹ AĞAR, Abdullah, **5. Tim**, Otopsi Yay., İstanbul, 2004, s. 227-228.

“Türk askeri şehit edilebilir, fakat sancağı elinden alınamaz. Çünkü şehit olanın yerini, şehit olmaya hazır yüzlerce Mehmet alır ve sancak onların ellerinde yükselir.”²⁸²

Mehmetçiğin bir özelliği de onun devlete “kurban” edilmesidir. Kurban ve düğün seramonisini çağrıştıran bu özellik, askerliğin “geçiş” öncesini ima eder niteliktedir: “Bunun sembolik anlamı, genç oğlunun vatana kurban olmasıdır. Bir kurbanlık “koç”a, evlenen bir “genç kız”a kına yakan Türk anası; bir de vatan hizmetine gönderdiği “Mehmetçik”e kına yakmaktadır.”²⁸³ Askerliğin, “geçiş töreni” işlevselliği, Mehmetçiğin bu geçişe hazırlanması ile kutlanan bir seramoniye dönüşür.

Burada dikkat edilmesi gereken “Mehmetçik” isimlendirmesinin bir “alımlama” yahut “taktik” değil “strateji” tarafından üretilen ama kültürel pratikler tarafından içselleştirilen bir söylem oluşudur. Toplumsal hayattaki alımlama “peygamber ocağı” gibi somut / mekansal bir tahayyüle dayanırken, Mehmetçik, “hayali” bir vatandaş tasavvuruyla daha çok bir “çağrı”yı andırmaktadır. Kahraman Mehmetçik tipolojisi, “şanlı” geçmiş üzerinden ulusun hayali çerçevesinin içinde, tep tipleştirdiği erkekleri “kurban vatandaş” olmaya çağırmaktadır.

²⁸² **Erin Ders Kitabı**, s. 316

²⁸³ ÜNAL, Tahsin, **Türk Askerlik Kültürü**, Berikan Yay., Ankara, 2001, s. XII.

6. ZORUNLU ASKERLİĞİN TOPLUMSAL ALIMLANMASI

Zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin tesis edilmesine dönük stratejiler, kültürel pratiklerle sürekli etkileşim halindedir. Hatta bazı noktalarda hangi eylemin “strateji” hangisinin “taktik” olduğu da görünmezleşir. Ancak, De Ceurtau’nun kavramsallaştırması doğrultusunda, stratejilerle aynı mekanı kullanan taktikleri “alımlamalar” olarak kavramsallaştıracamız. Bu çerçevede, bazı alımlamalar stratejilerle uyumlu olabilirken, bazıları da strateji üzerinde De Ceurtau’nun andığı gibi çatlaklar açan, “kaçak avlanan” taktiklerdir. İlk bölümde geçiş töreni, erkeklik, dinsel motifler ve vatandaşlık duygusu başlıklarıyla uyum gösteren alımlamalara yer verilirken, ikinci bölümde ise politik ve mizahi yönleriyle “direniş” pratiklerine yer verilecektir.

6.1. Askerliğin Meşruiyetini Üreten Stratejilere Uyum Gösteren Alımlamalar

Askerliğin meşruiyetini toplumsal hayatta dolaştıran yegane araçlar, askerliğin meşruiyetini kuran stratejilerle uyumlu olan taktiklerdir. Stratejiler, bu araçlar sayesinde “militarist” olarak tanımlanan bir toplumsal hayatı tanımlar. Ancak, stratejilerle uyum gösteren alımlamaların, bütünüyle stratejinin kitabi diline teslim olduklarını da söyleyemeyiz. Bu alımlamalar, kendi grupsal / söylemsel ahengini oluşturan ve stratejiden bağımsızmış gibi görünen toplumsal çağrışımları işaret ederler.

6.1.1. Olgunlaşmaya / Farkındalığa / Erkekliğe Geçiş Töreni

Ergenlik dönemini inceleyen Antropolog Ruth Benedict, ergenlikle ilgili biyolojik durumun çeşitliliğini hatırlatarak, ergenliği “bedensel” bir şey olarak değil “*toplumsal bir geçiş töreni*” olarak tartışır: “Çocuğun geçtiği yeni uğraşlara ve zorunluluklara sahip yeni konum, önem açısından uğraşlara ve zorunlulukların kendileri kadar çeşitli ve kültürel olarak koşullanmıştır.”²⁸⁴

Böylelikle, bedensel bir dönüşümün değil, “geçiş” sonrası “yeni” konumda toplumun kendisinden beklediği duruma karşı koşullanmanın mevcudiyeti daha hayati olarak tanımlanabilir. Askerlik örneğinde, askerlik sonrası “yeni” konumun kimi zaman askerliği hatırlamanın önüne geçtiği görülmektedir. Görüşmecilerden Ertan (Eskişehir, 28) askerdeyken askerliğe küfür eden, orada yapılanları ‘vatan hizmeti’ ile bağdaştıramayan bazı arkadaşlarının askerlik sonrasında söylemlerinin değiştiğini, “yapılması gerekiyordu, yaptık, bitti” ifadeleriyle askerliği andıklarını gözlüyor. Askerlik, bu sayede “acemilik dönemi” başta olmak üzere, kötü anıların aktarılmasında gibi örneklerde yaşanıldığı üzere bir “*geçiş töreni*” işlevselliğiyle askerlik sonrası kazandırdığı “yeni” statüyle, askerlik sırasında yaşananları yutan bir aygıtta dönüşüyor. Buna mukabil, askerliğin, *geçiş töreni* olarak adlandırılabilir bir başka aşama olan sünnetin de “zorunlu” olması düşünüldüğünde, çocuk yaştaki erkeklerin, sünnet sonrası koşullandırılmalarına benzer işlevsellikte olduğu görülür. Erkek hafızasında “geçiş” ve “artık orada değilsin”ci yeni statü, bilindik bir deneyimdir.

Askerliğin temel alımlamalarından birisi de kişiyi “milli” duygular altında olgunluğa, farkındalığa ve tabii erkek olmaya geçiş için uygun zemini sağladığı meselesidir. Askerlikle ilgili anlatılarda, “askerlik öncesi” ve “askerlik sonrası”nı

²⁸⁴ BENEDICT, Ruth, **Kültür Kalıpları**, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yay., İstanbul, 2003

ayırır bir mekan olarak kullanılan Nizamiye Kapısı, çoğu kez bir geçişi, dönüşümü ima eder.

Yozgatlı Mehmet, Arabistan’la yaptığı kıyasta arabasına özen göstermek duygusunu “orada askerliğin olmaması”na bağlıyor:

“Paralı olursa milli duyguları kaybolur. Arabistan’a gittim mesela bir Faysalla tanıştım. Araba 95 model. Ama bakılmamış. Dedim ki niye bakmadın bu arabaya? Türkiye olsa bakarız, itinalı kullanırsız falan. Boşver dedi. Yani bu adamın milli duyguları hiç yok. (...) Devlet bana bir sürü para veriyor diyor. Adamın anlayışı bu. *Demek ki yok heralde onlarda askerlik*, Türkiye’de de böyle olsa, hiç milliyetçilik duygusu var mı? Memleketini savunmak için hiç bişey yapmıyor adam, milli duygu, milli mücadele duygusu sıfır yani.” (Yozgat, Mehmet, 55)

Askerliğin, gündelik hayatta farkedilmecek, deneyimlenmeyecek sosyal meseleleri, askere sunduğu da düşünülür:

“Ben askerliğin sosyal hayata çok büyük katkısı olduğuna inanıyorum. Doğudaki batıdaki kuzeydeki güneydeki insanlar birbirleriyle kaynaşıyorlar. Sosyal kurallarda, tabiatın kuralları neyse onları görüyorlar. Yani bizim yöremizde artı olan orda eksi. Orda eksi olan burada artı. Aile yaşantılarını falan görüyorsun. Mesela doğudaki insan çırılçıplak banyoya giriyordu. Mesela banyoya, hamama giriyon. Girdiğinde bir şort olması lazım. Çırılçıplak giriyordu.” (Tahir, Yozgat, 51)

“Sanıyordum ki, herkes liseyi okudu en azından bir seviye oluşmuştur dedim. Bir gittim okuma bilmeyen, konuşmayı yazmayı bilmeyen.. Beni çok şaşırttı. Mesela ilk gittiğimde yadırgadığım hamam var mesela, adamın her tarafı jiletli. O üniformayı giydiği zaman herkesi aynı

zannedirdim ama çıkardığı zamanda zihniyetinin filan farklılığını görüyordum.” (Yakup, Yozgat, 29)

Üniforma, ise bireylere bir yandan “aynılaşma” deneyimini yaşatırken bir yandan da, yarattığı imkanlarla, bireylerin farklı “zihniyet”leri deneyimlemelerine olanak sağlar:

“Herkes yeşil elbiseyi giyiyor. Orda eşit olduğunu hissediyorsun. Herkesin aynı ayarda olduğunu. Okulda nasıl önlük giyiyorsun ve herkes aynı oluyor. Askerlikte de öyle.” (Murat, Kayseri, 37)

Askerlik anlatılarında sıklıkla rastlanan ve askerleri olgunlaştıran bir durum, “alt tabakadan” yahut “değişik” insanlarla bir arada yaşama deneyimidir:

“Zor bir dönemdi tabii, orada çok alt tabakadan insanlar da var. Onlarla bir arada yaşama zorluğu oluyor.” (Mehmet Ali, Yozgat, 31)

“Değişik insanları tanıyorsun, bunların yaşantılarından ufak bilgiler ediniyorsun yani. Burada gözlemlene şansın yok, orada 24 saat berabersin, nöbet tutarken berabersin.” (Salim, Yozgat, 55)

“Türkçe bilmeyenler de var. genelde doğudan gelenler cahil kesimdir. biz de cahilik de biz gene onlardan azcık iyiyiz. Türkçe bilmedikleri için değil, şehir hayatı görmemişler, toplum içine girip çıkmamışlar.” (Hasan, Kayseri, 48)

Birey böylece, sosyal hayatındaki “yeni” konumunda, “görmüş geçirmiş” bir kimlikle, olgunlukla anılır. Bireyin “kurumlaşması”na doğru bir aşama olan askerlik, hep “bir şeylere” geçiş için gereklidir:

“Memur olacaksın askerlik önde problem. Esnaf olacaksın problem. Evleneceksin, öyle. Yani bir atılım yapacağın zaman askerlik önünde bir set, duvar.” (Tahir, Yozgat, 51)

“Bir yerde işe başladığın memur olduğun zaman sana yararı oluyor. Ailene karşı daha saygılı oluyorsun.” (Ersan, Kayseri, 34)

Askerlik, kışlada geçen süre içerisinde de pek çok “geçiş” için bir tören işlevselliğine sahiptir. “Yemin töreni” ile acemilik döneminden ustalığa geçiş. Çavuşluğa geçiş. Onbaşılığa geçiş vs. Çavuş olduktan sonraki halini tasvir eden Servet’in anlattıkları “geçiş sonrası” kendisini “çelik gibi” hissetmesinin bir ürünü:

“Bir çavuş dedi ki, “senin burnun çok dik kırarım” dedi. Ben de artık çavuş oldum ya “sen benim burnumu kıramazsın, benimki artık çelik oldu” dedim.” (Servet, Yozgat, 79)

Askerlik sonrası, Kayseri’li Murat’a göre erkekler, çevrelerinde olabilecek tehlikelere karşı da uyanık ve “güçlü” hale gelirler:

“(Askerlik sonrasında) sözünde sadık olursun, vatanına saldırı geleceği zaman savunmanı yaparsın. Elinden geldiğince vatanın çıkarları için çaba gösteren insan askerdir. mesela şurda bir komşum Yahudi’ye toprak satıyor mesela. Ben o komşuma sözüm geçmiyorsa yanlış yaparım. Asker olmak burda ona kafa tutmak anlamına gelir. Yoksa Filistin gibi oluruz. İsrail gelir devlet kurar.” (Murat, Kayseri, 37)

Günümüzde Türkiye’de sünnet ve askerlik, “erkekliğe geçiş” olarak da alınılmaktadır. Genç bir erkeğin o toplumda onaylanan erkekliğe geçişi, bir çok kültürde “kabul edilme ritüelleri” aracılığıyla acıya, korkuya, kana dayanıklılıkla sınanmaktadır. Bunları çekinmeden karşılayanlar yüceltilirken başarısız olanlar tüm topluma alay edilen olumsuz bir örnek olarak sunulur.²⁸⁵ Segal, erkek olarak

²⁸⁵ AKGÜL, A.g.k., s. 80.

tanımlanmak için, balıkçılıkla geçinen topluluklarda, zor bir seferden dönebilmenin, avcı topluluklarda çok riskli avcılık koşullarına dayanabilmenin, savaşçı toplumlarda ise bir çatışma meydanına katılıp, düşmanı öldürebilmenin gerektiğini belirtir.²⁸⁶

Askerlik ise zora, korkuya, savaşanlar için ise kana dayalı görünümüyle, kendi içinde artan rütbeleriyle, hem askerlik içinde “geçiş”lerde hem de askerlik sonrasına geçişte bir aşamayı, sınavı simgeler. Bu sınavı geçen erkekler, “alay edilmekten” kurtulur. Çalışmaya, evlenmeye “kabul” edilir.

Geçiş törenlerinin bir özelliği de belleğin toplumsal çerçevesini doğrulamasıdır. Traverso’ya göre geçmiş, “ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zamanın daima filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür. Başa gelen büyük ölçüde “şimdiki zaman” tarafından şekillendirilmiştir”²⁸⁷ Geçiş töreni sonrası, acemiliği hatırlamama, yaşanılan zorlukları, şiddeti, belki küfürleri geride bırakma, biraz da geçiş sonrası belleğin *konforundan* kaynaklanır. Geçiş sonrası bir “statü” elde eden erkekler, kolayca filtreleyebilecekleri, günlük hayatta kullanabilecekleri, işleyebilecekleri, iktidar kurabilecekleri, uyarlayabilecekleri tasarımları kullanmak isterler.

6.1.2. “Hegemonik Erkekliğin” Mutfağı

Askerlik mekanındaki “gösteri alanı”, gerekli-gereksiz sınırlamalarla sosyal hayatı şiddetle zorlayan, kısıtlayan, edindiren bir alışkanlıklar bütünüdür. Bu alışkanlıklar, “ulusal yatkınlıklar sistemi” ile uyumlu biçimde, bütün bunları “seferberlik hali” davranış kodu olarak “erkekliğin esas görevleri” olarak kurguluyor.

²⁸⁶ AKGÜL, A.g.k., s. 81.

²⁸⁷ TRAVERSO, A.g.k., s. 11.

Bu gösteri alanı, erkeklerin bu stratejide yarattığı çatlaklarla, gönülsüz itaatleriyle, mizahçı alımlamalarıyla da yaşatılabiliyor. Ancak, genel itibarıyla, bu kurulum, “toplumsal cinsiyet ve erkekliğin” devlet eliyle yeniden üretilmesi anlamını taşıyor.

Erkeklik çalışmaları da bir akademisyen / araştırmacı hafızasının ürünleri olarak değerlendirilebilir. Yaygın teorik alımlamaya göre erkeklik, askerileşme pratiğinin mayasıdır. Askerlik, “toplumsal cinsiyeti” yeniden kurumsallaştıran bir aygıt olarak tanımlandırılır ve araştırmacılar için temel çağrışımı “bir erkeklik mutfağı” oluşudur. Bu mutfağın anahtar kavramlarından biri olarak, “*hegemonik erkeklik*” kavramını Connel, Gramsci’nin hegemonya kavramı üzerine kurmuştur. Hegemonik erkeklik, “belirli erkek gruplarının güç ve zenginliği nasıl ellerinde tuttuklarını, tahakkümü yaratan toplumsal ilişkileri nasıl meşrulaştırdıklarını ve yeniden ürettiklerini” anlamaya çalışır.²⁸⁸ Hegemonik erkeklik, farklılık arzeden erkeklik tiplerini inşa eder. Farklı erkeklik tipleri arasındaki etkileşim, bu düzenin işleyişi biçiminin temel ögesidir.²⁸⁹ Bu çerçevede, askerlik mekanı içerisinde, farklı erkeklik biçimleri üzerinden işleyen hegemonik erkeklik, imgesel bir tasavvur üzerinden işletilir.²⁹⁰ Bu nedenledir ki, askerliği anma biçimlerinde “erkeklik” üzerine anlatılar, “olması gereken”ler üzerinden kurgulanır.

Savaşmak bir saygınlık, şeref, namus meselesi haline gelince kaçmak ve korkmak kabul gören erkeklikten dışlanmak, aşağılanmak anlamı taşımaya başlar. Böylece askerlik, savunmadan öte, genç erkeklerin “erkekliklerini” ispatlayacakları hegemonik değerlerin aşılacağı bir pratik halini alır. Ortaçağda böyle onurlandırma pratikleri sadece aristokratlara ve şövalyelere mensup iken, modern ordular sayesinde bütün ulus için baskın erkeklik değerlerini elde etme fırsatı yaratılmış

²⁸⁸ Carrigan’dan aktaran, TÜRK, H. Bahadır, “Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu”, **Toplum ve Bilim**, s. 121.

²⁸⁹ Connel, R.W., **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s. 245.

²⁹⁰ Connel, hegemonik erkekliği Humphrey Bogart, Sylvester Stalone, Muhammed Ali gibi imajlar üzerinden değerlendirir. Çok az erkek, bir Bogart veya Stalone’dur, büyük çoğunluk bu imajların ayakta kalması için, işbirliği yapmaktadır. Connel, A.g.k., s. 248.

olur.²⁹¹ Böylece “kültürel yapısı” da ‘askıya alınan’ çıplak asker için hegemonik erkekliğin giydirilmesi için uygun zemin oluşmuş olur.

Kavramın asıl değeri, erkeklerin kadınlara ve birbirlerine karşı kurdukları tahakküm ilişkilerinin inşasında kültür ve kurumlar üzerinden işleyen ikna (persuasion) ve rıza (consent) pratiklerine göndermede bulunmasında yatmaktadır. Hegemonik erkeklik, toplumsal süreçler dahilinde idealize edilmiş bir erkeklik formunun devlet, din, medya, askerlik gibi kurumlar vasıtasıyla nasıl tüm topluma yayıldığına işaret eden bir kavramdır.²⁹² Bu nedenle, buradaki “hegemonya” zora dayalı bir dayatma değil, kültürel bir egemenlik haliyle, özel hayata rızaya dayalı pratiklerle sızan bir hegemonyadır.²⁹³ Bu hegemonya, askerlik anlatılarını, toplumsal hayatta anımsadığı oranda bir “kural” haline getirir.

Hegemonik erkekliği –yeniden- üreten²⁹⁴ bir kurum olarak askerlik için söylenebilecek olan en önemli şey, erkeklerin birbirine karşı da sınıanan bir tahakküm aracı olması, “güçsüz” bireyleri de ödüllendiren bir öznellik vaat etmesidir. Hearn’e göre de “hegemonik erkekliğin kültürel taşıyıcılarının toplumdaki en güçlü bireyler olması gerekmez”.²⁹⁵ O halde, hegemonik erkekliğin mutfağının tek ürünü, idealizasyonu “yukarıdan aşağıya” tatbik eden bir erkeklik tipi değil, aynı zamanda onu sosyal hayata taşıyıp, tam tatbik etmese bile bir “norm” olarak üretecek “uysal bedenler”dir.

Habitus’un “toplumsallaşmış öznelliği”, yahut bireylerde “kalıcı yatkınlıklar kümesi oluşturma işlevselliği” düşünüldüğünde bireylerde kurulan hegemonik

²⁹¹ AKGÜL, Çiğdem, **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri**, Dipnot Yay., Ankara, 2011, s. 34.

²⁹² Hanke’den aktaran, TÜRK, A.g.m., s. 122.

²⁹³ Connel, A.g.k., s. 246.

²⁹⁴ Sancar’a göre, güvenlik görevinin askerlikle “erkeklik ispatı” haline dönüşmesi sayesinde hegemonik erkeklik değerlerinin genç erkeklerle benimsetilmesi kolaylıkla gerçekleşebilmektedir. böylelikle “modern ordular, hegemonik erkeklikle militarizmi arasındaki ilişkiyi inşa eden cinsiyetlendirilmiş kurumlardır. SANCAR, Serpil, **Erkeklik: İmkansız İktidar**, Metis Yay., İstanbul, 2011, s.155.

²⁹⁵ Hearn’den aktaran TÜRK, A.g.m., s. 122.

erkeklik kodlarında askerliğin kurucu katkısının, bu erkeklığe nesnel bir zemin oluşturmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Türk, makalesinde erkeklığı Bourdieu'nün doxa²⁹⁶ kavramıyla değerlendirir. Böylece, “eril tahakkümün”, “Toplumsal ve tarihsel olarak kurulan tahakküm biçiminin nasıl tarih dışı bir kategori olarak değerlendirildiğini, edebileştirildiğini, doğallaştırıldığını ve içselleştirildiğini”²⁹⁷ ele alır.

“Homososyal” bir topluluk olarak Askerliğin, erkek hafızasındaki alımlanması, kadınların bunu başaramayacağı imasıyla “zorluklar, stres, acı” gibi temalar barındırır. Gilmore’a göre “zorluk, stres ve acı yüklü bir takım ritüel etkinliklerinden başarıyla geçmeksizin erkeklerin erkeklığı onaylanmaz. Gerçek, erkeklik uğrunda mücadele gereken, eziyetli bir dolu test sonucunda kazanılabilecek bir “ödül” olarak erkeklığın karşısında durur.²⁹⁸

Askeri mekanla hegemonyası yeniden üretilen / uyarılan erkeklik, Foucault'nun iktidar analiziyle paralel olarak, tahakküm, baskı otorite olarak değil, taşıyan / temsil eden durumundadır. Askerlikle, başkalarının gözünden ışık alan, “insanları kendine güldürmemek için” uygulanan, devamlı sınanan, yoklanan, “oynayan” bir erkek habitusu yani yatkinliği pekişir.

Komutanı, yeri geldiğinde döven “baba” olarak tanımlayan, silahı askerlere emanet ederken “silah namusunudur, karınız gibidir” stratejisini kullanan askerlik, mevcut toplumsal cinsiyet kodlarını meşrulaştırarak keskin bir biçimde yeniden üretmektedir:

²⁹⁶ Eagleton'un deyişiyle doxa, toplumdaki hakim görüş, mutlak gerçekliktir. “söylemeye bile gerek olmayan”dır. Eagleton'dan akt. TÜRK, A.g.m., 129.

²⁹⁷ TÜRK, A.g.m., s 129

²⁹⁸ Gilmore'dan akt. ATAY, Tayfun, “Erkeklik En Çok Erkeklığı Ezer”, **Toplum ve Bilim** Sayı 101, 2004, s. 23.

“Askere gitmeden erkek olmaz” derler ya ben ona katılıyorum. Toplumsal bakış açısını olgunlaştırdığını düşünüyorum.” (Naci, Yozgat, 45)

Bu üretimin bir gereği olarak “sürünmek”, toplumsal kavrayışta en aşağılık konum olarak bilinir. Askerlikteki somut olarak pek çok biçimde gerçekleşen “süründürme” eylemi, hem otorite ile “itaatkar” arasındaki derin uçurumu hatırlatıyor hem de “olgunlaşma” ve “pişme” ediniminin kelimenin her anlamıyla “sürüne sürüne” gerçekleştiğini vurguluyor.²⁹⁹

Erkekliğin kurum aracılığıyla yeniden üretilmesi Kandiyoti’ye göre ise, erken yaşlardaki güçsüzlüğün, başkalarına dayatılarak yeniden yaşanmasıdır. Erkekler, bu sayede güçsüzlük deneyimlerini hafifletmekte hem de bundan kurtulmada destek almaktadır. İlişkilerdeki, erken çocukluk güçsüzlüğünün niteliği ne olursa olsun, bu durum, kendini bir dizi hiyerarşik, salt erkeklerden oluşan kurumlarla temas aracılığıyla yeniden üretir; bu deneyimlerden en kaçınılmaz ve yaygın olanı, tüm erkek nüfusunun birinci el deneyimi olan askerliktir. Bütün erkekler, askerlik nedeniyle, topyekün ve keyfi otorite karşısındaki tam çaresizlik deneyimini bilirler; her erkek bir başka erkeğin kaprisleri tarafından kontrol edilir ve uyum gösteremezse kamusal bir aşağılama ve fiziksel ceza gelebilir.³⁰⁰

Toplumsal cinsiyetin askerlik kurumu aracılığıyla şiddetle öğretilmesi ile itaatin kişiyi koruduğuna yönelik inanç da yaygınlaşıyor. “Adam gibi askerlik yaparsan, krallar gibi yaşarsın” söylemi³⁰¹ erkekliğin bu cinsiyet kodlarına uygunluğunca “kral gibi” yaşayacağını bunun dışına çıktığında ise kendisinin zarar göreceği duygusunu üretiyor.

Onur ve Koyuncu; ordu, futbol takımı, yatılı okul, taraftar grubu, mafya örgütlenmesi gibi salt erkeklerden oluşan birliktelikleri “homososyal topluluklar”

²⁹⁹ SELEK, Pınar, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, s. 107.

³⁰⁰ KANDİYOTİ’den aktaran, Selek, A.g.k., s. 111.

³⁰¹ Aktaran, SELEK, A.g.k., s. 115.

olarak tanımlıyorlar. Homososyal toplulukların “kadından arındırılmış” özgür alanı, erkeklik sınamalarına / krizlerine karşı, erkekliği ayakta tutan, yeniden üreten, cinsler arası dengesizliği pekiştiren, erkek egemenliğini vurgularken erkekler arası ilişkilerde egemenlik ortamının yeniden üretilmesini ve hegemonyanın meşrulaştırılmasını sağlayan bir işlevi olduğu iddia ediliyor.³⁰² Dolayısıyla bu ortamda oluşan erkeklik, sınavla, eziyetle, kurumsal onayla, şiddetle gelişen bir pratik ve bu, toplumsal cinsiyet kodlarını bu özgüvenle pekiştirip geliştiriyor.

Vatanın, uğruna “namusu” için savaşılan, korunan, yabancılardan kıskanılan, düşmanlardan korunan bir kadına hatta anaya benzetilmesi, aile-ordu bağının ve *hegemonik erkekliğin* aktarım mekanizmasını güçlendirir. Vatan’ın “kadın bedeni” üzerinden temsilini İran için değerlendiren Najmabadi’ye göre, “vatan”ın modernite öncesinde taşıdığı Fars-İslami anlamdan modern bir coğrafi bedene dönüştürülmesi, kısmen, vatanın sevilen kadın olarak tahayyül edilmesiyle gerçekleştirilmişti.³⁰³

Kadını, duygusallığı, evi, “geride bırakan” bir kuruculuk olarak hegemonik erkeklik, kendisini askerlikte dahi “aile” üzerinden işletir. Komutan da eşini “geride” bırakmıştır. Eşiyle arasındaki bir sürtüşmede “erkekliğini” kullanması gereken mekan “erkek adayı” olan askerlerdir. Askerlere göre şiddet, çoğu zaman, simgesel olarak komutanın eşine uyguladığı bir şiddettir.

“Soyadı ‘hayal’ olan bir çavuş vardı. Komutanımızın eşinin adı da ‘hayal’di. Avradına kızdığı zaman bizim bu çavuşu hırpalardı. ‘Hayal gel buraya bilmemne çocuğu’ diye bağırırdı. Avradına bağırıyordu güya. Çavuşu hırpaladığı zaman anlardık ki, yengeyle bir problem vardı. Psikoloji doktoru olduyduk ya askerde.” (Kemal, Yozgat, 52)

³⁰² ONUR, Hilal- KOYUNCU, Berrin, “Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler”, **Toplum ve Bilim**, Sayı101, Güz 2004, s. 38-39.

³⁰³ Hatta, yazar, klasik fars İslam edebiyatında aşkın genellikle erkekler arasında (Mahmut ile Ayaz gibi) homo-erotik bir nitelik taşıdığını ancak bu sufi aşkın da yeni vatan tasavvuruyla hetero-erotik bir aşka dönüştüğünü söyler. Najmabadi, Afsane, “Sevgili ve ana olarak erotik vatan: sevmek, sahiplenmek, korumak” (Der. Altınay, Ayşegül, **Vatan Millet Kadınlar**, İletişim Yay., 2009, s. 132-133.)

Sonuç olarak, hegemonik erkekliğin izinde gündelikleşen kodlar, tüketim biçimlerinde de erkeği “savaşçı”, kadını “tüketen” olarak dizayn ediyor. ABD’li Feminist, Cynthia Enloe’ye göre ise toplumun militerleşmesi sürecinde kadınlara bu çarktaki bir diş olarak dayatılan konum, tüketim alışkanlıklarında kendisini belli eder. Hazır çorbalara eklenen minik uzay silahları Enloe’ye göre kadını küçük çocuğun, kaşığı çorba kasesine daha bir şevkle daldırmasını sağlayarak, böylece hem yemekten kaçan küçük çocuk hem bıkkın anne hem de gıda şirketi mutlu olur.³⁰⁴ Böylelikle hegemonik erkeklik, kışlada başlayıp sonlanan bir geçici durum değil, hakim kültürel “norm” haline gelerek günlük hayata yayılan bir stratejidir.

6.1.3. “Peygamber Ocağı” ve Dinsel motifler

Askerliğin meşruiyetinin yegane kodlarından olan dinsel motiflerin, özellikle Yeniçeriler kaldırıldıktan sonra Osmanlı’nın Avrupa’dan etkilenecek oluşturduğu yeni ordu ile birlikte halka yayıldığı üzerinde durmuştuk. Cumhuriyet sonrası “strateji”, toplumsal hayattaki “dinsel” motifleri, milli eğitim ve zorunlu askerlik gibi araçlarla ahlaki-kültürel bir kod haline getirmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim “hayali vatandaş” olarak yurttaşları hayali bir mitos üzerinden “kurban” olmaya çağıran “strateji,” İslam peygamberinin adının da askerlikle birlikte anımsanmasını sağlamaya çalışıyordu.

Ancak, bu tutum, dinsel bir kimliğe dayalı grup hafızasında komutanların “laik” karakteri nedeniyle bir dışlanma hissi de yaratıyordu. Nitekim, toplumsal hafızada üst düzey komutanların hatırlanma biçimi olarak “asker”, dine karşı mesafeli, “alkole düşkün” bir içerikle hatırlanıyordu. Bu aşınmaya karşı “strateji”ler den biri de komutanların ölçülü beyanlarıdır.

³⁰⁴ ENLOE, Cynthia, **Manevralar**, Çev. Serpil Çağlayan, İletişim Yay., İstanbul, 2006

Komutanlara ilişkin dinsel kimlikten kaynaklanan negatif algının Eregenekon, Balyoz vb. soruşturmalar nedeniyle oluştuğunu düşünen, askerliğini gönüllü olarak Şırnak'ta yapan Murat'a (Kayseri, 37) göre "Vatan 'a hizmet din'e hizmettir. Vatanlı bir adam dinini yaşayamaz":

"Şu anki hükümetin en çok kızdığım noktası Balyoz, Eregenekon vs. çıkarttı. Bu askerlerin hepsi mi kötü? Vatanını seven asker yok mu yani? Normal sıradan astsubay geçse, halk bak imansız gidiyor diyor. Hükümetin etkisi var tabii. askeriye şöyle böyle. Askeriyede her türden vardır. Sivil hayatta iyi kötü yok mu?" (Murat, Kayseri, 37)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Genel Komisyonu Onur Üyesi Emekli Albay İlhan Çiloğlu'nun yazmış olduğu "Allah ve Asker" kitabında dinsel motifleri orduyla kaynaştırmanın izleri açıkça görülmektedir. Çiloğlu, kitabında, askeri olayları anlatırken "kader", "iman", "dua", "şehit" gibi dini kavramları kullanmaya özel bir hassasiyet gösteriyor:

"(...) İşte böyle anlatıyordu Gazi Albayımız. Hani bizde bir söz vardır. "Öldürmeyen Allah öldürmez" diye. İnsanları öldürmek için yapılan bir silah bu sefer bir insanın hayatını kurtarıyordu. Biz buna millet olarak KADER diyor ve ona İNANIYORUZ." ³⁰⁵

Çiloğlu, kitabın arka kapak yazısına yansıyan cümlelerinde ise bu vurguyu arttırıyor: "Biz askerler, Allah'ımıza inanarak, dua ederek yaşar ve savaşıyoruz. Allah ve asker, bizim şiirimizin, edebiyatımızın, musikimizin kutsal konusudur." ³⁰⁶

Bu "strateji", yakın tarihte, üst düzey bir şekilde söylemleştirdi. Dönemin Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ, cami bombalama vb. iddiaları da içeren ve

³⁰⁵ Vurgular, Çiloğlu'na aittir. ÇİLOĞLU, İlhan, **Allah ve Asker**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 2006

³⁰⁶ ÇİLOĞLU, A.g.k., arka kapak yazısı.

“Balyoz Harekatı” olarak isimlendirilen darbe planı iddiaları hakkında “Askerine ‘Allah Allah’ diye hücum ettiren bir ordu nasıl Allah’ın evi camiye bomba atmayı düşünür? “Vcdansızlıktır. Lanetliyorum bunları” diye konuştu. Yanı sıra bu ifadenin aynen askeri talimnamelerde geçtiğini Çanakkale ve İstiklal Savaşı vurgusu yaparak gündeme getirdi.³⁰⁷

Suni İslam algısına uygun benzeri dinsel motifler, aynı zamanda İslam dışındaki dinlere mensup vatandaşların da “dışlanması” anlamına geliyordu. Bianet’teki yazısında Doç. Dr. Elçin Macar, gayri Müslim ya da inanmayan vatandaşlara yönelik bu ifadeleri eleştirdi.³⁰⁸ Kamuoyunda bu tartışmaya dair çok zengin buluntular yok.³⁰⁹ Askerliğin alımlanmasına yönelik, İslami motiflere ilişkin tartışmada, hem *ulus hafızası* için hem de farklı kimliklere içkin “taktikler” için *hafıza mekanı* haline gelen Çanakkale anımsalamaları ise daha zengin bir tartışma imkanı sağlar. Bu “*hafıza savaşı*”na son bölümde yer vereceğim.

İslam peygamberi döneminde yaşanan ve “Bedrin aslanları”nın ” zaferi”yle sonuçlanan Bedir Savaşı’nı ve Bedir Savaşı şehitlerini, İstiklal Marşı’nın yazarı Mehmet Akif Ersoy, Çanakkale Savaşı ve Çanakkale Savaşı şehitleri ile birbirine bağlar:

“Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor tevhidi
Bedrin aslanları ancak bu kadar şanlı idi.”

Askerlikle ilgili dinsel motiflerin, özellikle Çanakkale’ye yönelik bir toplumsal hafızadan beslendiğini belirtmek gerekir. Çanakkale’ye ilişkin “iman ruhu”na atıfta bulunan kimi dinsel mitler, “ulus hafızası”na da eklemlenen bir meşruiyet çizgisini yaratmaktadır.

³⁰⁷ “Sabrımızın Sınırı Var”, Milliyet, 25 Ocak 2010

³⁰⁸ MACAR, Elçin, “Laik Devletin Ordusunda Allah Allah olmaz”, Bianet, 26 Ocak 2010.

³⁰⁹ Rıfat Bali, son kitabında kitabında, bu “dinsel” alışkanlığa ve “sessizliğe” ilişkin pek çok örneğe yer veriyor. Detaylı bilgi için Bkz. BALI, Rıfat, “**Gayri Müslim Mehmetçikler: Hatıralar-Tanıklıklar**”, Libra Kitap, İstanbul, 2011.

Bunun yanında, devletin “ulus hafızası” dışında, özellikle “şehit cenazeleri”, “şehit duaları” etkinliklerinde dine karşı olağan mesafesini askıya aldığı ortadadır. “Mehmetçik” tanımlamasın İslam peygamberi “Muhammed” ismini çağrıştırmaması da bu etkileşimin güçlü nedenlerinden birisidir.

Başbakan Tayyip Erdoğan’ın Çanakkale’yi Anma Etkinliklerinde söylediği ve Çanakkale Zaferi’ni “iman gücü” ne bağlayan söylemleri bu motiflerin “hafıza mekanı”na işlenmesine dönük önemli bir örnektir:

“Niye şehit oldular? İşte bu toprakları vatan yapmak için şehit oldular. Kolay değil, hep konuşulur; olur mu olmaz mı... Olur kardeşim olur, ‘İmandır, o cevher ki ilahi ne büyüktür. İmansız olan paslı yürek, sinede yükür.’ Seyit Onbaşı’yı Seyit Onbaşı yapan odur”.³¹⁰

Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan *Erin Ders Kitabı* adlı rehber çalışmada da “dini” özellikler “savaşçı ahlaki” ile birlikte değerlendirilir:

“Asker, kendisinden beklenen vazifeleri hakkıyla yapabilmek için yüksek ahlak ve *kuvvetli maneviyata* sahip olmalıdır. Her askerde bulunması lazım gelen ahlaki ve manevi vasıflar şunlardır:

- Cumhuriyete, yurda ve millete karşı sevgi ve bağlılık
- İtaat: Askerliğin temeli mutlak bir itaattir. İtaat, her askerin üstünden aldığı emri hiçbir kayıt ve şart düşünmeden en ufak bir tereddüt göstermeden canla başla yapmasıdır.
- Canını esirgememek: Kendinin ve ailesinin rahat ve selametinin, yurdun kurtuluşuna bağlı olduğunu ve bunun için de icabında ölmekten çekinmemek lazım geldiğini ve vazifenin büyüklüğünün de küçüklüğün

³¹⁰ “Erdoğan: Seyit Onbaşı’yı Seyit Onbaşı yapan imandır. Ona da laikliğe aykırı desinler”, Milliyet, 18 Mart 2008
(<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=506900&Date=18.03.2008&Kategori=siyaset>)

de bir ve her ikisinin de *nefsinden üstün* olduğunu düşünerek zamanında fedakarlıkla hareket etmektir.”³¹¹

Askerliğe dair hatırlamalarda dinsel ibadetlere ilişkin alıntılar da olumlu-olumsuz yer tutuyor. Bu anlatılar, kendi taktiklerini, ordunun “peygamber ocağı” söylemi karşısında “nerede” durduğuyla kuruyor. Halkın bu anlamlandırmasına karşı “kışlanın” ne tepki vereceğı, verdiğı, izin verip vermeyeceğı, “çerçeve”lerin sorduğı temel bir soru olduğı anlaşıyor:

“Sahura kalkılıyordu yani. Sonra 60’a düştü. Ama tekrar 80’e çıkardık. Aşırı bir baskı yoktu. Teravih namazı bile kıldırardım ben. Odanın birini ayarladık, bişey demediler yani. 77’ye denk geliyor. “ (Salim, Yozgat, 55)

Askerlikte dini motiflere, komutanlar tarafından çok olumsuz bir reaksiyon hatırlanmıyor. Ancak, askerliği hatırlama biçimlerinin genel çerçevesi “peygamber ocağı” *stratejisi*’nin işlevsizleştğini gösteriyor:

“Askerlik öyle olmaz. Yanlış. Orası peygamber ocağıysa, hazreti Ömer’in adaleti gibi yapıp bana eğitimini vermesi lazım.” (Mustafa, Yozgat, 59)

“Bir arkadaşımız, kuran getirmiş sokmamışlar. demiş ki nasıl peygamber ocağı burası? Sonra arkadaşımıza içki taşıtmak istemişler, “Mehmetçiğın ne alakası var içki taşımakla” demiş ve taşımamış.” (İlyas, Yozgat, 39)

Askerliğin stratejisinde işlevsizleşen “peygamber ocağı” söylemi, savaşları, askerleri anımsarken ise hala güçlü bir sahiplenmenin adresi olduğı gözüküyor. Zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinden bağımsız biçimde, kimliğı güçlendiren anımsamalar çerçevesi korunuyor:

³¹¹ Vurgular bana aittir. **Erin Ders Kitabı**, s. 109

“Kıbrıs deyince, Türk askerinin Allah tarafından korunduğu aklıma geliyor.İlahi bir şekilde orada korunduğumuzu düşünüyorum. (...)Çanakkale’de yedi düvele karşı savaştığımız, Allahın bize yardım ettiğini düşünüyorum. Peygamber efendimizin bize yardım ettiğine kesinlikle inanıyorum. 26 mayının, binbaşımıza peygamber efendimizin rüyasında söylemesiyle başarı gösterdiğimizize inanıyorum.” (Naci, Yozgat, 45)

Sonuç olarak, dinsel motiflerin de özellikle “geçmiş” üzerinden anımsanan ve dinsel meşruiyeti önceleyen gruplarca alımlanan bir hatırlama çerçevesi olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle, askerliğin meşruiyeti ile ilgili değerlendirmeler, o çerçeve içerisindeki efsaneler ve kutsallar üzerinden alımlanmaktadır.

6.1.4. Vatan Borcu

Askerliğin temel meşruiyet kaynaklarından birisi de onun vergi vermek, oy kullanmak gibi bir vatandaşlık görevi olarak alımlanmasıydı. Bu durumun tarihsel köklerine bakıldığında, Fransız Devrimi ile “halk” ve “ulus” kavramları arasında oluşan bağı incelemek gerekmektedir. Halk, bir başlangıç noktası olarak “ulus” ise bu kitlenin ete kemiğe bürünmüş, bilinçlenmiş bir formu olarak tanımlandı. Eugene Weber’in Fransa bağlamında “köylülerin Fransızlaşması” ifadesi, ulusal aidiyetinin tamamlanmasına dair bir çabanın varlığını ortaya koyar.³¹² Bu doğrultuda, yurttaşlarda koşullanması istenen temel duygu, “eksiklik” ve “borç”tur. Haliyle, bu düzenek “yeniden üretilen” ve sürekli işlenen bir stratejidir. Bunun “ödenmesiyle”

³¹² 1949-1957 arası valilik ve belediye başkanlığı yapan Fahrettin Gökay’ın “halk plajlara akın etti vatandaş denize giremiyor!” cümlesi, Kadioğlu’na göre Avrupa tarihinde kalabalıklara işaret eden “halk” ile ulusal bilinci simgeleyen “vatandaşlık” kavramı arasındaki farkı kuran temel bir örnek. KADIOĞLU, Ayşe, **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Çev. Cam Cemgil, Metis Yay., İstanbul, 2008, s. 23.

yurttaş makbul hale gelir. Askerlerin “vatandaşlık bilinçlerini” geliştirmek üzere yayınlanan ve uygulanan kitapta, bu “eğitim”in amaçları şöyle açıklanır:

“Ülke çıkarlarını gözeten, toplumsal düzene uyum sağlamış, üretken bireyler yani diğer bir ifadeyle *iyi vatandaş* yetiştirmek bu eğitimin en önemli amaçlarından biridir. Bu maksatla; askerlik hizmetini yapmakta olan gençlerimizde vatandaşlık bilincin geliştirilmesinde kullanılmak üzere “Vatandaşlık Bilgisi” kitabı hazırlanmıştır. Kitapta, vatandaşlık eğitiminde lider personel tarafından hedef kitlenin (yedek subay adayları ile erbaş ve erlerin) yetiştirilmesinde kullanılacak eğitimin en somut ürününün “*iyi vatandaş*” olduğu daima göz önünde bulundurulacaktır.”³¹³

Çünkü, “iç tehdit” söyleminin sürekliliği düşünüldüğünde vatandaş olmanın tek başına yeterli olmadığı anlaşılır.

Askerlik ulus devletlerle birlikte, vergi vermek, oy kullanmak gibi “vazife”lerle bir arada anılır. “Vatandaşlık haklarının orduya katılıma bağlanması, Yunan şehir devletlerinin geleneklerini sürdürerek, Fransız İhtilali’nden bu yana mevcuttur.”³¹⁴ Yurttaşlar, vatanın kahramanlar, şehitler, efsaneler barındıran belleğinde birer “borçlu” olarak kurgulanır. Ek olarak, yurttaşın “hak” kavramıyla değil “borçlu” olarak tanımlanması, sadece askerlik hizmeti için sosyal gruplardaki pek çok iç tanımlama içerisinde “bedel ödemek” ifadesi olarak da karşımıza çıkıyor.³¹⁵

Bourdieu sosyolojisinin temel kavramı olan *habitus*’un temel tanımlarından birisi “zorunluluğa dönüşmüş erdem”dir. Askerliğin vatandaşlığa bağlı alımlanması “sevgi” gibi erdemsel bir kelime ile anıldığı kadar “borç” gibi maddi bir zorunluluğa dayalı bir kelime ile de anılır. “Vatan borcu”, “vatan sevgi”sinin bir ürünü olarak,

³¹³ Vurgular bana aittir. TÜRKMEN, Zekeriya, Dr. Öğ. Alb., **Vatandaşlık Bilgileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 1.

³¹⁴ DAVIS, Nira Yuval, **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 181.

³¹⁵ YÜKSEKER, Deniz, “Toplumsal Tutkal Olarak Borç ve Borçluluk”, **Toplum ve Bilim**, Sayı117, 2010

“zorunluluğa dönüşmüş bir erdem” yani *ulusal habitus* haline gelmiştir. Ağaoğulları, bu total erdemin bir yurttaş üretme sistematığı olduğunu vurgular:

“Yasalara itaat etme anlamındaki özgürlüğün ve bireysel iradelerin genel iradeye uyumu anlamındaki erdemin olabilmesi, kısacası devletin varlığını sürdürebilmesi için insanlarda bir “özgürlük ve erdem doğası”nın yaratılması, yani insanların yurttaşlara dönüştürülmesi gerekir.”³¹⁶

“Vatandaşlık görevi / borcu” olarak kurgulanan askerliğin, “devletin hizmeti”nden “vatandaşın borcu”na geçişindeki tarihsel sürekliliği değerlendirmek için Thomas Abtt’ın “modern milliyetçiliğin” bu kurucu ögesini tanımlamasını hatırlamakta fayda vardır, Abtt’a göre, vatanseverlik duyguları taşıyan vatandaş, kendisiyle devlet erki arasındaki farklılıkların hepsini ortadan kaldırmak istiyor; ama arzulanan özdeşleşme *hayali* kalmak zorunda olduğu için de, vatan sürekli olarak bu özdeşleşmeden emin olmak istiyor ve bu beklenti ancak kişinin kendini feda etmesiyle yerine getirilebiliyor. Vatandaş, ancak asker olarak yaşamını yitirdiği anda, devlete her şeyini feda etmeye hazır olduğunu gerçekten kanıtlamış oluyor.³¹⁷

Koselleck de, vatanseverliğin eski dönemlerden bu yana bir “ölüler kültü” olduğunun altını çizer:

“Anavatan için ölmeye hazır olmak ritüelleştirilmiştir. Hakiki vatanseverliğin meşruluk testine dönüştürülmüştür. Cumhuriyetçi antik çağdan çıkarak, Fransız Devrimi’yle birlikte her vatanseverliğin merkezine yerleşen bir şey, yeniden ortaya çıkmıştı: politikleştirilmiş, vatansever ölüler kültü. Her yurttaş bir asker olarak düşünen bu yeni politik ölüler kültü, o zamandan bu yana anıtlasma yetisi kazanmış, aydınlanma tarafından talep edilmiş ve Fransız Devrimi’nden itibaren

³¹⁶ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Yay., Ankara, 2006, s. 151.

³¹⁷ ABTT’tan aktaran, BRÖCKLING, A.g.k., s. 128.

gerçekleştirilmiştir. Avrupa’da bir belde yoktur ki, içinde herhangi bir formda bir ölüler sütunu olmasın; her başkentte bir ulusal ölüler kültü mevcuttur, anavatan için ölmek her yerde hazır ve nazırdır, bu şekilde kutlanmaktadır ve kutlanacaktır.”³¹⁸

Tarihçilerin “topyekün savaş” olarak tartıştığı bu durum, diğer ülkeler için ise “dış tehdit”in konjonktürel zemini olmaya başlıyordu. Nitekim, Fransız devrimi sonrası vatanseverlik ve buna bağlı olarak “vatan borcu”, devrimin ithalinden sakınmak isteyen diğer halkların doğal milliyeçiliklerinin ortaya çıkmasını hızlandırıyordu. Bundan hareketle, Fransız Devrimi’nin askeri ihracına karşı çıkmaya çalıştığı bir savaş, bir uluslar savaşı anlamına geliyordu.³¹⁹

Borçluluk duygusu, tabi olunan devletin ya da sosyal/politik bir grubun beraberlik ve aidiyet yaratması istenen başka değerlerin bir parçası ve yükümlülüğü olarak işleniyor. Bu “borçluluğun” en temel örneklerinden birisi de yetişkin erkekler için tanımlanan askerlik yükümlülüğüdür.

Borç, haklılaştırılan kimi zaman “düşman” ülkelerdeki uygulamaların da anımsanmasına yol açar:

“Bence askerlik 1 yıldan az olmamalı. 12 ay. Bu vatani beklemek lazım. *Vatan borcu* olması lazım. Nasıl İsraildeki askerler nasıl hem bay hem bayan askerlik yapıyorlarsa burada da bizimkilerin yapması lazım. Bir İran’da, bir Rusya’da nasıl askerlik yapılıyorsa burda da yapmamız lazım.” (Tahir, Yozgat, 51)

Kimi zaman da vatan borcu’nun bir *ulusal habitus* olarak “zorunluluğa dönüşmüş erdemselligi” hatırlanır. Nitekim, “borç” daha zoraki bir “yükümlülük”

³¹⁸ KOSELLECK, Reinhart, **Kavramlar Tarihi**, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 237.

³¹⁹ KOSELLECK, A.g.k., s. 231.

iken “sevgi”, daha karşılıksız bir duyguyu, erdemi tanımlar. Yozgat’lı Öğretmen Erdem, borcun bir tahakküm olduğunu anımsar:

“*Vatan borcu* kavramını ben çok abartılı buluyorum. Ben onu sadece silah tutarak ödeyemem, kalem tutarak da ödeyebilirim. Yeni bir nesil yetiştirerek daha iyi öderim.” (Erdem, Yozgat, 26)

Yozgat’lı Metin ise uğruna savaşılan şeyleri “vatan borcu” olarak algılamadığını belirtiyor:

“Ben oğlum olsa askere göndermem. Şu andaki ortamda da zaten istemem. Askerlik vatan millet olayı değil. Savaş çıkarsa hepimiz gideriz ama şu an göndermem. Uğruna savaşılan şeyler anlamsız geliyor bana. Şimdiki şey bana vatan borcu olarak gelmiyor.” (Metin, Yozgat, 35)

Zora dayatılarak “vatan sevgisi”nin aşılması Erdem’e göre olumsuz bir netice yaratır. Bu görüşünde, Erdem’in dayanağı bir başka hafıza mekanı’dır:

“Mesela 80 İhtilali döneminde Diyarbakır Cezaevinde yatanların hatıralarına bakın. Ben diyor vatandan millettten soğudum diyor.(...) Mesela biz girdiğimizde diyor, ceza olarak bayrağa selam dur veya istiklal marşını sürekli tekrar et, şimdi bu adam bir şeyi zorla yapınca ne vatan sevgisi kalır ne bişey. Ondan bişey beklenmez.” (Erdem, Yozgat, 26)

Askerlikteki “zorlama”yı cezaevi metaforuyla anımsayan Erdem’e göre, “askerlerin şafak sayması”, bir “sevgi” gösterisi değil maruz kalmadır:

“Askerde de aynı durum şu anda da devam ettiği için, zorla oluyor. Mesela askerlikte gün sayılıyor, çok sevdiğin birinin yanında sen gün

sayar mısın? Bitse de gitsek olayı sevmediğin bir yerde olur. O duruma getiriyorlar yani.” (Erdem, Yozgat 26)

Tam tersi bir algının örneği olarak yine Yozgat’lı bir başka görüşmeci Mustafa (59)’un söylediklerini aktarmak yeterli olacaktır:

“Askerlik yapamıyorsa ufak bir suçtan cezaevine girecek. Ya cezaevini görecektir ya askerlik yapacak. Belli bir yaşta olacak bu. Islah olması için, şımarmaması için.” (Mustafa, Yozgat, 59)

“Bayrağın ne olduğunu, hürriyetin ne olduğunu öğrenmesi için. Askerlik yapmasın biz Amerika gibi olak, paralı askerlik olsun derse, o zaman bunları alıcan hapse sokucan. Suçu da olana elektrikliyi vericen. Hürriyetini elinden alıcan. O zaman “eyvah bayrağım vatanım bayrağım çok önemliymiş” diyecek. O zaman idrak eder millet.” (Mustafa, Yozgat, 59)

Aslında bu anlatıla da anlaşılan “vatan sevgisi”nin “hapishane” ya da “kışla”da “zorla” dayatılan / öğretilen bir “sevgi” olduğudur. Bourdieu’nun “Zorunluluğa dönüşmüş erdem” (habitus) kavramı doğrultusunda, Elias’ın ifade ettiği şekliyle, bireylerin farkına varmadığı, çocukluktan beri uygulanan “sürekli bir basınç” hali, egemenliğini kaybetmediğinde bunun bir “şiddet” olduğu da hissedilmeyecektir

6.2. Direnme ve Kullanım Araçları Olarak Taktikler

Michel de Certeau’nun, mülkiyetten ve mekândan güç alan egemenlik zemininin dinamik işleyişine “strateji” derken, bu işleyişin görüş alanı içindeki hesaplı

manevralara ise “taktik” adını verdiğini belirtmiştik. De Certeau, taktiği, “stratejinin” uzamında, güçlüye karşı çevirdiği dolaplar hatta bir “sanat” olarak tanımlar.

Bireylerin üstünde, onlara “doğal” yönelimler belirleyerek onları kuran itaat teknolojisi, ceza ekonomisi vb. adlandırılabilir “stratejik”, normlar, bireylerin de bu stratejilerle etkileşimli birlikte farklı şekillerde “askerliği” tüketmelerine imkan tanır. Bu “taktik”ler, kimi zaman iktidarı yırtan, “küçük düşüren,” yenileyen pratikler olabilirken, kimi zaman da “sahne arkası”ndaki bir anımsama, kaybolan itibarını “askerlik sonrası” üretmeye çalışma gibi geç pratikleri kapsar.

Gündelikleşen askeri disiplin mantığının yaygın bir örneğini, ağır silahlarla çektirilmiş asker fotoğraflarında buluruz. Bu fotoğraflar, kusursuz bir itaat kültürü altında bireysel itibarı yeniden kazanmanın basit bir taktiği olarak değerlendirilebilir. Yahut daha spesifik olarak “zaten bu eski silahlarla savaşılmaz” söylemi de, hayali tasarımın görüş alanı içerisindeki bir taktiktir. Hayali savaşa bağımlı olarak gelişen bir oyunda “söz sahibi” olduğuna işaret eden bu söylem, stratejinin “yetersizliği” üzerinden gelişir. Buna karşın strateji, konumunu, yaşamsal örneklerle eklemlenen sözlerle güçlendirir ve taktik’e belli bir mekan ya da bir dili zorlayan bir düzende, bu düzeni kullanma tarzına uygun bir oyun uzamı yaratır.³²⁰ Başka bir örnekle, “Silah karınız gibidir, size emanettir, namusunuzdur” söyleminin sihirli toplumsal normlarla disiplini özdeşleştiren ve erleri büyüleme amacı taşıyan içkin bir stratejiyi temsil ettiği söylenebilir.

Emir ve itaatin gönüllü tüketimi ise, “askerliğin mantığı”nı verili bir strateji olarak kabul eden taktiklerdir. Pek çok erkek için askerliğin keskin itaat’e dayalı stratesinin bir mantığı vardır:

“Asker adayları bazı şeyleri mantıksızlık olarak görebiliyor. Ama orada amaç emre itaat duygusunu aşmak. Mesela basit bir iş var, yaptırıyorlar sonra tekrar bozuyorlar, tekrar yaptırıyorlar. Bu mantıksızlık

³²⁰ De CERTEAU, A.g.k., s. 104.

olarak gelebiliyor ama emre itaat duygusunu aşlamak için böyle bişey yapılabiliyor. Askerliğin stratejisi bu.” (Mehmet Ali, Yozgat, 31)

“Emri sorgulayamazsın olayı var mesela. Gerçi o da bir yerde gerekli olduğu için, tam bir mantıksızlık gözüyle bakamıyorsun yani. O da gerekli. Cephanede komutanın emrini sorgulamaya kalkarsan o düzen bozulur. Çünkü herkese fikrini soramazsın ki orda. Komutan alt kademedeki emir vereceği kişiyle istişare edemez. O konuda yeterli bilgisi olmayacağı için.” (Erdem, Yozgat, 26)

Tahakküm ilişkisinde karşılık vermenin sistematik olarak engellenmesinin bizi “gizli senaryolara” götürdüğünü belirten James Scott, “*Tahakküm ve Direniş Sanatları*” kitabında “gizli senaryo”nun tahakkümün varlığıyla yadsınan öfke ve karşılıklı saldırganlığın fantezide, gösteride ve zaman zaman gizli pratiklerde ifade edilmesini temsil ettiğini söyler.³²¹ Gizli senaryolar açısından bereketli bir alan olan askerlik, itaatın bu gösteri oyunları ile ihlal edildiği, ters yüz edildiği önemli mekanlardan birisidir. Asker, söylemlerinde erkeklik, hiyerarşi ve güç yarışında kendini öne geçirerek, “sahne arkası”nda disiplin ritüelleri ile alay ederek, “kaytararak”, yalan söyleyerek, acemilik dönemini “unutarak”, alternatif bir “mit” ve hafıza üreterek itaatın sürekliliğini kesintiye uğratar. Goffman’a göre de bir kimse, performansı sırasında ideal standartlara uyuşmayan eylemlerden vazgeçmek veya onları gizlemek zorunda kalacaktır.³²²

Askerlik mekanı, strateji’nin ana mekanı olarak, askerlerin var olma, zamanı geçirme, ceza almama ve en önemlisi “rahat” askerlik yapmak için kimi *taktikselliklere* imkan verir. Yozgat’lı Kemal’in anlatısından gördüğümüz, onun “rahat” askerlik yapmak için, askerliğin içindeki mantık rejimini çözüp kimi taktikler geliştirdiğini ve başarılı da olduğunu gösteriyor:

³²¹ SCOTT, A.g.k., s. 68.

³²² GOFFMAN, A.g.k., s. 50.

“Baktım düzen böyle. Sen de yalancı ve hilekar olursan ayakta kalıcaksın. Karar verdim orada. Yalancı ve hilekar olmaya. Resmen *hainlik* yapardım işte. Mutfağa gitmemek için kandırırdım.

(...) Bir gün eğitim alanındayız. Paşalar geldi, albaylar. Sivilde özel yakın dövüş eğitimi almış biri var mı dedi? Bunların elinden nasıl kurtulursun dedim. *Hainliğe* orada başladım işte Bunların elinden kurtulmak için öne çıktım. Bir ay mı ne Tekvando’ya gittiymdim. Çıktık bizi subayların yanına götürdüler. Herkes bir gösteri yapıyor. Profesyonel yapıyorlar ama. Sıra bana geldi. Kaytarmak için girdim ye bu işe. Ne yapsam dedim. Sen ne yapan dediler. Ben de sivilde Tekvando gördüm ya bir ay, ben de Tekvandocuyum komutanım dedim. Bir gösteri yap o zaman dediler. Biz sertiz dedim, vururuz, kırarız, yıkarız dedim. Ne yapacan olum dediler, kiremit varsa onu teknik olarak kırayım dedim. Hemen gittim oradan tuğla aradım, yere düşse çatlayacak olanlardan, iki tane çürük kiremit aldım. Kepimi de çıkardım kiremitin üstüne koydum, elim acımasın diye. Tekvando oturuşunu biliyorum ya öyle oturdum yere. Böyle elimi kaldırıyorum, kiremitin üstüne götürüyom. Kaldırıyorum, götürüyom. Bunu beş dakika yaptım konsantre oluyorum diye. Orda binbaşının biri, olum kıracaksan kır artık yeter dedi. Ne iki saattir bekliyorsun dedi. Kalktım, Tekvando selamı verdim. Komutanım ben konsantre oluyorum dedim. Bunu dedim teknikle kırıcım. Artık onlarla da dalga geçmeye başladım. *Hainliği* o kadar ileri götürdüm ki anlayın artık. Generalle dalga geçilir mi ya. . Bunlara bir nara çektim. Heeeeyt! Ama ne nara! Bütün bölüktekiler, eğitimi bıraktı bizim noktaya bakıyor. Kiremiti kırdım elim de acıdı gerçi de. Ayağa kalktım selam verdim. Binbaşı geldi, siyah kuşak Tekvandocuymuş. Adın ne lan senin dedin. Kemal dedim. Sen bu konuda bir b.k bilmiyon dedi. Ama şu ses var ya şu ses herşeye yeter, sen de gel dedi.

Aldılar bana yakın dövüş eğitimi verdiler çok güzel. Eğitimlerden yırtıyordum.

(...) Neyse sıraya dizildik. Nerelisin diye soruyor komutan. (...) Sol görüşün hakim olacağı yerleri övüyor. Ben Yozgatlıyım komutanım dedim. Pez...k çıkar, puşt çıkar, ahlaksız çıkar, sayıyor. Haklısınız komutanım dedim. “Ney?” dedi. “Evet onlar çıkar” dedim. Diğerlerine çıkın bakalım dedi. Bire bir kaldık. Askere girmeden önce hangi yerdeydin dedi. Anladık ya komutanın solcu olduğunu. Komutanım dedim, DHKP-C örgütüne bağlı³²³ bir insandım dedim. DHKP-C’nin C’sini bilmem ben. Ne sağ ne solu? (...) Komutanım “vay vay aslanım benim” dedi “beni öptü”.

(...) Bu komutan, kurmay albay imtihanına girecekti. Ailemin de Yozgat’ın tanınmış ailelerinden biri olduğunu öğrenmişti artık. Zengin, konumu iyi olan. Bana dedi ki, kara kuvvetlerinde tanıdığınız var mı dedi. Bizim bir Halil albay vardı akrabamız. (...) Peki söylerim dedim hava attım. Telefon açtık odasından babama. Söyledim, Halil dayıya söyleyin, böyle böyle ilgilensinler dedim. Söylendi mi asla söylenmedi, Halil dayının haberi bile yok. Sonradan babama sordum, söyledin mi diye, hiç söylenir mi öyle şeyler nerden diycem falan dedi. Sonra bu bizim komutan kurmay olmaz mı? Sebep de, ben olmayım mı? Ne ben dedim, ne bişey dedik. Beni iyice sevdi, babam oldu. Benim adım Servet Komutan’ın oğlu oldu.” (Kemal, Yozgat, 52)

Yozgat’lı Kemal Çavuş, askerliğin hemen her anında “daha rahat” askerlik için, yalan söyleyerek bir *taktik* geliştiriyor. Orada şimdiki “aile terbiyesi”nin değil strateji’nin bir ürünü olduğunu düşündüğünden yaptığı şeyleri “hainlik” olarak anımsıyor.

Askerliğe ilişkin bir “taktik” olarak “arkadaşlık” ise, askerleri “disiplin”in mekanında ama onun “dışında” bir yerde birbirlerine bağlar. Sürekli itaat

³²³ DHKP-C örgütünün sonraki yıllarda ortaya çıkması, muhtemelen görüşmecinin benzer politik görüşlere sahip başka bir örgütü tanımladığını göstermektedir.

bombardımanı altında askerler, kurdukları arkadaşlık ilişkileri ile birilerinin gözünde “değerli” olabilmeyi deneyimlerler / hatırlarlar:

“Yani o bir yılda öyle şeyler geçiyor ki... Kolumu incitmişim ben bir gün eğitimde, hiç kalkmıyor. Mesela Karadenizli bir arkadaşım, İstanbul’da oturuyor. Kemal isminde yazıcı bir arkadaşım. Haftalarca benim işimi yaptı, depodan getir, götür. Yatağıma kadar şey yaptı, çorabımı bile giydirdi, botumu bile bağladı. Arkadaşlık, dostluk. Bunu görmek zorundasın.” (Tahsin, Yozgat, 39)

“Götürseler giderim askere. o devreyle. Başkasıyla gitmem. tertip arası muhabbet için. aynı ekiple giderim. O arkadaşlık güzeldi.” (Sedat, Kayseri, 38)

Mehmedin Kitabı’nda örneklenen, itaat karşısında bulduğu sızma ile, “yemek yemeyip, zayıflayarak” askerden kaçan genç yahut “islami” gerekçelerle vicdani reddini açıklayan Enver Aydemir örneklerinde olduğu gibi, itaatsizlik, farklı taktiklerin adresi olabilmektedir. De Certeau’ya göre taktiklerin bir özelliği de “kaçak avlanmaları”dır; “Çatlaklar, kaçak avlandıkları yerlerdir. Buralarda yaratırlar sürprizlerini.”³²⁴

İtaatsizliğin, itaatin uzamı içerisinde onun görüş alanı içerisindeki bir fonksiyonu olarak uygulanması demek, bu duruma rengini veren tek şeyin “itaat” ya da “iktidar” olduğu anlamına gelmez. Toplumsal normlar, iktidarın tasında ancak taktiklerle mayalanır; Dayatılan bilgiler ve simgeler, bunların üreticisi olmayan uygulayıcıların manipüle ettikleri nesnelere dönüşmektedirler. Bir kültürün halka yayılması, taktiklerin üretimin egemen erki üzerinde kazandığı bir rövanşın, kısmi ve karikatürize bir görünümünden başka bir şey değildir.³²⁵

³²⁴ DE CERTEAU, A.g.k., s. 114.

³²⁵ A.g.k., s. 107.

Yozgat'lı Halis'in "benim bakış açım bir bakış açısı olmaz ki" söylemi, "taktik"ın stratejinin uzamındaki nefes alamayan biçiminin bir sembolü gibidir. Hal böyle olunca "ferdi" bakış açısı görünmezleşir, isteksizleşir:

"Bana göre değil ki bu, devlet meselesi yani. Ben devletin sadece bir bireyiyim. devlet yönetmeye talip olanların düşünebileceği bir olay. Benim bakış açım bir bakış açısı olmaz ki. Ferdi bir bakış açısı olur bu. Ama onların bakış açısı, bir devlet bakış açısı olur." (Halis, Yozgat, 35)

Bu bakışsızlık, askerlik stratejisi'nin "yukarıdan aşağıya" uygulanan bir durum olarak algılar. Bu şartlarda, düşünemeyiz, ancak "maruz" kalırız. Ancak, bu demek değildir ki "strateji", yırtılmaz, yara almaz.

Türkiye örneğinde de gerek vicdan-i ret uygulamalarının görünürleşmesinde, bir şehit annesinin "Benim Oğlum Çanakkale'de Savaşmadı" söyleminde olduğu gibi hafıza mekanlarını, tarihsel zemini kayganlaştıran davranış pratiklerinde, asker-savaş kaçaklarını "savaşçı Türk" imajı ile birlikte değerlendiren bir bilimsel çalışmada veya askerlik anılarının karşı belleğinde itaatsizliğin doldurduğu boşluklar, "strateji"nin kıyılarındaki kaçak avlanmaların araçları olmayı sürdürecektir.

De Ceurtau'ya göre "stratejinin mekan"ın tümüne yayılması ve dağılması "taktik"e de zamansız, çağları aşan bir "sanat" icra etme fırsatı sunar.³²⁶ Bu genel hatırlatmalar ışığında, De Ceurtau'nun "zamanları aşan bir sanat icra etme potansiyeli" olarak tanımladığı "taktik"lere iki farklı örnek verilecektir.

³²⁶ A.g.k., s. 113.

6.2.1. Mizah

Askerliğin, hem kışlada hem de sosyal hayatta alımlanma biçimlerinin başında mizah gelmektedir. De Ceurtau'ya göre stratejinin “mekan”ın tümüne yayılması ve dağılması “taktik”e de zamansız, çağları aşan bir “sanat” icra etme fırsatı sunar.³²⁷

Askerlik kültürü, Agamben kavramsallaştırmasıyla sosyal hayatı “askıya alan” ve “istisna” iken “kurallaşan” özelliğiyle bireylerin algısında oyunsu bir mizansenlik olarak tüketilir. Goffman'ın “sahne arkası”, “sahne önü” kavramlarının iç içe geçtiği bir pratik olarak askerlerin her an kendilerini komutanların gözüyle “sahne” bulabilecekleri bir yerdir. Gerek sosyal hayatın “askıya alınma” işlevi gerekse bireylerin sürekli bir “sahne” performans'a zorlanması, onları sahne arkasında daha çok bu “performans”ı eleştirmeye, alay etmeye yönlendirir.

Zorunlu askerlik dönemini parodileştiren komedyen Cem Yılmaz'ın gösterisindeki mizah da, kışladaki “sahne arkası”nı kendi “sahne”sinde işlemesi üzerine kuruluydu. Bu gösterideki şakaların birinde, bireylerin “anti militarist” olduklarını akıllarından dahi geçiremeyecek bir “sahne”nin varlığına işaret ediliyordu.

Benzer bir “sahneleme”ye örnek olarak, bireylerin sessiz pratiklerindeki konuşkan bedenleri romanlarına taşıyan Oğuz Atay'ın başarısız bir evlilik sonrasında, orta sınıf alışkanlıklarıyla bir “gecekondu”ya kapanmasını konu alan *Tehlikeli Oyunlar* romanının başkahramanı Hikmet Benol'un “oyunları” gösterilebilir. Benol, bütün geçmişini ve günlük hayatındaki “oyun”larını hayalindeki alt kat komşusu Emekli Albay Hüsametdin Tambay ile tartışır. Atay'ın kimi zaman bir “kışla”ya benzettiği bu gecekondudaki bilinçli “albay” tercihi, toplumsal bilinçaltındaki “askeri kültür”e ve hatta “onay mekanizması”na mizahi bir göndermedir. Romanın bir yerinde Hikmet Benol, “Başka bir toplumda yaşasaydım, iç benliğim albay olmazdı” derken de bu gerçekliği kastetmektedir.

³²⁷ A.g.k., s. 113.

Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar*'ı yazarken esinlendiğini söylediği Eric Berne'in *Hayat Denen Oyun* adlı eseri, "İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde kullandıkları belli davranış kalıpları"³²⁸ önermesiyle, Goffman'ın "rol", "performans" kavramlarıyla benzer bir rehber işlevselliğindedir.

Bu simgesel gerçeklik ortamında Atay'a göre "gerçek, başkaların bize uygulamaya çalıştığı tatsız bir ölçüdür."³²⁹ Romanda / gecekondu / kırsalda "gerçekliği" temsil eden / oynayan bir karakter olarak Albay imgesi Ecevit'e göre "zinihsel bir üründür, soyuttur aynı zamanda da güçlüdür. Onun albay oluşu, tanrının buyurgan kimliğine uygun bir özelliktir."³³⁰ Ecevit'e göre Albay imgesi, gerçekçi edebiyat anlayışın romandaki temsilcisidir, kimi yerde "muharebe öncesinde bir yüzbaşıyla binbaşı böyle sohbet etmez" diyerek oyuna müdahale eder.³³¹

Roman içerisinde, hem ana karakterin, hem de askerliğini yapmakta olan komşu çocuğunun "oyun" yazmakta oluşu, bir takım engellerle kesilir. Burada, "albay" imgesi üzerinden "askeri gerçeklikle" alay edilir. Buna karşın, Albay'ın "ah askerde sen benim elime düşecektin" tepkisi, erkek hafızası'nı arkasına alan bir ironidir.

Atay'ın "emekli albaylar"a, "yarım kalmış generallerim" olarak seslenmesi, Silahlı Kuvvetler'den General olamadan emekli olmuş ve bu sebeple bir "gösteri oyunu" olarak zorunlu erleri dizayn etme misyonu yarım kalmış (bırakılmış) bir serzenişi simgelemektedir. Nitekim, gerçek bir olaya dayanan örnek olarak, İstanbul Akatlar'da posta kutularına bıraktığı bir notla apartman yönetimine el koyan Emekli Albay Esat Dölarslan örneğinde³³² olduğu gibi bu "performans", "gösteri"nin "gerçekleşmesine" dair simgesel bir örnektir.

³²⁸ BERNE, Eric, *Hayat Denen Oyun*, Çev. Selami Sargut, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1976, s. 76.

³²⁹ ATAY, Oğuz, *Tehlikeli Oyunlar*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 110.

³³⁰ ECEVİT, Yıldız, *Ben Buradayım... Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İletişim, İstanbul, 2005, s. 347.

³³¹ ECEVİT, Yıldız, "Oğuz Atay'ın Tehlikeli Oyunlar Romanında Üst Kurmaca" *Oğuz Atay'a Armağan*, Haz. Handan İnci, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 307.

³³² "Akatlar'da P-Muhtıra", 09.01.2010, Taraf.

Bu mevcudiyetin, gündelik hayattaki tüketiminin temel besini ise mizahtır. Mizahi/kurmaca haberleriyle dikkat çeken Zaytung adlı web sitesinde, emekli albayların göz altına alınması neticesinde apartman yönetici bulunmakta zorlandığının ifade edilmesi, kışlalardaki dizaynın günlük hayata taşınmasının ne derece “normal” ve “absürd” algılandığını ifade etmektedir.³³³

Askerliği “*sahnedeki tüketmek*”e dayalı bu taktiksel alımlamayı, liselerde okutulan Milli Güvenlik derslerinin, anlatılarda “gülüp geçilen bir ders” olarak anımsanması üzerinden değerlendiren Ayşegül Altınay, “dikkate değer bir “normalsenme” olarak anar.³³⁴

Askerlik mekanı içerisindeki “direniş” deneyimleri de bu minvalde, bireyin üstündeki kusursuz itaat karşısında gülmeyi bir sığınak olarak biçimlendirir. Bu ortamlarda, bireyler kendilerine yönelik itaat kodlarını da “tüketerek” kendi “taktik”lerini “güle oynaya” oluştururlar. Komutanı “baba” ile özdeşleştiren durumu askerler, alt devrelere “torun”, üst devrelere ise “dede” lakabını takarak alaycı bir uzamda tüketirler. Yanı sıra, yeni gelenlere takılan “kuş” lakabı da onların her iş için kullanılabileceği, her yere yollanabileceği mesajını verir. Lise mezunları da kendi itibarlarını, uzun dönem askerlik yapıyor olma rahatsızlıklarını Üniversite mezunlarına “poşet” lakabı takarak mizahi tüketime çevirirler. Kimi zaman bu “tüketim”, “ağaca/taşa selam verme” gibi onur kırıcı travmatik olabilecek bir deneyimi ters çevirip uyumlu bir taktiğe çevirir:

"Akşam oldu mu şakalaşırız. 'Sen ağaca verdin..', 'Ne olacak sen de gittin taş'a verdin. Ben hiç değilse dikiliye verdim, sen yerde yatana verdin..'”³³⁵

³³³ “Ergenekon Gözaltıları En Çok Site Yönetimelerini Vurdu”, Zaytung (<http://www.zaytung.com/haberdetay.asp?newsid=3677>)

³³⁴ ALTINAY, A.g.m., s. 198.

³³⁵ Aktaran, SELEK, A.g.k., s. 106.

Askerliğe ilişkin işkence anlatılarına sahip olan ve dava konusu olan bir mekan olarak Disiplin Koğuşları'nın DisKo şeklinde isimlendirilmesi ise mizahi uzamın simgesel örneklerinden biridir. Sonuç olarak, askerler, kendilerine mekanın içinde olsa da bir alan yaratarak, stratejiyi özümsemediklerini anımsamak isterler.

6.2.2. Vicdan-i Ret /Alternatif Kamu Hizmetleri / Bedelli Askerlik

“Her daim bu dünyanın makbûlünüz o sizi asla es geçmeyecektir.”³³⁶

Askerliğin zihniyet temsiliyetinin toplumsal alanda kapladığı hacim, itaatsizliği, askeri mekandaki itaatsizlik (emre itaatsizlik vb.) olarak değil de zorunlu askerlik hizmetine yönelik bir reddiye biçiminde doğuruyor. Böylece, daha görünür ve hacimli olan “emre itaatsizlik” değil toplumsal alandaki “sivil itaatsizlik” oluyor. Toplumsal alandaki askeri emre itaatsizlik olarak vicdani ret, meşruiyetini bu alana yaslayan değerlere karşı bir taktikselliğin de adresi oluyor. Dolayısıyla retçinin, “askerliği reddi” bu stratejik kuşatmalara da karşı çıkan bir taktik olarak anlam kazanır.

1945'ten sonra Avrupa'da kısmen, askerlik hizmetine direnenler de “patolojik” yahut “vatan haini” olarak anılmaya başlandı ve savaşma hizmetini reddetme hakkı Federal Almanya'da kabul edildi. Zira, ekonomik dönüşümler neticesinde ne silahlı askerlere ne de paralı askerlere eskisi kadar ihtiyaç vardı. Ordu-toplum arasındaki “sıcak ve “baskıcı” ilişki yerini “uysal bedenlerin” yaygınlaştığı “soğuk” bir savaşa bırakıyordu.

³³⁶ CASTORIADİS, A.g.k., s. 76.

Bu dönemde yapıların parçalanması ve modernleşmesi de tsunamiler yaratarak dalgalar halinde, yatkinlıklar eksenlerini oynatarak bireylerin manevra alanlarını genişletebilmektedir. Eskiden yerel birimler tarafından yönlendirilen bu uygulamaların, sistemin dokusunu oluşturan ilmikler arasında, ufalana ufalana bölündüklerini, çoğaldıklarını görüyoruz. Taktiklerin yörüngelerinden giderek daha fazla çıktıklarını söyleyebiliriz. İşleyiş biçimlerini çerçeveleyen, sınırlandıran geleneksel toplulukların içine salmış oldukları köklerini koparan taktikler giderek türdeşleşen ve hacmini büyüten bir uzamda serbest bir biçimde dolaşmaktadırlar. Stratejik model de dönüşmekte ve bir bakıma kendi başarısının içinde yitip gitmektedir. Çünkü, strateji, belli bir bütünün geri kalanından ayrı bir “mülkiyet” tanımı üzerine temellenmekteydi, şimdiyse bütüne dönüşmüş durumdadır.³³⁷ İtaat, her yere yayılmış olduğuna göre itaatsizlik ve ihlal de aynı uzamda boy göstermektedir. Bu noktada “vicdan”ın dışsal bir pratik olarak ele alınması zorlaşır.

Uluslaşmaya doğru yasalarla kabul edilen, dinsel reddi bir kenara bırakırsak, ilk vicdan-i ret deneyimleri ise Avrupa'da boş bir hizmet alanını dolduracak biçimde “sosyal hizmet” kampanyasına dönüştü. Bu sosyal hizmetlerin yararının, asker olarak yapacağı yarardan daha fazla olduğu takdir ediliyordu ancak “asker” olmak yerine bu hizmetleri “tercih” edenlerin ilkesel olarak “ordu karşıtı” olmaları söz konusu değildi. Yaptıkları, ilkesel değil taktiksel bir hizmet tercihi yapmaktan ibaretti. Pragmatik yarar karşı-itaatsizlik olmaması durumu bu reddi daha sadık görünen bir konumlanmada tutuyordu. De Certeau'nun “stratejinin görüş alanı içerisindeki taktik” tespiti, bu tercihin sosyolojik anlamlarından birisidir. Avrupalı retçilerin, ordu politikasından ve karşıtlığından tamamen bağımsız olarak, alternatif kamu hizmetlerini “tercih” etmelerinde bu türden bir asimetri söz konusudur.

Türkiye’de ise vicdani reddini açıklayan pek çok aktivist, hapis cezalarıyla karşı karşıya kaldı. Ancak Türkiye son olarak vicdani retçi Osman Murat Ülke’nin AİHM’ye başvurusuyla bu konuda bir karar almaya zorlandı. Ancak bu kararın vicdan-i ret hakkının değil onu cezalandırma biçimine ilişkin olacağı da tahmin

³³⁷ DE CERTEAU, A.g.k., s. 118.

ediliyor. Çalışmanın sona erdirildiği hafta itibariyle, vicdani reddin hukuken nasıl değerlendirileceğine ilişkin net bilgiler mevcut değildir. Ancak Avrupa Konseyi ülkeleri arasında vicdan-i ret hakkını tanımayan iki ülke olarak Azerbaycan ile birlikte Türkiye'nin adı geçiyor.³³⁸

Askerlikle ilgili, örgütlü bir taktik olarak bedelli askerlik savunucuları da gösterilebilir. Çeşitli platformlarda örgütlenen bedelli askerlik savunucuları, çeşitli yazarları, gazetecileri ve siyasetçileri sürekli olarak etkilemeye çalıştı. Kişilerin temel talebi, işlerini bırakamayacak durumda oldukları bu yüzden askerliğe gitmek yerine ücret ödemeleri kabul ettikleri yönündeydi. Kasım 2011 itibariyle Bedelli Askerlik tartışması da sonlanmış oldu. Başbakan Tayyip Erdoğan, bedelli askerliğin 30 Bin TL. veren 30 yaşından büyük erkekler için geçerli olduğunu açıkladı.

2010 yılında Türkiye'de internet üzerinden gündeme gelen ve “*borcumuzu ödemenin farklı yollar var*”³³⁹ diyerek zorunlu kamu hizmetini savunan bir sitenin www.vatanhizmeti.com adlı sitedeki anlatılar da, “bedelli askerlik” savunucularının söylemlerine benzer şekilde “stratejinin mekanını kullanan taktik”in bir örneğidir:

“Zorunlu askerliğin kaldırılarak bir kamu hizmeti şeklinde yapılmasına imzamı değil kalıbı bile basarım. Sonuna kadar desteklenmesi gereken bir durumdur. Şöyle ki almanca öğretmeni olarak mezun oldum ve askerlik süresince gerek mesleğime uygun bir okulda dil öğretmeni olarak görev almış olsaydım çok daha yararlı olabilecektim. Ayrıca; bugün turizm tanıtımı konusunda ülke olarak milyon dolarları "bence" boş yere harcarken çağımızın en önemli iletişim olanağı olan interneti kullanamıyoruz. Birlikte görev yaptığım ve başarısına inanılmaz güvendiğim webmaster olan arkadaşım şu an bir dağda hiç gereksiz bir şekilde zaman geçiriyor. Bu ve benzer arkadaşlara kamu görevi verilse inanıyorum ki sadece ülkemizin sahip olduğu değerleri tanıtmak

³³⁸ <http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/landmark-echr-ruling-recognizes-right-conscientious-objection-2011-07-07>

³³⁹ Erkeklerin “Vatan borcu” olduğu var sayılmaktadır. Vurgu bana aittir.

konusunda kısa sürede inanılmaz yol almış olunuz.” (Yılmaz, Turizmci)

Yozgat’lı Öğretmen’in “alternatif kamu hizmeti” vurgusu da “borcu” aynı mekanda “ödemeyi” tasavvur ettiği için “stratejinin” dışında değildir:

“*Vatan borcu* kavramını ben çok abartılı buluyorum. Ben onu sadece silah tutarak ödeyemem, kalem tutarak da ödeyebilirim. Yeni bir nesil yetiştirerek daha iyi öderim.” (Erdem, Yozgat, 26)

6.2.3. Hınç

Askerliği anımsama biçimlerinde askerlikle ilgili algıların çerçevesini çizen kişisel-duygusal alımlamalar da mevcuttur. Askerlik deneyimi, zorunlu bir şekilde “koruma”, “kollama” gibi ulusal amaçların yanında erkek bireyi “sürüne sürüne” sosyal hayata, askerlik sonraki zorlu yaşama, iş hayatına, aile kurmaya hazırlayan bir gerilim olarak da tanımlanıyor. Bu gerilimli süreci, psikolojik yarıklarla hatırlayan erkeklerdeki askerlik alımlaması ise “hınç” oluyor. Sözlü anlatılarda, Bir dayak sırasındaki mecburi sessizliğini “keşke tepkisiz kalmasaydı”, “aslında ben onları ne yapardım ama...” diye anımsayan, ya da “sonradan karşıma çıksa öldürürüm” şeklinde ağır bir hesaplaşma duygusu taşıyan bu erkeği şiddetle pişirmenin yan etkisi durumu, Selek’e göre bireyin benliğine yetersizlik duygusunu, güvensizliği ve hıncı aşılama anlamına geliyor.³⁴⁰

³⁴⁰ SELEK, A.g.k., s. 94

“Ben çok dayak yedim. Subay, astsubay değil, çavuşlar, onbaşılar... Bir tane Muşlu vardı... Şu anda bak, askerliğim bitti. Yemin ediyorum. Şu an karşıma gelse döverim. Hala şuramda acı var.”³⁴¹

Bu hınç, kimi zaman alt dönemlere karşı bir “şiddet tekeli” olarak akmaya imkan buluyor, kimi zaman da “bir acı” olarak toplumsal hayata karışıyor.

“Yemin ettik acemi birliğinde. Usta birliğinde ben de dayak atacağım, dedim.”³⁴²

Max Scheler’e göre hınç, zihnin kendisini zehirlemesi ve her an bir başkasına doğru harekete geçebilecek bir durum olarak yaşanır:

“İntikam isteğinin bastırılması, ressentiment’a yol açar; intikam hayalinin- ve nihayet intikam duygusunun da- bastırılmasıyla yoğunlaşan bir süreçtir bu. (...) Bastırma, yalnızca orijinal nesneyi yaymak, değiştirmek ve kaydırmakla kalmaz, duygunun kendisini de etkiler. Bu etkiyle oluşan duygu hali kendisini dışa vuramadığı için, içeride etkin hale gelir. Asıl nedenleriyle bağını koparmış duygu halleri, bilinç bir an için bile olsa gevşediğinde harekete geçer.”³⁴³

Askerliğin bir “istisna mekanı” olarak askıya aldığı kültür, askeri tekrar sivil hayatla baş başa bırakınca bu hınç, bir “negatif hatırlama”ya dönüşüyor:

“Bir gün dinlenme anındayız. Bak ne kadar saf bir insan olduğumu anlayın buradan. Dinlenme halindeyiz, acemi birliğinde. Amasya’da. Birden başımızdaki çavuş “arazi olun” diye bağırdı. “Arazi! Arazi olun!” dedi. Herkes kayboldu, ben sap gibi orada kaldım. Acemi birliğindeyiz. Tuğgeneral geliyormuş, bizim 200 metre üstümüzden cipi geçiyor.

³⁴¹ Aktaran, SELEK, A.g.k., s. 131

³⁴² Aktaran, SELEK, A.g.k., s 133.

³⁴³ SCHELER, Max, **Hınç**, Çev. Abdullah Yılmaz, Pusula Yay., İstanbul, 2004, s. 131.

Askere “arazi” diyorlar. Ahlaksızlığa bak ya. Belki 300 mette yukarıdan geçiyor, göremez seni. Herkes yere yatmış, kaybolmuş, bir tarafa dağıldı. Ben sap gibi ortada kaldım. Neyse general gitti. Çavuş geldi bana iki tane yerleştirdi. 20 yaşında bir gence tokat atmak ne demektir biliyor musun? *Onun anasını bellerdim orada, boğardım, öldürürdüm.* Çok basit bir adamdı. Hiç bir şey yapamadım ve ağladım. Niye kaybolmadın, arazi olmadın dedi. “Arazi ne demek?” dedim, “Arazi, tarla, tapandır” dedim. Ben “arazi”nin ne olduğunu bilmiyorum daha. “Arazi ol” deyince kaybolacağımıydın. Bilmiyordum.” (Kemal, Yozgat, 52)

“Sivilde eline su dökmeyeceğin adamın orada tuvaletini temizledin, eşyasını çektin, kızının hizmetinde bulundun, ben de yaptım. Alay komutanının çocuklarının işlerini. Oğlan bir şey derdi, emir almış gibi yapardık. *Sivilde ben o çocuğun anasını bellerdim, bana öyle söz söyleyecek, öyle emir verecek...*” (Kemal, Yozgat, 52)

Askerlik öncesi tahayyülle yahut askerliği haklılaştırıcı bir ön kabulle çelişen durumlarda “yüceltme”nin “hınca” dönüşmesine neden oluyor:

“Onun dışında üst komutanlar askerdeki çok ağır hakaretlerden dolayı, askere giderkenki duygularımız, vatan millet için hissiyatımız, oraya girdikten sonra ana baba küfürü ile beraber, senin adın eşek oğlu eşek mi demesiyle üstlerimize nefret duymaya başlıyoruz, masum duygularla gittiğimiz halde, orada küfür ve dayaklar, hak etmediğimiz dayakları tekmeleri yemek... Kültür bazında, maddi manevi senin altında olan adam, eline yetki alıp seni ezmesi, kahrettiriyor *bu sefer nefret doğuyor.*” (Mustafa, Yozgat, 59)

“Vatan millete hizmet ediyok diye gidiyoruz ama nefretle başlıyoruz. İnsan ne için yaşar? Namusu, şerefi, haysiyeti için yaşarken, orada namus yok, şeref yok, haysiyet yok hiç bişey yok. Her şeyi ayaklar altına alıyorsun.” (Mustafa, Yozgat, 59)

Askerlik anlatılarında bolca vurgu yapılan bu duygunun gündelik hayattaki anlamı, sadece askerlik kurumuna karşı bu itaatin tüm aygıtlarına yönelik etkin biçimde belirmesi, dolayısıyla Erving Goffman'ın andığı türden “sessiz” pratiklerde izlerinin olması kaçınılmazdır. Sessiz pratiklerin yanı sıra, Yozgat'lı Kemal'in anlatısında olduğu gibi, bu hınç, anımsama çerçevesine denk düşen bir politik tutumda keskin bir şekilde açığa çıkarak, söylemleşmeye ve en önemlisi “askerlerle”, “komutanlarla” ve hatta “orduyla” hesaplaşma duygusuna uygun bir zemin de yaratmaktadır.

7. ASKER-LİK NEYİ HATIRLATIYOR?

7.1. Antik Yunan'dan Şövalyelere: Kaybolan Bir “Erdem”

Askerliğin, sadece “askerlik dönemi”nden beslenen bir imgesel çerçeve yaratmadığı üzerinde durmuştuk. Geçmiş askeri dönemler, hafıza mekanları, savaşlar vb. pek çok etmen, “askerliği anımsama”nın toplumsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu bölümde, evrensel anlamda dünya toplumlarının popüler imgelem dünyasında askerliğin ve savaşmanın nasıl anımsandığına kısaca değinilecektir. Bu çerçeve içerisinden bakıldığında, geçmiş askeri figürler üzerinden “nostaljik erdemler” birer hafıza mekanı olarak günümüz insanlığına bir rehber olmaktadır. Askerlik, modern dönemle birlikte uluslaşmanın bir aracı halinde temelde “vatandaşlığı” çağrışırsa da, gerek tüketim kültürüne ilişkin popüler bir geçmiş okumasıyla, gerekse “kahramanlıklardan ibret almayı” tavsiye eden bir tarih yazımıyla, gerekse grupsal kimlikler uyarınca çerçeveleri çizilen bir hafıza ile dünya tarihinin en eskilerine kadar giden bir yolun zeminini oluşturur.

Machiavelli'nin modern çağlardaki askerlik düşüncesini etkileyen düşüncelerinin en önemli beslenme kaynağı, antik dönemlerdeki “komutan” filozofların yaşadığı militarist kentlenme yapısıydı. 2. Bölüm'de değinildiği gibi, Heraklitos (İ.Ö. 530-470), yaşamı sonsuz bir savaş olarak görüyordu. Sokrates (İ.Ö. 470-399) askerliğin kurmaylık yanına eğilmiş ve daha o tarihte “savaş sanatı nedir?” sorusunu sormuştu. Kendisinin verdiği yanıt ise “Komuta etme sanatıdır” şeklindeydi. Bu da Yunanca “strateji” kavramının ilk etimolojik anlamıydı. Yunanca taktik sözcüğü de kökensel olarak “askeri birliklerin dizilişi” demekti. Platon (İ.Ö. 429-347) ise, sadece dövüşen askeri, değer olarak alt sırada görür, komutan olmak için ise filozof olmak gerektiğini savunurdu. Sokrates'in askeriye ve askerlik sanatıyla ilgili görüşlerini alıp geliştiren Platon ve başlangıçta onun tilmizi olan Aristoteles (İ.Ö. 384-322) gençlerin beden eğitimi almaları ve askerlik öncesi sıkı bir askerliğe hazırlık devresi

geçirmeleri gerektiğini söylerdi. Zira o dönem, Atina’da ve Isparta’da askerlik paralı askerlik şeklinde değil yurttaşların görevi olarak uygulamadaydı. Buna mukabil düzenli bir ordu vardı. O dönemde Felsefe ile Harp bir arada işleniyordu.³⁴⁴

Dünya tarihinde, savaşmanın meşruiyetinin hep güçlü kaldığı değerlendirmesi rahatlıkla yapılabilir. Buna mitoloji de dahildir. Bu zengin alt yapı, kimilerine göre Makyavel’in düşüncelerine giden yolun alt yapısını oluşturur:

“Mitoloji, (hangisi olursa olsun) savaşı kutsar. Barışsever diye bilinen çin ve hint mitologyası da aslında savaş severdir. Yunan mitologyası Zeus’lar, Titan’lar ve Pallas’larla doludur. Din kitapları da savaşı över. Eski Ahit metinlerinde görülen bazı ifadeler ve İslam dininin “cihad” anlayışı bunu sürdürür. Hristiyanlık’ta geçen Eren Thomas’ın “haklı savaş” kavramı, “iktidar otoritesi” makul sebep ve istekler gibi oldukça yenidir ve Makyavelizm’e giden yolu açmıştır.”³⁴⁵

Bu sebeple, insanlık tarihi, savaşı oldukça makul karşılamaktadır. Tarih öncesi zamanların “avcı” kimliği “asker” ya da “savaşçı” olarak modern çehrelere bürünmüştür. Böylelikle insanlık tarihi “askeri” imgenin sosyal hayatta hakim olduğu “kahramanlıklar tarihi” halini almıştır.³⁴⁶

“Militer devlet Isparta, Roma İmparatorluğu, iyi silahlanmış adamları ile Asur ya da tarihe mal olmuş başka herhangi bir uygarlık karşımıza hep aynı insan tipini çıkarmaktadır. Militarizm ve buna bağlı erdemler insanlığı sarar, tarihi bir bakıma aslan yürekli Richard’ların, Battal Gazi’lerin, Timur’ların tarihi haline gelir.”

Savaşma ile erdemli olmayı eşleştiren bu hat üzerinde bu “erdem”i millileştiren yeni bir “disiplinci kurum” olarak ordunun, manastır keşişlerini çağrıştırması da bu

³⁴⁴ MAKYAVELLİ, A.g.k., s. 38.

³⁴⁵ ÇETİNER, Aydın, **21. Yüzyılda Savaş Stratejileri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003, s. 7-8.

³⁴⁶ ÇETİNER, A.g.k., s. 8.

açıdan anlamlıdır. Böylece disiplini sağlayan çerçeveler, birbirinden ilham alarak modernleşmişlerdir:

“Sanki kendisinden önce Avrupa’da var olan Katolik Manastırı’ndan ilham almış gibi gözüken ordu, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere ve Avrupa’yı saran manifaktürler, fabrikalar, mektepler, hapishaneler ve akıl hastanelerine ilham vermiş ordu ve kışla, bir bakıma siyasi iktidarın “ideal teb’a / yurttaş” tahayyülünü de dışa vurmaktaydı. Zahid keşiş topluluklarına doğrudan benzerlik içinde kurulmuş Ortaçağ’ın mücerred / bekar şövalye tarikatları gibi, ailelerinden ve şahısları adına iktisadi menfaat temininden tecrit edilmiş kışla neferleri de manastır keşişlerini andırmaktaydı.”³⁴⁷

Dünya sahnesinde geçmiş dönemlere ilişkin bir kahraman imgesi olarak askerin veya askerliğin kullanımı yaygınlaştıkça, askeri figürlerin abartılı tasavvurları da sıradan hale gelir.

Bugün ordularda, Antik yunan, 19. yy. Afrika ve Asya kültürleri ile Ortaçağ Avrupası’nda yaygın olan “aç gözlü bir” şiddetin kadınların hayran olduğu bir ikon olduğu tanımlamasıyla örtülmeye çalışılmasında abartılı bir biçimde kahraman şövalye imgesi de kullanılmaktadır.³⁴⁸ Böylece geleneksel nostaljik bir “erkek imgesi” ritüelleri ile beraber askeri okullarda halen üretimdedir.³⁴⁹

Elias’a göre de şövalye, şimdinin kimlik çerçevesi içerisinde bir geçmiş tasarımıdır:

³⁴⁷ 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı payitahtında görev yapan Venedik balyosu Morosini’den aktaran YILDIZ, A.g.k., s. 315. Bu analogi, Weber’in Protestanlığı yeniçağ avrupasına uyarlama çabasıyla da uyumludur. Buna göre, Katolik keşişteki mutlak kendine hakimiyet gayreti Protestanlığın pratiğe dayalı hayat ülküsünde benzer şekilde yeniden üretilir. Bkz. YILDIZ, A.g.k., s. 315.

³⁴⁸ Askerliğini yapan erkeklere yönelik olarak hazırlanan kartpostallarda da benzer bir tasarım mevcuttur. Bu kartpostallarda “komando” ve “kadın” bir arada bulundurulularak, savaşan erkeğe kadın bir ödül olarak resmedilmektedir.

³⁴⁹ AKGÜL, A.g.k., s. 81.

“Genel olarak şövalyelerin yaşam biçimine ilişkin imaj, şövalyeliğin ortadan kalkmasından sonra az ya da çok gizemli bulutlara bürünmüştür. Ortaçağ savaşçısı ister yalnızca “onurlu bir şövalye” olarak görülsün ve yaşamı belleklerde ulu, güzel, maceralı ve coşkulu bir yaşam biçimi olarak yer alsın, isterse bir “feodal bey”, köylülere eziyet eden bir zorba olarak değerlendirilsin ve yaşamı yalnızca vahşi, acımasız ve barbarca özellikleriyle anımsansın, gözlem yapanın içinde yaşadığı çağa ait değer yargıları ve özlemlerin baskısıyla, bu tabakanın basit yaşam biçimine ilişkin imaj çarpıklığına uğrar.”³⁵⁰

Bu nedenle, “geçmişteki erdemler”e ilişkin bu hafıza stratejisinin bugün için kurulan bir tahakkümün işareti olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Bu hegemonik taşıyıcılığa bir örnek vermek gerekirse, erkek habitusunun ciddi rekabet oyunları ile geliştiğini savunan Bourdieu için erkek, “önce diğer erkekler üzerinde iktidar kurma isteğinde iken, tali olarak kadın üzerinde egemenlik kurmanın sembolik mücadelesi içindedir”.³⁵¹ Erkekliğin ve onurun ispatı olarak bir şövalye geleneğine örnek olan “düello” geleneği, bu çerçevede kurumsallaşmış ve aynı çerçeve nedeniyle anımsanmaktadır.

Özellikle endüstriyel sinemanın, ve tabii ki daha çok Hollywood sinemasının, baltalı, maskeli, zırhlı askerlerden başlayarak modern ordulara ve savaşçı imgelerine kadar dünya tarihindeki pek çok askeri figürün erdemi, kahramanlığı, cesareti, tutkusu üzerinden bir “başarı” hikayesi oluşturduğu açıktır.³⁵²

Çetiner’e göre, “Batılı tarihçilerin aslında Yunan coğrafyasında başarısız olan, yüz yüze savaşan “hoplites”leri abartması gibi yine Asurlular tarafından yenilgiye uğrayan “lejyöner” tiplemesi de abartılan bir asker imgesidir. En önemli “savaşçı”

³⁵⁰ ELİAS, Norbert, **Uygarlık Süreci (Cilt 1), Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler**, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 325.

³⁵¹ Aktaran, ONUR-KOYUNCU, A.g.m., s. 33.

³⁵² Hemen akla gelen, Cesur Yürek, Troya, Pearl Harbor, Demir Maskelil Adam filmleri bunlara örnektir.

kimliği olarak anımsanan “düello” geleneğini doğuran “şövalye”ler de bir unvanın yanı sıra belli üstün değerlere sahip olduğu düşünülen atlı askerlerdi. Bu değerler arasında iyi savaşma, sadakat, onur ve cesaret gibi erdemler bulunmaktadır. Buna karşın Batı tarih yazımında bozkır savaşçıları da “barbarlar” olarak anılmaktadır.³⁵³ Böylece hem bugünün çerçevesi “iç” ve “dış” dünyayla bağlantılı olarak asker imgesi üzerinden kurulmaktadır. Kendi toplumuna asker imgesi üzerinden erdemli, ahlaklı bir çerçeve çizen ulusal hafıza, başka toplumları da yine onların askerleri üzerinden barbar, tecavüzcü, gaspçı, hukuksuz vb. sıfatlarla anımsamaktadır.

Avrupa dışında bir örnek olarak Uzakdoğu kültürünün Samuray geleneği de bir başka askeri-kültürel imgedir. Farklı yetenekleriyle tarihe mal olmuştur. Diğer figürler gibi Samuray imgesi de, kendi toplumsal çerçevesi dışında, ulus aşırı bir anımsama çabasıyla, “artık kalmayan”³⁵⁴ bir kahramanlaştırmanın bir adresi olmuştur. Toplumların bu çerçeveler içinde anımsadıkları yahut “pazarladıkları” geçmişleri, bugünü oluşturan değerler sisteminin bir parçasıdır ve bu değerler sisteminin kimlikleri çerçevesinde anımsanır.

Hemen her kültürde savaşçıların kadınlarla ilişkileri de bu “sektörel” üretimde kanonik anlatımın bir aşamasıdır. Kadınların “ödül” olarak kodlanması, evrensel savaşçı imgesinin de başlı unsurudur. Davis’e göre, “Boadicea veya Jeanne d’Arc gibi erkekleri savaşa sürükleyen mitsel tarihsel kadın figürleri, Avrupa kolektif hafızasında uğruna savaşılan bir aktif-pasif durumuna” işaret eder.³⁵⁵

Bu durum, Davis’e göre kadınların da erkekler gibi savaş kahramanlığı yapabileceğine değil, onları romantik değilse bile doğal olmayan kadınlar şeklinde kurgulamaktır. Ancak yine de 20. yüzyılda kadın savaş kahramanlarının “görünür” olmasına dönük özel bir çaba olduğundan bahsedilebilir. Bu örnek Türkiye üzerinde de İlk kadın savaş pilotu” söylemiyle Sabiha Gökçen imgesiyle oluşturulmuştur.

³⁵³ ÇETİNER, A.g.k., s. 10.

³⁵⁴ Bu nostaljik üretime bir örnek olan Son Samuray filmi, 2003 yapımı Tom Cruse’un başrolünü oynadığı ABD yapımı bir film.

³⁵⁵ DAVIS, Nira Yuval, **Cinsiyet ve Millet**, Çev. Ayşin Bektaş, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 179.

John Keegan'ın *Savaş Sanatı Tarihi* kitabındaki görüşlerine paralel olarak artık büyük ölçüde anonimleşse de Çetin Altan'a ithaf edilen yaygın bir söz olarak, “doğuda pusu kurulur, batıda düello yapılır” yargısı, “savaşçı” figürü ile “erdemler” arasında bağ kurma temayülünün bir göstergesidir. Bu örnekte “özeleştiril” ya da “oryantalist” olan ama yaygın haliyle kendi savaşını ve savaşçısını “erdemli” bulan bir kültürel hafızada da askeri figürler bir araç işlevi görür. Böylece kolektif bellekte askerliğin meşruiyeti, “o erdemlerin varolması” için yapılan bir mücadele alanı olarak anlam kazanır.

Dolayısıyla toplumların kolektif belleklerinde, erdemlerin de ülkeler gibi askerlikle kazanıldığına ve bunun da sadece kendi toplumlarına özgün olduğu algısının güçlü kalması mümkün olabilmektedir. Saha çalışmamızda bir örneğe göre, Avrupa askerinin Türkiye toplumsal hafızasında anılma biçimleri ise, büyük ölçüde negatiftir:

“Her Türk genci 10 ay eğitimden geçmesi gerekli. Asker olmadan Avrupalı çocuklara döner.” (Mehmet, Yozgat, 55)

7.2. Hatırlanan / Unutulan Yeniçeri: Osmanlı neferleri

Askerliğin toplumsal meşruiyetinin özellikle “şansı geçmiş” üzerinden tesis edildiğini açıklamıştık. Buna mukabil olarak, dünya genelinde de geçmiş askeri figürlerin “erdemli olma” üzerinden anımsandığını tartıştık. Türkiye’de ise saha çalışmamızda göze çarpan Osmanlı askerleri ve Yeniçerilere ilişkin hatırlama biçimleridir.

Osmanlı askerlerine ilişkin anımsamanın temel çerçevesi Yeniçeriler’in isyanı ve Osmanlı askerinin “ahlakı” üzerine kuruludur. Osmanlı askerlerinin toplumun

malına, namusuna olan saygısı bu anımsamanın “içeriği” değil “çerçevesi”dir. Osmanlı askerlerinin ahlakı, günümüz askeri için bir modeldir. Osmanlı askeri deyince, kendisinde ilk çağrışan şeyin “ahlak” kelimesinin olduğunu söyleyen Halis, ve Murat bu “çerçeve”yi hatırlatıyor:

“Osmanlı’yı şu anki günümüze uyarlamak da fayda var diye düşünüyorum. Yani o zaman bir sefer çıkıyorlar, hiç bir asker, o zamanki yürüyüşte, bir bağın içerisinden geçerken, bir salkım üzüm almıyor. Durum böyle olunca zafer kaçınılmaz oluyor.” (Halis, Yozgat, 35)

“(Osmanlı’da) Fatih Bursa’dan İstanbul’a geçiyor. Elma bahçelerinin içinden geçmesi gerekiyor. Savaştan geçiyor. Bu vatandaş İstanbul’a gelir gelmez yalandan rastlanır. Doktora da tembihler. Padişahın elma yemesi lazım diye. Askerin bir tanesinden tek elma çıkmaz. Gidek Bursa’dan alak gelecek derler. Değil bu askerle savaşa ölüme gitmek haktır diyor. Yani haramla helale dikkat eden bir ordu var.” (Murat, Kayseri, 37)

Asker kelimesi köken olarak Arapça’dır. Köken olarak Türkçe olduğu belirtilen “Er”³⁵⁶ kelimesi ise rütbesiz askerler için kullanılmaktadır. “Asker”in Latince “exercitus”tan türediğine ilişkin görüşü Nişanyan, ses bakımından problemli bulunmaktadır. Asker’in, Farsça “leşker,” Arapça “askar” (ordu) kökünden geldiği düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında “asker” kelimesini tam karşılayan Türkçe kelimenin Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanan³⁵⁷ “çeri” sözcüğü olduğu göze çarpmaktadır.

Devşirme askerlerin disiplinizasyonu, 16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı payitahtında görev yapan Venedik balyosu Morosini’ye manastır keşişlerini hatırlatması, döneme has disiplin imajına dair işaretler taşır:

³⁵⁶ TDK ve Nişanyan’a göre “Er” kelimesi Türkçe kökenlidir. www.tdk.gov.tr, www.nisanyansozluk.com

³⁵⁷ Orhan Gazi’nin oğlu Süleyman Paşa tarafından 1000 kadar savaş esiri ikişer akçe yevmiye ile doğrudan asker yapıldığı ve bunlara yeni asker anlamında yeni çeri denildiği bilinmektedir. KIZILTOPRAK, Süleyman (ed.) **Türkler ve Askerlik**, İstanbul Yay., İstanbul, 2009, s.251-252.

“devşirmeler arasından seçilip, Enderun’a alınan 6000’e yakın kul adayının oldukça sert ve sıkı bir disiplin içinde yetiştirildiklerini belirterek, o askerli sistemi “bizdeki manastırlardan da sıkı” şeklinde aktarmıştır. Sodayla dövülen kul adaylarının sonra kalkıp kendilerine bu şekilde muamele eden harem ağalarının ellerini öpüp teşekkürle zorlanmaları, bu “disiplin” ortamına dair aktardıkları arasındaydı.”³⁵⁸

Türk Dil Kurumu’nun internet sitesinde “çeri” kelimesinin köken olarak Türkçe olduğu açıklanmaktadır.³⁵⁹ Kelimenin, ulus hafızasında Yeniçeri Ocağı’nı çağrıştıracak olması nedeniyle, bu yok etme “stratejisi”nin yürütüldüğü söylenebilir. Bu noktada, dünya dillerinde “soldier” (asker) sözcüğünün etimolojik bakımdan “sözleşme yapan” anlamlarına denk geldiği 2. Bölüm’de aktarılmıştı. Sadece bu farklılığa göre dahi, “paralı askerliğin” toplumsal meşruiyetinin Türkiye ve Avrupa arasında farklı reaksiyonlar yaratacağı muhtemeldir. Paralı askerliğin, hafızada “olumsuz”, “kurtulunması gereken” bir dönüm noktası olarak anılması, Avrupa’da da benzer bir dönüşüm yaşanmasına rağmen, Türkiye toplumunda yeniçeri sonrası “peygamber ocağı” askerlik anlayışının daha güçlü olduğunu göstermektedir. Çünkü, hatırlama olduğu kadar unutma da bir “kimlik” anlayışının ürünüdür.

Toplumsal hafızada Osmanlı askerleri deyince, öncelikle yeniçerilerin anımsanmasının büyük ölçüde “negatif” bir anımsama olduğu görülür:

“Yeniçeri kaldırıldı onu hatırlıyorum. Adamlar en son başkaldırmış, o da bir yanlış. O şekilde olmaması gerekir.” (Mehmet, Yozgat, 55)

“Osmanlıdaki askerlik devşirme. Onu eğitmiş. Çocukluğundan almış. Büyütmüş. Anasına, bacasına yedi sülalesine bakmış. Ama o çocuğu da Osmanlı kültürüyle yetiştirmiş. Ama işte Osmanlı’nın başına en çok bela olan da bu Yeniçeriler.” (Tahsin, Yozgat, 39)

³⁵⁸ Aktaran, YILDIZ, A.g.k., s. 315.

³⁵⁹ www.tdk.gov.tr

Kimilerine de “yeniçeri”ler, günümüz subay kadrolarını anımsatmaktadır. Yeniçerilerin, subay kadrosu ile birlikte hatırlanması, askerliğin “ordu millet” ekseninden sapmış bir biçimde, zümresel, sınıfsal bir kast sistemini çağrıştıran algılamaya örnektir:

“Yeniçeriler aklıma geliyor. Paralı askerlik gibi. 15-16 yaşında, sürekli asker ocağındalar. Normal buradaki paralı askerlik gibi. Subay, astsubay kadrosu gibi.” (Tahir, Yozgat, 51)

“Bakıyorsun Yeniçeri'lere ne evlenmesi var bişey var. Ama yemesi içmesi her şeyi devlet tarafından karşılanıyor. Onun gibi bir sistem getirmek lazım yani. Bizim mesela komutan, subaylara falan sorsan. En çok şikayet ettikleri şey evlenme zorunluluğudur biliyor musunuz? Sürekli il değiştiriyorlar. Aile ortamı işlerine gelmiyor. Eş bulmakta zorluk çekiyorlar.” (Erdem, Yozgat, 26)

Osmanlı askeri imgesinin, olumsuz yahut zümresel anımsanması dışında “olumsuz” anımsanmasına ilişkin bir örnek ise Suat Parlar’ın hacimli çalışmasıdır.³⁶⁰ *Bayraksız İstila* kitabında Parlar, Osmanlı askeri dönüşümünü, komutanlar üzerinden antiemperyalist bir anımsaya tabi tutar. Kitapta yer alan bazı başlık isimleri şu şekildedir: “Yoksulların yeniçerileşmesi, yeniçerilerin halklaşması”, “Halklaşan ordunun düşmanı 3. Selim”, “İngiliz emperyalizmi Harbiye’yi batılılaştırıyor”, “Ölü askerlerini soyarak eşyalarını satan Tanzimat mareşalleri”, “Tefecilerin esareti altında inleyen Osmanlı subayları”. Parlar’ın yeni Osmanlı ordusu olarak tanımlanan dönemi, “çürümenin başlangıcı” olarak anımsaması, farklı kimliklerin, belleklerini oluştururken aynı dönüm noktalarını kullandığına dair bir örnektir.

³⁶⁰ PARLAR, Suat, *Askeri Modernleşme Aracılığıyla Bayraksız İstila Osmanlı’dan Günümüze* Ordu, Bağdat Yay., İstanbul, 2007

7.3. Bir “İstisna Mekanı” Olarak Kışla

*“Askerlik ayrı bişey yani. Yazıyla kaleme dök, bin satır yaz, ansiklopedi yaz, atlas yaz yine anlatılmaz. “
(Metin,Yozgat, 35)*

Askerlik hatırlamalarının temel çerçevesi askerliğin “ayrı bir yer” olduğu üzerinedir. Askerlik anlatıları, askerliğin ayrı bir “kanunu”, “mantığı”, “ahlakı” olduğu üzerinden kurgulanır. Bu nedenle askerlik hatıraları, bir “norm” etrafında örülür.

Bu norm, askerliği anımsama biçimlerini, askerliği “normal hayat”tan ayırmama üzerine kuruludur. Bu nedenle, askerlik dışındaki her şey “sivil hayat” olarak anlamlandırılır. Kışla, yaşanması gerektiği için yaşanan ama “orada başlayan ama artçı etkileri de olsa biten” bir istisnai mekan olarak hatırlanır:

“Geri geldim ben, o kadar içime işlemiş ki askerlik, babama komutanım diye hitap ettim bir kaç ay.” (Kemal, Yozgat, 52)

“Askerlik beklediğim gibiydi. Askerlikte ister istemez bir disiplin olacağı belliydi. Askerliğe alışamayanlar evdeki rahatlığı arayan kişilerdir. (Mesut, Yozgat, 35)”

Askerlik anlatılarındaki hukukun, toplumsal yasaların askıya alındığı meselesi, hem yargıç hem de komutan olan “egemenler”in varlığını işaret eden bir durumdur. Agamben’in Schmit’in “egemenlik” kavramından hareketle kavramsallaştırdığı

“istisna hali” kavramı da benzer şekilde, “egemenin” hukuku / normu askıya aldığı bir dışlayarak içe alma halidir:

“İstisna bir tür dışlamadır. İstisna olarak dışlanan şey, dışlandığından dolayı kuralla hiçbir ilişkisi kalmayan şey değildir. Tam tersine, istisna olarak dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde devam ettiriyor. Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, artık onun üzerinde uygulanmama ve ondan çekilme suretiyle devam ediyor. Dolayısıyla, istisna durum, düzenin öncülü olan kaos değil, düzenin askıya alınmasından doğan bir durumdur.”³⁶¹

Agamben’in kavramsallaştırmasından hareketle, askeri kışlanın hukuku, toplumsal kültürü vs. bir dışsal yapıyı “askıya aldığı” meselesi sorgulanmaya muhtaçtır. Zira, askerlik anlatımlarında, kışla, Bourdieu’nun “zorunluluğa dönüşmüş erdem” dediği bir düzlem içerisinde yaşanır. Pek çok birey için, askerlik aynı zamanda “geçiş töreni” işlevselliğinde olduğu için, askerlik sonrası edinilen toplumsal cinsiyet / ekonomik / statüsü gereğince askerlik bir “katlanma” olarak tüketilir. Askerlerin her şeye hazır halleri, onlar için kendi evlerinin “dışında” bir maruz kalmadır. Ancak bu “sessizlik”, onların Agamben’in bir diğer kavramı doğrultusunda “*kutsal insan*”³⁶² olmadıkları anlamına gelmez. Zira, egemenlik, kendisinin dışında olan şeyleri içine almakta ve hiçbir şekilde kapsanamayan şeyler dışlanarak kapsamaktadır.³⁶³ Böylece sadece komutan olmakla değil, rütbeye, göreve, daha uzun süredir asker olmaya dayalı he bilgi, bir askeri diğeri karşısında “egemen” konumuna yükseltir. Böylece herkes, olağanüstü hale karar verilebilecek pek çok anda “egemen” karşısında çıplak hayatını yaşar.

Kışla, “artık orada değilsin!”ci kurumların başında gelir. Kışlanın erkekler için zorunlu mesaisinin, tam da toplumsalın dışında onu “içine almak” ve böylelikle

³⁶¹ AGAMBEN, A.g.k., s. 28.

³⁶² Egemenliğin koyduğu temel etkinlik “çıplak hayat” üretme işidir. Bu anlamda egemenliğin üreme zemini olarak homo sacer’in (kutsal insan) karşısında bütün herkes egemen kesilir. AGAMBEN, A.g.k., s. 113-114.

³⁶³ A.g.k., s. 37.

egemenliğini yeniden üretmek için bir mekan olduğu söylenebilir. Bu “yeniden üretim” mekanının aynı zamanda bir “geçiş” mekanizması olduğu düşünüldüğünde, istisnaların “kural” olmaya başladığı bir alana geçildiği söylenebilir. Nitekim, kampları, mutlak *istisna mekânları* olarak gören³⁶⁴ Agamben, “istisnai” durumun her geçen gün biraz daha temel siyasal yapı haline geldiğini ve nihai anlamda da, kural olmaya başladığını söyler.³⁶⁵

Askerlik sırasında her an bir cezaya çarpacak şekilde, iki dudak arasına hapsedilen asker bedeni, tek tip traş, aynı saatte yemek, uyumak ve topluca hareket etmek vb. pratikler neticesinde bir “istisna mekanı”nda olduğunu derinden hisseder. Bireyler, sivil yaşama çok uzak bu atmosferde, herkesin kendine benzediğini gördüğü bu gruba daha çok bağımlı hale gelerek yalnızlık hissinden ve kendinden uzaklaşır. Orduyu “aile” gibi görmeye başlar.³⁶⁶ Aileyi ordu gibi görmeye başladığında da istisna, askerlik sonrası yaşam için de bir kural haline gelmeye başlar. Bu kural, artık günlük hayatta, “askerliği anımsayarak” yasasını üretir, aile içindeki davranışlarını meşrulaştırır, haklılaştırır. Bu nedenle askerlik anlatılarda bir “haklılaştırma” kuralı olarak anımsanır, örnek gösterilir.

Hegemonik erkekliğin kurallaşması gibi, toplumsal ahlaki değerler de askerlikteki istisnai dönemle etkileşim içerisinde. Askerlik anlatılarında sıklıkla rastlanan, Osmanlı askerini anımsama biçimleriyle de “kaybolduğu” düşünülen ahlak, askerlikte “askıya alınan” ve kendi ahlak rejimini tatbik eden bir durum olarak hatırlanır:

“Gayri ahlaki her şeyi ben orada öğrendim. Sivilde beni yetiştiren ailem, ebeveynim, yetiştirme düzenim tamamen zıddı oldu. Ahlaksız bir insan

³⁶⁴ Agamben’e göre kamplar, öncelikle hukuksal düzenin içine çekilen şey, tam da istisna durumunun kendisidir. İstisnai durum, “iradi” olduğu sürece, kural ile istisnanın birbirinden ayıramaz hale geldiği yeni bir hukuksal-siyasal paradigma kurmuş oluyor. Dolayısıyla kamp, istisna durumun –ki egemen iktidarın temeli bu durumun belirlenmesidir- *kural olarak* gerçekleştirildiği /yürütüldüğü yerdir.

AGAMBEN, A.g.k., s. 221.

³⁶⁵ A.g.k., s. 31.

³⁶⁶ AKGÜL, Çiğdem, **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri**, Dipnot Yay., Ankara, 2011, s. 74.

olarak terbiye aldım askeriyede. Yani beklediğim gibi çıktı” (Kemal, Yozgat, 52)

Askerlik özelinde, bir gün önce gelenin bir gün sonra gelen askere iktidar kurabildiği, hemen her bilginin bir “egemen” olma fırsatı verdiği, temel modelin, askerlerin birbirine “iktidar uygulamak” olduğu ama bütün bunların bir “belirsizlik mıntıkası”nda bir “mantık”a göre yapıldığı, askerlik dışındaki hukukun, normun “askıya alındığı” ve çıplak hayata ilişkin bir ceza ekonomisinin / ceza alanının oluşturulduğu düşünülürse, askerlerin hatıralarındaki “istisna” vurgusu kışlayı bir “istisna mekanı” olarak değerlendirmeye, askerlik anlatılarında bu mekanlara yapılan atfın fazlalığı ise bunun kurallaşmaya müsait olduğunu söylememize olanak sağlar.

İstisnaların kural olmaya başlayabileceği, askerliğin “biten”, “sonlanan” bir “istisna mekanı” olarak algılanmasına istisnaların kurallaşmasını gizler. Böylece yine “artık orada değilsin”ci bir durum oluşur ve yeni kurum olarak post-askerlik dönemini başlamasına neden olur. Zira, “sivil hayat”, “askerlik” “ayrım”ı oldukça egemen-asker ilişkisi parçalanarak dağılır: “İstisnai durum ile normal durum birbirinden ayıramaz hale gelir. Burada egemenin kararı tam da, bu ikisi arasındaki geçiti oluşturan bir köprü olur.”³⁶⁷ Kışla’nın bulunduğu belirsizlik mıntıkası, askerlerin gözünde, normal hayattan ayrımlanan “sivil hayat”ı erişilmez bir yer haline getirir:

“Sivil hayatı düşünemiyordum, kendimi orada doğmuş gibi hissediyordum. Kız arkadaşımın asker arkadaşımın gibi konuşmaya başladım. Yani bir sivil olarak dışarıda başka bir hayatın devam ettiğini düşünemiyordum. Kahvaltı, yemek, mıntika temizliği, eğitim semineri vs. her şey bunlardan ibaretti.” (Muhsin, Diyarbakır, 31)

³⁶⁷ AGAMBEN, A.g.k., s. 90.

Askerlik, Kültürel yaşamla da doğrudan paralel değildir. Gerektiğinde kültürel yasayı askıya alıp, kendi istisna rejimini kurar. Buna temel bir örnek olan, askerlik anlatılarında sıklıkla karşılaşılan “yaşı benden çok küçüktü ama komutanım diyordum” anlatısıdır ve kışladaki istisna rejiminin “kural” haline gelmesinin tipik örneğidir. Böylelikle, “olağanüstü hal”e karar veren bir egemen olarak kışla, “egemen” olduğunu göstererek yasayı, kültürü askıya alır. Yaşa hürmet yerine “rütbeye saygı”nın altını çizer, bunu bir bilgi olarak kurallaştırır. Burada “çıplak” olan askerliktir, zira iktidar çıplak uygulanmaz, bilgi sayesinde³⁶⁸ öğretilir. Askerlik, kurallaşan “istisna” bilgisini “askerlik hafızası”na eklemeler.

Çünkü “çıplak hayat”ını yaşayan askerler, tam da askerlik dışında gördükleri iktidar kodlarına, orada çıplak bir şekilde maruz kalırlar. Hukuk da yargıç da komutandır. Şikayet, askere saplanacak bir bumerangtır. Anlatılara göre sosyal hayatta daha az görünür olan hırsızlık, güç, hiyerarşi, torpil, kayırma, kandırma, yalakalık, itaat vs. “anahtar”lar orada cıvırlı çıplak bir biçimde her yerdedir. Olağanüstü hale karar veren kimi zaman 3 ay önce kışlada olan bir er, kimi zaman elinde yemek kepçesi olan bir asker, kimi zaman nöbet listesini hazırlayan bir asker, kimi zaman kışla dışına çıkan bir asker kimi zaman da komutandır. Biyosiyasetin ölüm-siyasetine (thanato-politics) dönüşebildiği bu noktaya işaret eden bu durum, egemeni hukukçulardan, iktidar sahiplerinden farklı mesleklere ve hatta sıradan erlere doğru yayıldığını gösterir.³⁶⁹

Bu nedenlerle askerlikteki normlarla toplumsal hayattaki normların ilişkisi bize “istisna” “kural” ilişkisi hakkında ipuçları verecektir. Agamben’e göre “normun askıya alınması, ortadan kaldırılması anlamına gelmez ve askıya almanın kurduğu yasadışı bölge, hukuk düzeniyle bağlantısız değildir. Ya da öyle olmadığı

³⁶⁸ Castoriadis’e göre doğada toplanmayı bekleyen bir bilgi yoktur. Bu X ancak, kendisi için varlık tarafından, belirli bir hücre, bağışıklık sistemi, köpek insan vb. tarafından biçimlendirilerek (canlandırılarak) bir şey haline gelir. Bilgi bir “özne” tarafından yaratılır, kuşkusuz onun kendi iş görme tarzında. Yaratılmış bir bilgi “noktavarı” bir şey değildir ve olamaz. (...) Gerçeklikteki bilgi her zaman bir sahneye çıkmadır, dolayısıyla da her zaman bir imgeler dökmedir ve bir imge asla bir atom olmadığı gibi daha doğuşundan bir ilişkiye sokmadır. CASTORIADİS, Cornelius, **Öznenin Bugünkü Durumu**, s. 69.

³⁶⁹ AGAMBEN, A.g.k.,s. 161.

iddiasındadır.”³⁷⁰ İstisna hali, yargıcın hukuktaki bir boşluğu doldurması gibi de değildir. Bu yolda, yargı erkini ilgilendiren bir ilke, yürütme erki kapsamına alınır. Boşluk, daha çok yürürlükteki bir düzenin askıya alınması ile ilgilidir. İstisna hali, normatif bir boşluğa karşılık vermek bir yana, normun varlığını ve onun normal duruma uygulanabilirliğini kurtarmak amacıyla hukuk düzeninde kurmaca bir boşluğun açılması şeklinde kendini gösterir.³⁷¹

O halde, “istisna mekanı” olarak kışlanın “askerlik dışı”ndaki egemen normlardan ne kadar ayrıldığı da sorgulanmaya muhtaçtır. Zira normların ya da hukukun askıya alınması onun “yok sayıldığı” anlamına da gelmemektedir. Öncelikle kışla içerisinde çıplak hayatını yaşayan askerlerin, birbirlerine karşı işleyen otomatik iktidar düzenekleri ile birer “egemen özne” haline geldiklerini açıklamıştık. Hem yargıç, hem de egemen olan, “komutan” himayesinde, çıplak hayatın bir devamı olan post-askeri yaşamın, askerliği “hatırlama” biçimi, kışlayı “kuran” bir öznellik olarak sosyal hayata yerleştirir. O halde “kurmaca boşluğun dolması”, istisna mekanının bir kural haline getirme potansiyeline sahiptir.

Kışla, kimi anımsamalarda “düşünmenin” yahut günlük/sivil/normal hayatın bir norm olarak mantığın dahi askıya alındığı bir hafıza mekanıdır. Askerlerin, bu deneyiminde tıpkı bedenleri gibi düşünmeleri dahi egemenin istisna rejimini tehdit eder:

“Bence askerlik düşünmeyi unutturuyor. Sadece emir. Bir kişinin düşüncesi bin kişiye bedel orada.” (Yakup, Yozgat, 29)

“Askerliğin şu mantığını beğenmedim. Mesela şunu görüyorsun bir tank, cezalıymış. yok havuz. böyle bir şey dediler ama ne kadar doğru bilmiyorum. Vardık havuz. birinin çocuğu düşmüş boğulmuş ölmüş şey olmuş de cezalıymış. Bir kenara atmışlar atıl bir şekilde durup yatıyor. Ben bu mantığı anlamadım.” (Yozgat, 55)

³⁷⁰ AGAMBEN, Giorgio, **İstisna Hali**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yay., İstanbul, 2006, s. 33.

³⁷¹ AGAMBEN, A.g.k., s. 41.

Sonuç olarak askerliğin temel anımsanma biçimi, onu “istisna” iken “kural” olarak gündelik hayata taşıyan bir erkek hafızasıdır.

7.4. Çanakkale: Bitmeyen “Hafıza savaşı”

Asker ya da askerlik, erkek hafızasında tek tipleştiği ölçüde, toplumsal gruplar arasında bir hafıza savaşının adresi de olabilmektedir. Bu savaşın yaşandığı bir hafıza mekanı olarak Çanakkale Zaferi, kurucu nostaljik öge ve bir magma olmasından hareketle ulus hafızasındaki varoluş mücadelesini simgeler.

Çanakkale, bir “hafıza mekanı” olarak zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetini tesis etmesinin yanında, o zamanki savaşan askerlere ait imgelerle de bir hafıza çerçevesi sunar.

19. yüzyıldan itibaren uluslar, kurucu ve resmi bir tarihin üretimiyle birlikte hayat bulmuştur. Bu üretim, bir takım iradi unutma ve gizlemeler üstünde ilerlemiştir. Bu, birlikte yaşama amacına yönelik bir ulusal bellek inşasıydı. Bugün bir bellekler piyasası yaşanıyor. Her türden cemaat türü topluluklar, ulusal anlatıya, o ana kadar az söz edilen yeni sayfalar eklemeye veya bazı sayfaları değiştirmeye çalışıyor. Bu meşru istekler, kimliksel iddia ve taleplerle birleşince, ulusa bağ için tehlikeli “bellekler savaşı” ortaya çıkıyor. Tarihin defoları gibi, bellek aşırılıkları da, geçmiş tarafından parçalanmış bir topluma yol açıyor.³⁷²

Traverso’ya göre bellek, toplumsal kimlikleri zinde tutar:

³⁷² Keslassy ve Rosenbaum’dan aktaran, BİLGİN, A.g.m., s. 37.

“Bellek yani, şimdiki zaman içinde olduğu haliyle geçmişin kolektif tasarımları, toplumsal kimlikleri tarihsel bir süreklilik içine dahil ederek ve onlara bir anlam, yani bir içerik ve yönelim vererek yapılandırır. Bellek politik bir koza dönüşür, ve etik bir buyruk biçimin alır. Geçmiş bir nesne olmaktan çıkıp kimliğin bir öznesi olmaya başlayınca, grup üyelerini bu hatırlama rotasına uymaya davet eder”³⁷³

Nitekim, Halbwachsh’tan bu yana bir grubun kolektif belleğinin bu grubu pozitif imajla donatma ve kendi sosyal kimliğini savunma işlevi olduğu söylenebilir. Nora da bellek için “içerik” değil “çerçeve” diyerek kimliksel bir sınırı ima eder. O halde, gruplar için toplumsal kimliklerinin inşası zorunlu olarak belleklerden geçer. Kolektif bellek, toplumsal kimlik inşasının yegane aracıdır.³⁷⁴ Cumhuriyet’in kurucu unsuru olarak “ulus hafızası”nı belirleyen Çanakkale, bu savaşın “yeniden” yaşandığı bir hafıza mekanı olarak kimlikler tarafından üretilir. Bu bir “savaş”tır çünkü, “bellek artık politik bir koza dönüşmüş, etik bir buyruk halini almış, geçmiş bir nesne olmaktan çıkıp kimliğin bir öznesi olmaya başladığı için, grup üyelerini bu hatırlama rotasına uymaya davet” etmektedir.³⁷⁵

Castoriadis’e göre; toplum, “karşılıklı-öznellik”e indirgenemez, belirsiz bir biçimde çoğalan bir “karşı karşıya” gelme değildir ve karşı karşıya ya da sırt sırta gelme ancak, daha önceden toplumsallaşmış özneler arasında olabilen bir şeydir.³⁷⁶ Dolayısıyla ortak *hafıza mekanı* olarak Çanakkale üzerinden yaşanan toplumsal bellek savaşı, bugüne dair bir “karşı karşıya” gelme değil, kuşaklar boyunca yeniden üretilerek, aktarılacak kurumlaşmış ve toplumsallaşmıştır.

Ortak hafıza mekanı olan Çanakkale üzerinden yaşanan hafıza savaşı, kimi zaman günlük hayatta da gerçek bir kavganın nedeni olabiliyor:

³⁷³ TRAVERSO, A.g.k., s.4-7.

³⁷⁴ BİLGİN, A.g.m., s. 39.

³⁷⁵ TRAVERSO, A.g.k., s. 7.

³⁷⁶ CASTORIADIS, A.g.k., s. 21.

“Çanakkale yüzünden ben burada deyyusun biriyle de dövüştüm. Halen konuşmuyor benimle küs. Çanakkale iman ruhuyla alınmıştır dedim, ne demek iman ruhu dedi, sol görüşlü bir oğlan, güçlen savaşlan birliklen alınmıştır dedi. O, farklı yorumlar getiriyorlardı. Atatürk’ün gücüyle falan diyordu.” (Kemal, Yozgat, 52)

Türk toplumunun *magması* olarak Çanakkale üzerine alımlamalar belirli bir grupta “iman”a aşırı vurgu yapar:

“Çanakkaledeki ruhu, Türkiye’nin elindeki tek şey yegane şey olan imanın ifadesiydi.” (Halis, Yozgat, 55)

Nazım Hikmet ve Vala Nurettin’in birlikte yazdıkları “Çanakkale Masalı” adlı şiiri, bu Çanakkale askerlerine ilişkin anımsamalardan sadece biridir:³⁷⁷

“Hilal şunu nakleder her göğe çıkışında:

Bundan yıllarca evvel İstanbul’un dışında

Üç denizi seyreden bir eski kale vardı;

İçinde pek *mübarek bir evliya* yatardı.

Yalçın duvarlarını aydınlatırken gurub

Uzaktan bakılınca bu kale bağdaş kurub

Tepelere oturan bir devi andırırdı.

En cesur yüreklerde korku uyandırırđı.

Nur inerken semadan karanlık mazgallara

Yeşil sarıklı bir pir, bürünerek allara,

Göğsünde bir ay yıldız her gece zikrederdi

“Burası mukaddestir kimse giremez!” derdi

Velinin kudretine inanmayan dört çapkın

Bu kaleye ettiler köleleriyle akın

³⁷⁷ Vurgular bana aittir.

Sanki bir an içinde çalkalandı bir deniz;
İçten gelen bir *dua* dolaştı dehliz dehliz;
“*Göster bu kâfirlere kudretini ya Rabbi !*”
Birdenbire yıkıldı kale dağ göçer gibi;
Dört çapkın kölelerle taşlar altında kaldı.
Karanlıklar boşlukta sallanarak alçaldı;
O gece evliyanın ruhu uçtu Allah’a!..
Hiç kimse yaklaştı bu kaleye bir daha... ”

Şiiri analiz eden Ali Osman Öztürk, Nazım Hikmet’in bu şiirle Çanakkale ile ilgili kurulan “dini” söylemlerle alay etmiş olabileceğini söylüyor. Şiire “masal” adı verilmesinin de bu hicvin göstergelerinden biri olduğunu iddia ediyor.³⁷⁸

“Çanakkale savaşlarına ilişkin olarak, şairin masal, bizim de bugün hurafe dediğimiz menkıbevi³⁷⁹ anlatıların yeni bir şey olmadığı, aksine daha savaş zamanında anlatıldığı ve savaşın üzerinden birkaç yıl geçmeden, toplumsal bir yaygınlığa ulaştığı açıktır. Nazım Hikmet ve Vala Nureddin, bu anlatılara yazınsal bir tavır almış, onları masal olarak niteleyerek, ait oldukları yazınsal kategori içine yerleştirmişlerdir.”³⁸⁰

Nazım Hikmet’in Çanakkale ile ilgili anımsamalar üzerine bir “alay” geliştirmiş olma ihtimali, Çanakkale’ye ait hatıraların toplumsal hafızada sürekli tekrarlandığı ve tartışıldığı gerçeğine tekabül eder. Bu tartışmanın kavramları “hafıza mekanı olarak Çanakkale” üzerinde cisimleşen “iman gücü,” efsaneler”, “menkıbeler” üzerinden yaşanır.

³⁷⁸ ÖZTÜRK, Ali Osman, “Çanakkale Masalı Üzerine”, *Kitap-lık*, Sayı 103, Mart 2007, s. 122-130.

³⁷⁹ “Menkıbelerin, efsanelerin içeriği gerçek ya da gerçekdışı ne olursa olsun “anlatılıyor olması” bir gerçektir. Yazınbilim, bu olayların gerçekliğini ancak fantastik edebiyatın kurmaca gerçekliği ölçeğinde kabul eder. Kısaca menkıbeler tıpkı masalların gerçekliğinde olduğu gibi, fantastik-hayali bir dünyayı anlatır. Masaldan tek farkı, dinsel-erdemsel bir mesaj vermesidir.” ÖZTÜRK, Ali Osman, “Çanakkale söylenceleri tarihten ders almak mı? Tarihi tersten okumak mı?”, *Toplumsal Tarih*, Sayı, Şubat 2007, 158, s. 77.

³⁸⁰ ÖZTÜRK, Ali Osman, “Çanakkale Masalı Üzerine”, *Kitap-lık*, S. 130.

Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, bir diğer makalesinde ise menkıbeleri “askerlerin anısına” saygısızlık olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, Çanakkale ile ilgili “menkıbevi” anılar, hurafedir ve “hurafe turizm”ine hizmet eder. Çanakkale savaşı bağlamında menkıbe olgusunu özendirenlerin aslında tarihle ilgilenmedikleri, aksine tarihi ve tarihi kişilikleri araç olarak gördükleri, yaygınlaştırmak istedikleri dinsel bakış açısını gerekçelendirmek için kullanma çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Zaferin olağanüstülükler sayesinde kazanıldığını savlayarak güya “ruhlar ötesi alem”den iletiler ulaştığını yineleyip, bir mekanı kutsal kişilerin ziyaretine mazhar olduğu inancıyla kutsallaştırıp buraya yönelen ilgiyi, maddi, manevi ve siyasi çıkar için malzeme yapmak, burada can veren askerlerin anısına saygısızlıktır.”³⁸¹

Nitekim Çanakkale askerlerine ilişkin diğer bir anma biçiminde ise “Çanakkale’de yaşananlar hurafe değil destandır.”³⁸² Çanakkale’ye yönelik hatırlamalarda somutlaşan dinsel kimliğin belleğindeki temel dinamiklerin Çanakkale’ye bağlanması da bu kimliğin kendini yeniden üretme imkanı olarak Çanakkale’yi ve cephedeki askerleri anımsadığı görülmektedir:

“Çanakkale menkıbelerinde ağırlıklı bir eri olan bulut ve rüya motiflerinin İslam menkıbe geleneğine bağlantı noktaları kurduğu açıktır. Hz. Muhammed çocukken, gölge vermek için üzerinde dolaştığı anlatılan “koruyucu bulut” ile Çanakkale’de değişik anlarda askerleri koruyan bulutlar arasında kuşkusuz genetik bir ilişki vardır. Ya da namaz kılan askerleri görünmez kılan bulutlarla, Hz. Muhammed’i mağarada görünmez kılan örümcek ağı arasında işlevsel bir bağdan söz edebilir.”

383

³⁸¹ ÖZTÜRK, Ali Osman, A.g.m., s. 76.

³⁸² 19 Mart 2005 Zaman, Ailem dergisi Sayı119 akt. ÖZTÜRK, A.g.m., s.77.

³⁸³ ÖZTÜRK, A.g.m., s. 77.

Bu kimliğin resmi tarihle ilişkisini ise menkıbe edebiyatının temsilcilerinden İhsan Gençcan, tarihin, ancak “menkıbelerle, destanlarla, hatıralarla beslendikten sonra, zevkle dinleneceğini, okunacağını ve sevileceğini” söylemektedir.³⁸⁴

Çanakkale’de yer alan bazı dernekler, bu “belleğe” yönelik tepki göstermişlerdir:

“Bölgedeki Atatürkçü Düşünce Derneği, Emekli Subay ve Astsubaylar dernekleri, Turizm ve Tanıtma Derneği, Çanakkale Şehitlerini Tanıtma-Araştırma Derneği dün yaptıkları ortak bir açıklamayla, “Sözde rehberler, savaşın şehitlerimizle değil evliyalarla kazanıldığını söylüyor. Gerçeklerin üstü örtülmeye çalışılıyor” diye tepkilerini dile getirdi.”³⁸⁵

“Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı’nı gezen gruplara büyük zaferi Atatürk’süz, Mehmetçik’siz anlatan ve "evliyalar, görünmez güçlerle hurafe turizmi yapan" sözde rehberler, Vali Süleyman Kamçı’nın talimatı üzerine başlatılan operasyonlarla suçüstü yakalandı.”³⁸⁶

Bazı derneklerde rahatsızlık yaratan anlatımlara göre, yaralı bir köpeğin askerlere yardım ettiği, bir bulutun İngiliz askerlerini alıp götürdüğü, evliyaların askerlere yardım ettiği aktarılmıştır. Zaman gazetesindeki karşı yazıya göre ise, askerlerin zaferinin temel motivasyonu imandır:

“Bu zafer, kahraman askerlerimizin dünyaya parmak ısırtan bir iman ve kahramanlık destanıdır. Müslüman milletimizin, iman ve azminin, metanet ve gücünün açık bir göstergesidir. (...) Çanakkale’de şahlanan değerler, her geçen gün erozyona uğruyor. Özellikle İslami değerlerle birlikte, vatan sevgisi, namus ve ahlak gibi hassasiyetler öylesine zayıfladı ki...”³⁸⁷

³⁸⁴ Gençcan’dan aktaran ÖZTÜRK, s. 78.

³⁸⁵ “Hurafe Turizmi”, 08.08.2004, Radikal.

³⁸⁶ “Hurafe’ye Suçüstü”, 11.08.2004, Milliyet.

³⁸⁷ Akt. ÖZTÜRK, A.g.m.,.

Bu noktada aktarımlar ışığında insanlardan beklenen temel beklenti, “ibret” alma’dır.³⁸⁸ Nitekim, İstiklal Marşı’nda “bastığın yerleri toprak diye geçme tanı / düşün altında binlerce kefensiz yatani” diyerek günümüze “ibret” alınması maksadıyla seslenen şair Mehmed Akif, “Çanakkale Şehitlerine” şiirinde de askerlere seslenir:

“Vurulup tertemiz alından, uzanmış yatıyor,
Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüsun ki kanın kurtarıyor tevhidi...
Bedr’in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.

Öztürk’e göre, Çanakkale’nin o dönemde tek Müslüman devlet Osmanlı’nın bir toprağı olarak islamın “son kalesi”³⁸⁹ olduğu inancı söz konusudur.³⁹⁰ Bedir zaferi İslam tarihinde nasıl önemli bir dönüm noktası olduysa Çanakkale zaferi de öyle algılanmakta “Müslüman hafızası”nda iki mekan, kaynaştırılmaya çalışılmaktadır.

Başka bir savaş efsanesine göre, Çanakkale cephesinde Türk askerleri arasında yer alan Türk kadın keskin nişancıları³⁹¹ düşmana göz açtırmamış ve bir çok subay ve asker öldürmüşlerdi.³⁹² Ancak, Çanakkale’ye ilişkin “kadın savaşçı” anımsaması güçlü olmamakla birlikte, kadınlar, daha çok “cepheye kağınlarıyla mermi taşıyan fedakar analar” olarak anımsanmaktadır. Böylelikle, “hafıza savaşı” da gerçek

³⁸⁸ ÖZTÜRK, A.g.m., s. 80.

³⁸⁹ “Son Kale” isminde yönetmenliğini Ahmet Okur’un yaptığı bir Çanakkale belgeseli de bulunmaktadır.

³⁹⁰ ÖZTÜRK, A.g.m., s. 80.

³⁹¹ Çanakkale’de Türk Kadın Savaşçıları konusu Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Atatürk ve Çanakkale Savaşı Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. A. Mete TUNÇOKU tarafından Avustralya arşivlerinde rastlanan bir mektup üzerinden tartışmaya açılıyor. Bkz. TUNCOKU, Mete **Çanakkale 1915; Buzdağının Altı**, Türk Tarih Kurumu, 2007. İscen, bu iddiaya cevap veriyor.

³⁹² İSCEN, Yetkin “Keskin Nişancı Türk Kadınları Palavrası”, **Çanakkale 1915** özel Sayısı, 18 Mart 2010

savaşlar gibi cephe üzerinde yaşanarak, kimlikleri yöneten bir çerçeve özelliği olma işlevini sürdürmektedir.

7.5. Zafer mi Hüsran mı? Kıbrıs'ı ve Kore'yi Hatırlamak

Askerliği hatırlamanın temel mekanı savaşlar ve cephelerdir. Hafıza savaşı yaşanan Çanakkale dışında, askerliğe yönelik stratejilerin işletildiği egemen hafıza mekanlarından Kıbrıs, Kore gibi mekanlar da anlatıların toplumsal çerçeveleri gösterdiği mekanlar haline gelmiştir. Ulusal hafızada birer “zafer” olarak kurgulanan bu mekanların günümüz için anımsanması, saha çalışmasından yararlanılan veriler ışığında bu bölümde değerlendirilecektir.

Egemen hafıza mekanlarından birisi olan Kıbrıs, stratejik özelliği ve “dış düşman” söylemiyle bağlantılı olarak cumhuriyetin gündeminden hiç düşmeyen bir sorundur. Kıbrıs sorunu, karmaşık bir tarihsel süreci olan, belirli kırılma noktaları mevcut bir problemdir. Bu sorunun bir parçası / sonucu olarak Türkiye'nin 1974 yılında askerleriyle Kıbrıs'a müdahalesi adanın, Türk askerinin anımsanma biçimine ilişkin bir hafıza mekanı haline getirilmesine neden olmuştur.

Askeri tarihçi Tanju Akad'a göre “Türkiye'nin müdahalesi olmasaydı, Yunanistan Kıbrıs'ta Türkleri son ferdine kadar imha için geliştirdikleri Jenosit planlarını uygulamaya konulacaktı”³⁹³

Türkiye'nin kendi “milli güvenlik” stratejisinin bu sefer Kıbrıs üzerinden tanımlandığı anlaşılmaktadır:

³⁹³ AKAD, Mehmet Tanju, **20. Yüzyıl Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 616.

“Lozan antlaşması ile Kıbrıs’ta söz sahibi olan İngiltere’dir. 16 Şubat 1951 tarihinde Yunan Başbakanı Sofakles Venizelos İngiltere’ye başvurarak Kıbrıs’ın ilhakını istemiştir. İşte bu resmi talep, haklı olarak Türkiye’de büyük bir infial uyandırmıştır. Kıbrıs’ın milli dava haline gelişinin ilk temelleri Türkiye’de atılmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türk kamuoyunda giderek artan heyecan dolu bir milli şuur oluşmuş ve Kıbrıs davasına öncelikle Türk milleti sahip çıkmıştır.”³⁹⁴

Kıbrıs savaşına ilişkin anımsamalar büyük ölçüde milli güvenlik stratejisi’ne uyumlu bir çerçeve içerisinde kalmaktadır:

“Kıbrıs’ta iyi şeyler oldu, Kıbrıs hareketi başarılı bir hareket. Kıbrıs’ta o hareket olmasaydı Kıbrıs bugün, güney-kuzey diye iki bölümde olmazdı, Türklerin imtiyazı hiç olmazdı.” (Mehmet, Yozgat, 55)

Kıbrıs savaşında askerlik şubesine gönüllü olarak başvuranların sayısı 85.000. olduğu iddia edilmektedir. Atatürk’ün Kıbrıs’la ilgili söylemleri de Kıbrıs’ın Milli Güvenlik paradigması yeri bağlamında sıklıkla anılır: “Efendiler! Kıbrıs düşmanın elinde bulunduğu sürece bu bölgenin ikmal yolları tıkanmıştır. Kıbrıs’a dikkat ediniz. Bu ada bizim için çok önemlidir.”³⁹⁵

Kıbrıs’la ilgili anımsamalardan biri de Çanakkale mitlerine benzer şekilde oluşmuş “tank efsanesi”dir. Benzer anlatılar, Çanakkale’ye benzer şekilde “iman” gücüne ve olağanüstülüğe vurgu yapar:

“Kıbrıs barış hareketi oldu diye. İmanla alakalı şeyler gelişmiş. Beşparmak dağlarına çıkarken. Orada savaşanlarla alakalı. Yani Çanakkale’deki gibi. Çanakkale’de ve Kıbrıs’ta olağanüstü görevleri işler olmuş. Bir zaferdir” (Halis, Yozgat, 35)

³⁹⁴ ÇİLİNGİR, Atilla (Em. Yb.) **Kıbrıs Barış Harekatı**, Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 168.

³⁹⁵ ÇİLİNGİR, A.g.m., s. 167.

“Kıbrıs'ta bir tankı bir asker çıkarıyor tepeye. Aradan yıllar geçiyor, oranın komutanı askeri buluyor. Bu tankı aşağı indirelim diyor. Sen mi çıkarttın amca diyor. Evet ben çıkarttım diyor. Tankı aşağı indirelim diyor. İndiremem diyor. Komutan, ben onu aşağı indirmem için aynı savaşın tekrarlanması lazım diyor. O imanın olması lazım, bizde o iman yok.” (Murat, Kayseri, 37)

“Kıbrıs'la ilgili hatırladığım ilk şey tank olayı var. Bir asker tankı çıkarmış bildiğim kadarıyla.” (Ersan, Kayseri, 34)

Osmanlı'nın “üzüm bağlarına hiç dokunmayan” askeri gibi geleneksel anıların Kıbrıs için de olduğu görünüyor. Kıbrıs'la ilgili bir komutanın anlatısı, Türk ordusunun bölgede hiçbir hırsızlık, yağma vb. olaylara karışmadığını gösteren bir hatırlatmanın ürünüdür:

“Atandığım Gaziantep'te bir görev aldım: Kıbrıs'ta harekate katılıp terhis olan ilk kafilenin bir bölümü gemi ile İskenderun'a gelecekti. Gemi ve kafilenin aranması isteniyordu. Mehmed'in onurunu kırmayacak şekilde, çok gizli olarak, ileride yapılacak çirkin iftiralardan kendisini de korumak için gereği yapıldı. Sonuç göz yaşartıcıdır. Bin kişiye yakın Mehmet'ten hiç birisi, hatıra olarak da olsa, muharebe alanından tek bir mermi çekirdeği veya kovanı veya başka herhangi bir şey almamıştı.”³⁹⁶

Buna karşın oyuncu Atilla Olgaç, katıldığı bir TV programında Kıbrıs Harekati sırasında asker olduğunu, 1'i esir olmak üzere 9 Rum askerini öldürdüğünü aktarmıştır. Olgaç, Radikal gazetesi ile yaptığı röportajda da bu anılarını doğrulamıştır.³⁹⁷ Olgaç, hakkında soruşturma açılması, Genelkurmay'ın kendisinin cephe gerisinde askerlik yaptığını açıklaması ve Rum makamların tepkisi üzerine bu açıklamalarının “yalan” olduğunu belirtmiştir.

³⁹⁶ İLHAN, Suat, **Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi**, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 223.

³⁹⁷ “Oyuncunun itirafı: Kıbrıs'ta elleri bağlı bir esiri öldürdüm”, Radikal, 23.01.2009.

“Askeri” savaş dönemlerine ilişkin “zafer” anımsamasının değiştiği Kıbrıs Harekatı’na ilişkin anımsamalarda görülebilmektedir. “Zafer”ler artık, ulusal hafızalar için çok tekin mekanlar olmaktan çıkmıştır. Böylece, “şanlı” geçmiş üzerinden değil “askeri hatalar” merkezli bir “ibret” mekanizması yürürlüktedir. Bu anımsamaları, “savaş dönemlerine ilişkin “pozitif hatırlama”nın kırılmaya uğradığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Negatif hatırlamaya dayalı anlatıların çerçevesi incelendiğinde, Ergenekon soruşturması ile birlikte gündemde olan “askeri hata” ve “profesyonelleşme” tartışmalarının gündeme gelmesiyle bugün üzerinden oluşan bir hatırlama çerçevesi olduğu söylenebilir.³⁹⁸

“(Kıbrıs’ta) Kendi gemimizi batırdığımızı bize söylemediler. 16 yıl sonra söylediler.” (Kemal, Yozgat, 52)

“(Kıbrıs’ta da) askeri yönden *bir sürü hata olduğu* şimdiki araştırmalarda ortaya çıkıyor. Orda ilk paraşütle asker atmaya başladıkları gece, bir sabahın olmasını iple çektik diyor. Sabah olmasaydı yardım gelmeseydi bizi perişan edeceklerdi diyor. Oraya giden askerlerin anılarında var. Yani o kadar başarılı bir şey değil ama, zorda kalan Allah yardım eder olayı var. Başarılı bir askeri hareket olarak görmüyorum. Zafer de değil. Zafer olsaydı komple alırlardı.” (Erdem, Yozgat, 26)

“Kıbrıs’ta da yine *hata* olmuş. Kendi gemimizi batırmışlar.” (Servet, Yozgat, 79)

Kısacası, herhangi bir hırsızlık olayına dahi karışmamaktan, esir askerleri öldürmeye kadar Kıbrıs’taki Türk askerlerinin farklı anımsanma biçimleri söz konusudur.

³⁹⁸ Bu noktada saha çalışmamda konuyla ilgili soruları “Kıbrıs’ta askeri hata var mı?” gibi yönlendirici bir şekilde değil, “Kıbrıs, Kore size ilk olarak neyi ağıştırıyor?” şeklinde sorduğumu özel olarak not dışmek isterim. E.D.

Kore de Türk askerinin başarısını, kahramanlığını hatırlatan bir hafıza mekanı olarak ulus hafızası’nda sıklıkla refere edilir. Bazı askeri araştırmacılara göre, Kore, “unutulmuş” bir mekandır:

“Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin taraf olduğu ilk savaş olmasına rağmen, Türk kamuoyu Birinci Dünya Savaşı cepheleriyle, Kıbrıs Barış Harekatı arasına sıkışmış olan bu savaşı çok fazla bilmez ve hatırlamaz. Çanakkale Savaşı’nın, Sakarya Meydan Muharebesi’nin veya Kıbrıs Barış Harekatı’nın yıl dönümlerinin kutlanma biçimleriyle, Kore Savaşı’nda yer alan Türk birliğinin hatırlandığı toplantıların kapsam ve biçimleri arasında büyük farklılıklar göze çarpar.”³⁹⁹

Erhan, bu “unutma”nın nedeni olarak, Kore’de “soydaşlarımızı kurtarmaya” dönük bir durum olmadığını ve hareketin hukuki olarak TBMM’den yetki alınmadan gerçekleştirilmiş olmasına yönelik hukuki tartışmaların hareketin önüne geçmesini gösterir.

Kore’nin, kronolojik olarak geride olmasından hareketle yoğun bir hatırlama durağı olmadığı saha çalışmasında da ortaya çıkmıştır. Görüşmecilerin büyük bölümünde Kore Savaşı çok az çağrışımı olan ya da hiç çağrışımı olmayan bir mekandır.

Ancak, Erhan’ın yazısında hiç dile getirmediği “harekat desteğinin NATO’ya üye olmak için verildiği” anımsaması, Kore ile ilgili çağrışımların merkezini oluşturmaktadır:

“Kore bana göre TC’nin en büyük hatalarından birisidir. Nato’ya girmek için binlerce askerimizi feda ettik orada.” (Kemal, Yozgat, 52)

³⁹⁹ ERHAN, Çağrı (Dr. Kur. Kd. Alb.) **Kore Savaşı’nın Türkiye’nin ABD ve Avrupa İle İlişkileri Açısından Sonuçları**, Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 395.

“Kore savaşı sadece Nato'ya girebilmek için, verilen bir fidyedir. Başka hiç bir şey değil. Kıbrıs'ı bir zafer olarak görebilirim. Türklere bağımsızlık kazandıran her şey kazanımdır. Ama Kore'yi öyle görmem.”(Tahir, Yozgat, 51)

Kore'ye ilişkin de tıpkı Kıbrıs gibi “askeri hata”lara yönelik bir hatırlamanın da mevcut olduğu görülmektedir:

“1929'lular, 1930lular gitti Kore'ye. Kore Savaşında yanlış tatbikatlar yapılmış. Çembere alınmışlar. Çemberi yarmak için her şeyi göze almışlar. Çemberi yarmışlar. 10-20 kişi zayıat vermemiz gerekirken daha çok zayıat vermişler. Kumandanın hatası.” (Servet, Yozgat, 79)

Kore Savaşı'na ilişkin bir başka bildiride de Türk askerlerinin kahramanlıklarına yer verilir:

“Diğer milletlerin askerleri ile birlikte memleketlerinin asıl sahibi güney Koreliler kaçarken, Türk askeri düşmana doğru ilerlemiş ve göğsünü kendinden on kat fazla düşmana siper etmiş, ona tarihte utamayacağı bir dersi vermiştir. Mehmetçiğin üç yıl içinde kazandığı on üç muharebeden dördü Kore Harbi'nin kaderini ve seyrini değiştirmiş, Güney Kore'nin kurtarılacak egemenliğine kavuşmasına etkili olmuştur. Bu kahramanlıklardan sonra Kore Birleşmiş Milletle Komutanı Mac Arthur, Türk tugayına ‘Türkler kahramanlar kahramanıdır, Türk tugayı için yok yoktur. İnanıyorum ki, her personele karşı 10 komünist öldürmüşsünüz’⁴⁰⁰ diyordu.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Alıntılanan Kaynak: ATASE ARŞİVİ, D. 134 G.4 K.71 D.1 Kutup Yıldızı Gazetesi; 18 Mart 1951.

⁴⁰¹ DENİZLİ, Ali (Dr. Kur. Kd. Alb.) **Kore Harbi'nin Kazanılmasını Sağlayan Türk Tugaylarının Stratejik ve Taktik Kahramanlıkları**, Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 407-408.

Denizli'nin yazısında, "düşman" algısı da Türk resmi tarihiyle özdeşleştirilip müttefikle ortak bir "ulus hafızası" gayretine özen gösterilmektedir:

"Karşımızdaki düşman yabancı değildi. Asırlarca önce Türk korkusundan koskoca Çin Seddi'ni yapmışlardı. Dün kılıcı ile Çin Seddi'ni delik deşik eden Büyük Türk İmparatorluğu'nun Kubilay Han'ın torunları, bu gün süngüsüyle mermisiyle yine düşmana korkulu anlar yaşıyordu."⁴⁰²

Kore'de Türk tugayının verdiği askeri mücadelenin, yabancı devletlerde de "askeri bir başarı" olarak takdir edildiği Denizli'nin temel iddiasıdır:

"Türk tugayının kazandığı başarıların tesadüfi olmadığı giderek yükselen bir düzeyde devam ettiği anlaşıyordu. Dünyanın en sapa ülkelerinde, köşede duran elçilerimiz, tebrike gelenlerle dolup taşıyordu. Dünyanın dört bir yanındaki basın organları, Türkleri Kore'de gösterdiği başarıyı övüyordu. Türk tugaylarının Kore'de verdikleri muharabeler, yabancı askeri okullarda okunmakta ve çıkan sonuçlardan istifadeye çalışılmaktadır."⁴⁰³

Kore Savaşında görev alan gazilerle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştiren Gülsema Lüyer'in aktarımına göre, Kore gazileri, Kore'ye gidiş nedenlerini güncel bilgilerin etkisiyle yeniden kurmaktadır. Buna göre, dönemin paradigması ile "Kominizmle Savaş" olarak meşruiyeti sağlanan savaş, bugün oluşan farklı hafızalarla anımsanmaktadır. Bu nedenledir ki, komünizm tehlikesi söyleminin neredeyse yok olduğu günümüzde gazilerin hiç biri "kominizmle savaştıklarını" söylememektedir.⁴⁰⁴

⁴⁰² DENİZLİ, A.g.m., 432.

⁴⁰³ A.g.m., 434

⁴⁰⁴ LÜYER, Gülsema, Savaş Hikayeleri ve Geçmişi Yeniden İnşa Etmek Kore Gazileri ile Sözlü Tarih Çalışması, **Toplumsal Tarih**, Ocak 2008, Sayı:169, s.47

Egemen bir *hafıza mekanı* olmasının yanında Türk toplumunun *magma*’sı ve *entelektüel doxası*⁴⁰⁵ olarak adlandırılabilir Çanakkale’ye ilişkin de “askeri hata” anlatısı örnekleri olması, “askeri hata”ların günümüz için bir kimliğe işaret edecek derecede keskin bir çerçeveyi tanımladığını göstermesi bakımından ilginçtir:

“Çanakkale savaşında yaşamadık ama duyduklarımıza göre orada da ihmaller varmış. Benim dedem gitmiş gelmemiş. Eğitim ihmalleri, tatbikat ihmalleri varmış.” (Servet, Yozgat, 79)

Zaferlere ilişkin *ulus hafızası*’na içkin anımsamalar, egemen hafıza mekanlarının “negatif” hatırlama çerçevesi haline de geldiğini gösteriyor. Bu durum özellikle, Ergenekon süreciyle birlikte “askeri hata”ların çok gündeme geldiği bir yeni kimliğin hatırlama rotasını bizlere gösteriyor. Yine bu çerçevede hali hazırda zaten bir “hüsrân” olarak anılan Sarıkamış’ın negatif anımsamalar için uygun bir mekansallık işlevi taşıdığı da söylenebilir:

“Sarıkamış mesela Enver Paşa’nın kendi gururu yüzünden binlerce askerin benim atamın suçsuz yere aç susuz... Vebalini çekecektir, *askerimizde hala oluyordur*. Enver Paşa gitmiştir, Ahmet Paşa gelmiştir. Şimdi on bin kişi ölmüyor da, bir kişi bir kişi ölüyordur. Mayınlar mesela duyuyoruzdur. Bunlar hep utanmaz kişiler.” (Tahsin, Yozgat, 39)

⁴⁰⁵ Bourdieu’ya göre entelektüel doxa, entelektüel pratikleri şekillendiren sorgusuz sualsiz kabul edilmiş temel kategorilerdir. Ortodoks ve aykırı görüşlerin paylaştığı ortak zemindir. Akt. SWARTZ, A.g.k., s. 319, 378.

7.6. Halıdaki Çamur Lekesi: Mehmet Ol(a)mayan Askerler

Savaşa, cepheye ilişkin anımsamaların dışında bireylerin kendi imgesel dünyalarında oluşturdukları asker imgesinin de büyük ölçüde askerlik dönemlerinden beslendi söylenebilir. Bazı örnekler de, bireylerin asker imgeleri, kendi askerliklerinin önüne geçer.

Buna örnek olarak öncelikle gayri Müslimlerin askerlikleri gösterilebilir. Cumhuriyet döneminde azınlıkların ortak hafızasında yer eden önemli olaylardan birisi askerlikle ilgilidir. Yirmi Kur'a olayları şeklinde anılan olay, azınlıkların askere alınıp inşaat işçiliği gibi vasıfsız işlerde çalıştırılmalıdır.

Rıfat Bali, Yirmi Kur'a askerlerinin, “entelektüel” bir bellekte, “azınlıkların Türkleştirilmesinin bir parçası” olarak değerlendirilmesini eleştirir. Bali'ye göre, Yirmi Kur'a askerleri olayı Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları, Yunan vatandaşların sınır dışı edilmesi gibi “Türkleştirme” çerçevesine dahil edilebilecek bir olay değildir. Yirmi kur'a askerlerinin askere alınmalarının esas sebebi, “beşinci kol”⁴⁰⁶ faaliyetlerini engellemektir.⁴⁰⁷ “Silah altına alınan yirmi kur'a askerlerinin terhis edilmesinden dört ay sonra, Varlık Vergisi Kanunu'nun TBMM'de kabul edilmesi nedeniyle bu iki olay, azınlıkların ortak hafızasında birbirini takip eden “iki felaket” olarak yer etmiştir.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ “Beşinci kol” ifadesinin genel tanımı, düşmanla iş birliği yapabileceği düşünülen kimselerin cephe ortamından uzaklaştırılmasıdır. Yalman'ın yazdıkları Bali'yi doğrular niteliktedir: “Bir harp çıkarsa cephenin tam gerisinde, münakale hatlarımızın ta göbeğinde, her an panik yapmaya müheyya böyle kozmopolit bir muhit bulunması doğru mu? Hükümetin aldığı tahliye tedbirleriyle İstanbul nüfusunun pek büyük bir kısmı şehirden uzaklaşacak değildir. Fakat hiç olmazsa tam bir ruhi tasfiye yapılmış oluyor.” Alıntılanan Kaynak: Ahmet Emin Yalman, “Suya Sabuna Elbette Dokunulmalı”, Vatan, 17 Nisan 1941 BALİ, Rıfat, **2. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Serüveni Yirmi Kur'a Nafia Askerleri**, Kitabevi, İstanbul, 2008 s. 28-29.

⁴⁰⁷ BALİ, Rıfat, **2. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Serüveni Yirmi Kur'a Nafia Askerleri**, Kitabevi, İstanbul, 2008 s. 3.

⁴⁰⁸ A.g.k., s. 1.

Yirmi Kur’a askerlerinin grup hafızası, kuşaklar arası aktarımı, Fevzi Çakmak’ın bir kurtarıcı olarak anılmasına yol açar. Bali’ye göre, azınlıkların hafızasında yer eden çok yaygın bir anımsamaya göre, hükümet, silah altına alınan gayri Müslim erkekleri katletmeyi tasarlamış, ancak, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, bu tasarıdan haberdar olarak azınlıkları Milli Müdafaa Vekaleti emrine aldırarak canlarını kurtarmıştır.⁴⁰⁹

Bali’ye göre askerliğe ilişkin bu anı, kuşaktan kuşağa azınlık hafızasında etkilidir. Pek çok yazıda ve anıda, yol ve inşaat işlerinde çalışan nafia askerlerinin “bu çukurlar mezarınız olacak” şeklinde çavuşlar tarafından korkutuldukları aktarılmaktadır. Gazeteci Mihail Vasiliadis Mareşal Fevzi Çakmak’ın Rum vatandaşları kendi kazdıkları çukura gömülmekten ve sabun olmaktan kurtardığını yazar.⁴¹⁰ Ek olarak, Mareşal Fevzi Çakmak’ın “Yahudileri kurtaran şahsiyet” olarak resmedildiği bir tiyatro eseri de mevcuttur.⁴¹¹

Yirmi Kur’a askerleri için “askerlik” deneyimi, kendilerini “asker” hissettikleri bir deneyim olarak yaşanmamış ve o şekilde aktarılmamıştır. Bu doğrultuda dönemin Demokrat Parti’sinin gayri Müslim vekili Salamon Adato’nun aktardıkları bu “aktarım”ın ürünlerinden biridir:

“Meşhur varlık vergisi ile ocaklarımızı yıktı, bizi vatan hizmetine çağırdığı zaman temiz duygularımızı ihlal etti. Çünkü bize silah yerine kazma kürek verdi, askeri talim yerine toprak kazdırdı.”⁴¹²

Rıfat Bali’nin *Tarih ve Toplum* dergisindeki makalesinden⁴¹³ sonra, konu bu hafıza ekseninde tartışılır ve hem yirmi kur’a askerlerinin hafızası canlanmaya ve bir

⁴⁰⁹ A.g.k., s. 14.

⁴¹⁰ Eptalafos, Haziran 1998 akt. BALİ, A.g.k., s. 14.

⁴¹¹ BALİ, A.g.k., s. 14.

⁴¹² A.g.k., s. 14-15.

⁴¹³ BALİ, Rıfat, 2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı, **Tarih ve Toplum**, , Sayı179, Kasım 1998

takım anılar su yüzüne çıkmaya başlar. Hem de bu “anı”lara karşı bir kimliksel bütünlük içindeki anılar su yüzüne çıkar. İşte o anlatılardan birisi Vedii İlmen’in *Tarih ve Toplum*’da yazdıklarıdır:

“1938’de daha Atatürk son günlerini yaşarken, biz Osmanbey’de ana caddeye bakan bir apartmanda otururduk. Ben Robert Kolej’de hazırlık sınıfındaydım. Her gün önümüzden Taşkışla’daki piyade alayı, Hürriyet Tepesi’ne talim etmeğe gider ve dönerdi. Silahlı askerlerden sonra, (...) bir miktar silahsız asker geçerdi. Anneme bu askerleri sorduğumda, onların gayri Müslimler olduğunu onlara güvenemediğimiz için silah vermediğimizi söylerdi. Bu güvensizlik, mütareke günleri anılarının ülkeyi idare edenlerde çok taze olmasından ileri gelmekteydi. Örneğin, büyükbabam Süreyya Paşa, Beyoğlu Caddesi’nden başında fesle geçerken, Rum çocuklarının onu taşıdıklarını unutmaları mümkün değildi.”⁴¹⁴

Hatırlamanın bir “kimlik” şemsiyesi altında bugüne ulaştığı Vedii İlmen’in aktardığı bu anıda da görülmektedir. Bu anlatıda, “silahsız asker”in tekabül ettiği boşluk, “Rum çocukların Süreyya Paşa’yı taşıması” anısıyla doldurulmaktadır. Bu tamamlanma ve haklılaştırma hali aktarıcının kasıtlı kurguladığı bir şey de değildir. Kuşaklar arası aktarımın *kendiliğinden* oluşan bir yatkınlığı yani *habitus*udur. Yahut “negatif hatırlama” *stratejisine* karşı bir *taktiği* yani toplumsal belleğidir.

Makalenin devamındaki tartışma ise, “toplumsal hafızada asker” tartışmasının içine bir *hafıza mekanı* olarak Çanakkale Savaşı’nı dahil etmesi bakımından şaşırtıcı değildir:

“Hiçbir tarihi hakikatle bağdaşmayan ve insafsız olarak nitelendirdiğim iftira ise, ‘Yahudilerin kendilerini bu memlekete bağlı saymadıkları’ ifadesidir. Sayın Vedii İlmen’i önümüzdeki aylarda açılacak Türkiye

⁴¹⁴ İLMEN, Vedii, **20 Kur’a Askerler...** Tarih ve Toplum, Sayı 180, Aralık 1998, s. 3.

Yahudileri Müzesi'ne davete diyorum. O müzede Çanakkale ve İstiklal Savaşı'nda şehit düşen Yahudi asıllı askerlerin anısına dikilmiş bir anıt görecek ve tesbit edilebilen isimleri okuyacaktır.”⁴¹⁵

Kurtuluş savaşı sırasında, askere alınmamanın da etkisiyle, azınlıkların İtilaf Kuvvetleri'yle işbirliği yapmaları toplumsal hafızada kolay kolay silinemeyecek bir yer edinecek, azınlıklara karşı duyulan güvensizliğin ve hatta 1915 olaylarının hem o zaman hem de sonraki kuşaklardaki meşruiyetinin ana nedenlerinden birisi olacaktı.

Rıfat Bali, *Gayri Müslim Mehmetçikler* kitabında da, erken cumhuriyet döneminden 2000'lere kadar askerliğini yapmış gayri Müslim'lerin anılarına yer verir.⁴¹⁶ Bali'ye göre, “cumhuriyetin ilk 25 yılındaki gayri Müslim askerlere uygulanan ayrımcı uygulama Osmanlı döneminde kaynağını bulur.”⁴¹⁷

1856 Islahat Fermanıyla gayri Müslim tebaaya eşitlik hakkı tanınmış ve askerilik görevlerini yerine getirmeleri istenmişti ancak bu uygulamaya geçmedi. Uzun süre bedel-i askeriye uygulaması ile muafiyet yürürlükte kaldı. 1909'da 2. Meşrutiyet ile bedel-i askeriye'nin kalkacağı ve bütün Osmanlı vatandaşlarının askerliğe alınacağı açıklandı. Ancak gayrimüslim askerler, 3 yıl askerlik yerine kısa bir eğitimden sonra terhis edilmekteydi.⁴¹⁸ 2. Dünya Savaşı'nda da andığımız gibi “beşinci kol” faaliyetlerini engellemek adına inşaat işinde çalıştırılan gayri Müslim askerlerin askerliğe ilişkin en önemli anımsamaları “ayrımcılık.” Özellikle erken cumhuriyet döneminde askeri okullara sokulmayan gayri Müslimler, sonraki süreçte de halen yaşanan “yedek subay olamamak” konusu, oları anılarında sıklıkla geçen bir anımsama biçimidir.

⁴¹⁵ MIZRAHİ, Salomon, **20 Kur'a Askerler İçin Cevap...** Tarih ve Toplum, Ocak 1999, Sayı11 s. 3

⁴¹⁶ BALİ, Rıfat, **Gayri Müslim Mehmetçikler Hatıralar-Tanıklıklar**, Libra Kitap, İstanbul, 2011

⁴¹⁷ A.g.k., s. 17.

⁴¹⁸ A.g.k., s. 17.

Bu çerçevede Osmanlı'dan miras kalan bir “ulus hafızası” olarak hem “güvenilirlik” meselesinin, hem de “ayırımcı” ve “damgalayıcı” dilin, halen süren bir “çerçeve” olduğu, gayri Müslim hatıralarından anlaşılmaktadır:

“Merhum babamın 1943'te (nafia askeri değildi normal askerd) Hadımköyünde başından geçen şu hadise oldukça ilgi çekicidir. Yüzbaşı alayı dizer ve ictima ede. Sıra ile de askerlerin isimlerini sorar. Sıradan Ahmet, Mehmet, Ali, Veli derken sıra bir Anadolu Ermenisi olan Antranik'e gelir. İsmi duyan yüzbaşının cevabı şu olur: “Bu ayıp da sana yeter...” Bunu duyan arkadan bir başka subay da şu yorumu yapar: “Yahu hala Antranik mi kaldı?”⁴¹⁹

Goffman'a göre, “damgalananlar”; “tam toplumsal kabul görme engelli kişilerdir. Ya gözden düşürülmüş ya da gözden düşürülecek kişilerdir.”⁴²⁰

Askerlerin İsimlerini, ve memleketlerini bağırarak söyledikleri “tekmil” verme, kimi zaman askerlerin” damgalanmaları”na olanak sağlar. Gayri Müslim anılarında, tekmil sırasında ortaya çıkan ve “damgalanan” “makbul olmayan” isimlerin, komutanlar tarafından değiştirilerek askerlere dikte ettirildikleri ortaya çıkmaktadır. Müzisyen Arto Tunçboyacıyan, askerliği sırasında, ismini “Arif” olarak tekmil getirmesini söyleyen komutanı tarafından darp edildiğini aktarır.⁴²¹ Mehmet olmayan Mehmetçiklerin, isim mücadeleleri benzer anlatılarda “damgalama”nın anımsanması olarak yer tutar:

“Bölüğümüze bir Albay gelmişti, herkes korkuyordu. Yemek dağıtıyordum ben. Benimle konuştu. “Asker!” dedi. “... Diyarbakır, emredin komutanım” dedim. Bana “Hepimiz bu ülkeni evlatlarıyız, başka yerlere kanalize olma. Ailene selam söyle” dedi herkesin içerisinde.” (Muhsin, Diyarbakır, 31)”

⁴¹⁹ BALİ, A.g.k., S.20.

⁴²⁰ Goffman'dan aktaran, POLAMA, A.g.k., s. 211.

⁴²¹ BALİ, A.g.k., s. 265.

“(Atış sonrasında) Komutan, “Aferin” diyerek geldi yanıma, verdim tekmilimi. “Jandarma Er Bedros İstanbul , emret komutanım.” Bir ara durakladı komutan telaffuz edemedi ismimi. “Aferiiin Bedriii” dedi. “Jandarma Er Bedros Komutanım”, “Aferin Bedriii” şeklinde iki kere daha tekrarlandı bu. Ben “Bedros” dedikçe o “Bedri” diyor, her defasında tekrarlanıyor bu...”⁴²²

Hafıza tartışmalarını barındıran bir tarihte, bir hafıza santrali olan askeri kışlada ölen Jandarma Er Sevag Şahin Balıkçı’nın durumu ise, azınlık hafızasında hem bir “aktarım” hem de “geçmiş işleyen” bir olayın adresi olmuştur. Er Sevag’ın “24 Nisan Ermeni Soykırımı Anma Günü”nde öldürülmesi, sözlüsünün Sevag’ın komutanından dayak yediğini belirtmesi⁴²³, Sevag’ın annesinin “oğlumun ölümünü 24 Nisan’a bağlamayın” açıklaması, Sevag’ı öldüren kişinin milliyetçi sitelere üye olması, şehit kavramı, 9 Nisan 1991’de yine kaza kurşunuyla ölen Ermeni Nuri Değirmenci’nin cenazesinin hatırlanması gibi pek çok “aktarım aracı” ile bu olayın bir bellek imkanı taşıdığı söylenebilir.

Sevag Balıkçı’nın ölüm haberinin ve iddiaların yer aldığı Radikal internet sitesinde haber altındaki yorumlardan biri askeriyede yaşadığı “taciz”leri hatırlayan bir Ermenidir:

“Bu olayın soruşturmasını sivil makamlar yapmalı. Soruşturma askeri makamlarca yapıldığı sürece bu kaza hep şüpheli bir kaza olarak kalacaktır. Gayrimüslim azınlıklar özellikle de Ermeniler ve Rumlar tarihten gelen husumetlerden dolayı askerde sürekli tacizle karşı karşıya kalırlar. Bunu Türkler bilmez ve anlayamaz da. Ama bizler çok iyi biliriz. Kimse bizleri bu vatanın bir askeri olarak görmez. Aynı taciz olayları benim de başımdan geçti. Biraz şansınız varsa ve biraz da kafayı

⁴²² BALİ, A.g.k., s. 147-163.

⁴²³ Markar Esayan, Taraf, 28 Nisan 2011.

kullanabilirseniz sıyrırırsınız aksi taktirde başınız belaya girebilir. Bu olayın soruşturması sivil makamlarla yapılmalıdır.”⁴²⁴

Bir başka okur ise, Ermenilerin askerde yaşadıklarını “dışarıdan” gözlemiştir:

“askerde Kürtseniz başınız beladadır ama dindar ya da etliye sütlüye bulaşmazsanız yırtarsınız.Ancak Ermeni'yseniz size karşı psikolojik harp başlar hem ırkınızdan hem dininizden ofsaytsınızdır.Yemek yemeden yanınıza birisi oturup besmele getirdin mi der mesela.Ama bunu genelde askerler yapar.”⁴²⁵

Öldürölüşü sonrasında Gazeteci Hrant Dink’in askerlik anısı da ayrımcılığa yönelik farkındalığı besleyen bir hatırlama haline geldi:

“Ermeni olduğum için, hayatımda bir çok ayrımcılık yaşadım. Bunlardan biri de askerlik yaparken oldu. 1986’da Denizli 12. Piyade Alayı’nda sekiz aylık kısa dönem askerlik için gittiğimde, devremdeki tüm arkadaşlarıma yemin töreninden sonra erbaş rütbesi taktılar ve bir tek beni ayırıp er olarak bıraktılar. İki çocuk sahibi koca bir adamdım, umursamamam gerekiyordu belki. Amma velakin fena koymuştu bu ayrımcılık. Tören sonrasında herkes ailesiyle mutluluğunu paylaşırken, teneke barakanın arkasında tek başıma saatlerce ağladım.”⁴²⁶

Askerliğini, babasının “yağmalanan” köy arazisine karşı yapan Markar Esayan’a kendi askerliği 1915’i hatırlatıyor:

“2 Temmuz 1995’te Sivas bilmemkaçıncı tugayının havantepesi’nde kısa dönem vatan eziyetimi çekiyordum. Baba tarafım Sivas tavrallı. İlahi takdir, askeriye baba köyümün yağmalanan arazisi üzerine kurulmuş.

⁴²⁴ ‘Parluys Meleşim’ haberi , Radikal, 27.04.2011(osin1962).

⁴²⁵ ‘Parluys Meleşim’ haberi , Radikal, 27.04.2011 (punkhakan).

⁴²⁶ Çavdar’dan aktaran BALİ, A.g.k., s. 103.

1915'in özeti işte.. Aylarca cephanelik olarak kullanılan “bizim” köyün kilisesine bakarak nöbet tuttum. Bir kere bile merak edip o kilisenin içini gezmedim; kendime göre kurallarım var.”⁴²⁷

Bu noktada ölen gayri Müslim askerlerin “eşitliği” sorunu da askerliğin hatırlanma biçimini etkileyen bir ayrımdır. Eski Diyanet İşler Başkanı'nın konuya dair açıklaması bu ayrımı yeniden üreten bir zeminin kurumsal halidir:

“(ölen gayri Müslim askerlere) dini bakımdan şehit diyemeyiz ama yüz yıldan fazla süredir literatüre “vatan şehidi” kavramı da girmiştir. Çanakkale’de savaşan gayri Müslim vatandaşlarımız elbette ki vatan şehididir.”⁴²⁸

Gayri Müslim askerlerin, öncelikle o etnik grupla yaşanan “hafıza savaşı” üzerinden askeriye de bir “sorgu”ya çekildikleri anlaşıyor. Ermeni bir gence sorulan en önemli soru “1915” oluyor. Konjonktüre göre de bu “sorgulama” veya “taciz” biçimi değişiyor. Sık rastlanan bir diğer “uyumluluk” hali de gayri Müslim isimlere yönelik kimi zaman şaşırma, kimi zaman da “düzeltme” / “Türkçeleştirme çabası. Bali’ye göre, “Türk insanının hayatı boyunca bir gayri Müslimle tanışmaması gayet doğal. Hal böyle olunca askerlik hizmeti sırasında gayri Müslim gençlerin ad ve soyadlarından dolayı sıkıntılı ve/veya gülünç anlar yaşamaları da eşyanın tabiatı gereği yadırganmaması gereken bir sonuç.”⁴²⁹

Kendilerini “Mehmetçik” olarak hissedemeyenlerden biri olarak Diyarbakır’lı Muhsin (31) için, kendi asker hali, kendine o kadar “yabancı” ki aynaya baktığında tükürmek geliyor içinden:

⁴²⁷ Markar Esayan, Taraf, 3 Temmuz 2011.

⁴²⁸ BALİ, A.g.k., s. 47.

⁴²⁹ BALİ, A.g.k., s. 57.

“En çok askeri kıyafeti giydiğimde aynaya baktığımda travma yaşadım. Çünkü asker kıyafeti bana köyümüzü hatırlatıyor. Abimin çamurda yürümesini, babama gözümüzün önünde s.. git denmesini hatırlatıyor. Bu bizim aile için ağır bir şeydi. *Askerlerin evimize girip çamurlu postalları ile halımıza bakmasını hatırlıyorum. Halıdaki çamur geliyor gözümün önüne. Gözümüzün önünde bir asker babamın teybini almıştı. Sonra, babam şikayet edince, ‘sen bize hırsız mı diyorsun?’ diyerek gitti aynı yerine koydu teybi. O gün aklıma geliyor. O yüzden askeri kıyafetle asla fotoğraf çektirmedim. İlk gün aynaya baktığımda tüküresim gelmişti.”* (Muhsin, Diyarbakır, 31)

Kayseri’ye Van’dan dönemlik olarak çalışmaya gelmiş, henüz askerliğini yapmamış 19 ve 18 yaşında iki Kürt genç de “askerliği” değerlendiriyor. Anlatımlardan, Kürt toplumsal hafızasındaki “aktarım” a dair ipuçları edinmek mümkün. Tıpkı İstanbul Gazi Mahallesi’ndeki görüşmecilerde olduğu gibi onlardaki “asker” imgesi de 1990’larda saklı:

“Komutanların istediği Türk askeri, eski 1993 yılını hatırlarsınız, köyleri yakıyorlardı, ona buna zulüm ediyorlardı. İlçeden merkeze giderken asker, herkesi indiriyordu. Bayanlar dahil Erkek askerler, köylünün eşlerini arıyordu.. 90’larda olsaydı, askeri gördüğümde yerde ben de tepki gösterirdim. Çocuklarının gözünün önünde bir eşya almadan yanan evler oldu.” (Cafer, Van, 19)

Anlatımlara göre, Kürt olarak “damgalanan” gençler, kimi zaman “olağan şüpheli” olarak askerlikte zorluklar yaşıyor:

“Benim bir akrabam Tunceli’de askerlik yapmıştı. Orada karakola baskın yapılmıştı. Orada yaşadığını anlattı. Karakola ateş ediyorlardı. Bazı arkadaşları “bu Diyarbakırlıydı o haber vermiştir” demişler, dışlamışlar onu. İnkar ediyor ama ispat edemiyor. Komutan da sahip çıkmamış. Bir süre hapis de yatmış.” (Cafer, Van, 19)

Ayrımcılık anıları da “damgalanan” gayri Müslimler gibi Kürtlerin hafızasında yer eden bir anımsama çerçevesidir:

“Nerede bir hizmetlik, nerde bir zor görev var, oraya veriyorlarmış Kürtleri. Komutanlar da ayrımcılık yapıyor.” (Baran, Van, 18)

“İyi rahat yerlere Türkleri veriyorlar, kötü, zor yerlere ise Kürtleri veriyorlar.” (Serhat, Van, 32)

“Eğitim zayıtı diye bir şey var mesela. Ölen kişilerin yüzde 90’ı Kürt. Bu, tesadüf değil.” (Serhat, Van, 32)

Ortak *hafıza mekanı* Çanakkale’ye ilişkin anımsamalar, “Kürtlerin de Çanakkale’de savaştığı üzerinden” anlatılıyor. Özellikle “ayrımcılık” gündemde oldukça Çanakkale anımsamalarını yeniden üretildiği açık:

“Orada herkes savaştı. Türk-Kürt ayrımı yapılmadı. Benim dedelerim de savaştı. Benim bildiğime göre, Atatürk orada bir söz vermiş, çağırmış Kürtleri, savaşta yanımıza katılın, güneydoğu’yu sizlere vericez demiş. Ama savaştan sonra vermemiş. İşte o PKK olayı oradan çıkıyor.” (Cafer, Van, 19)

Çanakkale savaşında da herkes savaşmış. Atatürk mecliste de söylemiş özerkliği. Söz vermiş. Yani Kürtler burayı vatanı olarak gördü.” (Muhsin, Diyarbakır, 32)

7.7. “Bellek Bir Şantiyedir”: Askerliğin Meşruiyetinin Hatırlama Üzerinden Dönüşümü

Geçtiğimiz yıllara kadar, askerliğin hatırlanma çerçevesi, büyük ölçüde simülatif bir içerik arz etmekteydi. 2000’li yıllarda yaşanan bazı gelişmelerle bu anımsama, “negatif” bir içeriğe dönüştü. Özellikle gazetelerde yer alan “paspas yapan askerler” “kötü muameleye maruz kalan askerler” vb. çerçeveler üzerinden, askerlerin “yetersiz askeri eğitim aldıkları” ve “hizmet sektöründe” kullanıldıkları şeklinde iki ana hatırlama çizgisi oluştuğu göze çarpmaktaydı. Bu doğrultuda saha çalışmamızda da görüldüğü üzere kışla içerisinde hizmet sektöründe çalışmak, “askerlik”le bağdaştırılmamaktadır:

“Gittim. Mutfakta beni hayvan gibi çalıştırıyorlar. Lan ben askerlik yapmaya mı geldim? Aşçılık yapmaya mı geldim? Benim mesleğim de değil.” (Kemal, Yozgat, 52)

“Askerlere askerlik yaptırmıyorlar. Askerliğe kendi özel hizmetlerini yaptırmıyorlar. Askere nöbet nedir filan diye sorsan bilmez, Benim zamanında da öyle. Sivilde eline su dökmeyeceğin adamın orada tuvaletini temizledin, eşyasını çektin, kızının hizmetinde bulundun, ben de yaptım.” (Kemal, Yozgat, 52)

“Ayağını temizletiyor askere. Ayağını temizlemek askerin görevi mi lan...” (Kemal, Yozgat, 52)

“Şu an Türkiye’de 230 bin tane hizmet askeridir. Yani nedir bu? Şöförüdür, berberidir. Bunların 70 bin tanesi, gazinolardadır. Bu, Avrupa’da bakıyorsun askerlik sayısı 170 bin civarı.” (Erdem, Yozgat, 26)

“Askerlik, subaya astsubaya hizmetten başka bişey değilmiş.” (Metin, Yozgat, 35)

Medyadaki İmgelerin Kurulumu başlığında örneklediğimiz gibi, “paspas yapan askerler” fotoğrafı ya da bu “çerçeve”yi dolduracak şekilde askerlerin kışla ya da orduevlerinde hizmet sektöründe çalıştırıldıklarına yönelik haberler, asker anılarında da bu çerçeveye uyan hatırlamaları tetikledi. Hizmet sektörüne ilişkin verilen örneklerden birisi ise, askerlerin orduevlerinde çalıştırılıyor olmasıdır. Orduevlerine ilişkin anımsamanın egemen grup belleğinde zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetini zayıflatan temel hafıza mekanlarından biri olduğu ortaya çıkmıştır. Orduevi özelinde “hizmet sektörü”nde çalıştırılan askerler, ulus hafızasını yırtan bir işlevsellik göstermiştir.

Bu durumun, özellikle hizmet sektöründe çalışan ya da çalıştırılan askerlere yönelik bir hafıza patlaması olduğundan bahsedilebilir. Ancak, askerliğin yeni anımsama biçimlerinin, ve zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyeti azalırken yerine geçecek profesyonel askerliğin meşruiyetinin artması, bu “anımsama”nın stratejiyi yırtan bir *taktik*, yani hafızanın kırılması anlamına geldiğini göstermektedir.

Zira, anlatıların tümü değerlendirildiğinde Orduevleri’nin, 2000 sonrası yeni-muhafazakar kimliğin özellikle seçilmiş bir bellek mekanı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, “Osmanlı’daki ahlaklı askerler” hatırlamasını bir referans noktası olarak ele alırsak, “orduevlerindeki ahlaksızlıklar” ve “askerlerin hizmet sektöründe çalıştırılması” bu anımsamaların çerçevesini oluşturur:

“(Orduevleri) Fuhuş yuvası. Gayrı ahlaksızlıklar, onun karısı onun kucağında. Allah göstermesin. Hepsi böyle mi? TSK’nın hepsi böyle değil. Toplasan yüzde 5i teşkil etmez. Güç onların elindeydi, *ama kırıldı.*” (Kemal, Yozgat, 52)

“Orduevlerinde benim çocuğum senin avradına hizmet edecek, kuaförse saçını yapacak, garsonsa hizmet edecek oğlum şunu getir bunu götür, kaç

kuruş ödüyor, BEŞ KURUŞ ÖDEMEDEN Hiç kuruş ödemedem bu kadar maaş olan general hanımları, sen benim çocuğumu bu şekilde çalıştırırsan ben BUNA YAZIKLAR OLSUN DER BEN BU VATANI SATARIM satar. Harpte çarpışmam ben, o duygusallığım biter.”⁴³⁰ (Mustafa, Yozgat, 59)

“Orada çalışan sivil olacak ve onun maaşını onlar verecek kardeşim. Orduevleri ve hizmet olan her yerde böyle olacak. Askeri de sivil memuru da.. Benim asker çocuğumu sen orada sekreter olarak kullanamazsın.” (Mustafa, Yozgat, 59)

Orduevlerindeki askerliğin “rahatlığına” ilişkin anlatılar da, askerlik anımsamalarına ilişkin “rahatlığı” önceleyen bir toplumsal çerçevenin ürünüdür. Kayseri işçi pazarında görüştüğüm Hasan için Orduevi imgesi para kazanmayı, geçinmeyi önceleyen “sınıfsal” çerçeveyi işaret etmesi bakımından değerlidir:

“Adam gitmiş Orduevinde garson olmuş, çaycı olmuş. adam o kadar rahat ki babasının evinde görmediği rahatlığı görüyor. Öyle askerler var ki, kantin çalıştırıyor, giderken evine mercedes ile gidiyor.” (Hasan, Kayseri, 48)

Orduevleri’nin konum olarak “şehrin en güzel yerleri”nde bulunduğu ve ayrıcalıklı olduğu anımsaması da saha çalışmasında ortaya çıkan verilerden biridir:

“Konya’nın ordu evi Alaaddin tepesindedir. Tam orada Mevlana tarafında subay orduevi var. İzmir’de kordon’da. Gitsen bir bardak çayı belki normal şartlarda 10 milyona içeceğin bir yer. Ama asker oralarda köşe başını tutmuş, askerlerin keyif sürdüğü zaman öldürdüğü bir yer.

⁴³⁰ Vurgular görüşmeciyeye aittir.

Öğretmenevi var. Gidip öğretmen keyif çatabiliyor mu parasını veriyor da çatıyor. Çok ayrıcalıklı. Vergi yok, fatura yok. ” (Yakup, Yozgat, 29)

Ancak Yozgat’lı Halis’in anlatısı bu miti haklılaştıran bir istisna özelliği taşır:

“Ben (orduevlerinin en güzel yerde kurulu olduğuna) inanmıyorum. Şimdi askeriye, büyük bir kurum. (Bu durum) Askeriye’nin Türkiye Cumhuriyetinden önce kurulduğunu gösterir. Ordu kurulmuş. Ondan sonra şehirler kurulmaya başlamış. Bir devlet kurulmaya başlamış. Bir yerde ordunun en iyi yerde olması kadar doğal bir şey olmaz.” (Halis, Yozgat, 35)

Orduevlerinin “ayrıcalıklı” durumunun “değişmeye başladığı” anımsaması ise hafızanın “aktarım” kısmını ilgilendiren önemli bir veri olarak değerlendirilebilir:

“Öğretmenevinde kalabiliyorum ben orduevinde kalamıyorum, bu adaletsizlik. *Ama işte bu değişmeye başladı.* Daha yeni kuaförler falan aldılar, yapıyorsan sivil koyacaksın dendi bunlara, *yavaş yavaş gerçekleşecek.*” (Mustafa, Yozgat, 59)

Bu nedenlerle asker hatırlamaları, zorunlu askerlik sisteminin öngördüğü gibi bir “askeri eğitim” ile değil “paspas yapan”, “içki taşıyan”, “kişisel hizmetleri yürüten” imgeler üzerinden hatırlanmaktadır. Bu da, Scott’un kavramıyla “sahne arkası”nda olan ve zorunlu askerliği meşrulaştıran stratejileri tehdit eden güçlenen bir taktiktir. Dolayısıyla profesyonel askerliğin meşruiyeti bu hatırlama hattı üzerinden kendisine meşruiyet üretmektedir. De Certeau’nun “strateji”- “taktik” kavramlarını bu etkileşime uyarlamaya devam edersek, zorunlu askerliğin meşruiyetini üreten söylemler yine “strateji” olarak değerlendirilebilecek iken, profesyonel askerliğin meşruiyetini üreten “hatırlama”lar ise “taktik” olarak

değerlendirilebilir. Bu nedenledir ki, profesyonel askeri sistemin toplumsal meşruiyeti oldukça güçlüdür. Kolektif erkek hafızasında, bu söylemi destekleyecek tonlarca “hatırlama” mevcuttur.

Dolayısıyla profesyonel askeri sistemin meşruiyeti, kolektif erkek hafızasında “askeri eğitim”in yetersizliğine ilişkin bir anımsama çerçevesi tarafından üretilmektedir:

“Mesela askerimiz acemi birliğine gidiyor toplasan 10 tane mermi atmıyor. Usta birliğine gidiyor toplasan yine 15 tane mermi atmıyor. Ben mesela acemi birliğinde atış yapardım, Yüzde 70’ini filan ıskalardım. Ama benim askerliğim doğuya çıktı.” (Mesut, Yozgat, 35)

“Ben askerliğin zorunlu olmasına taraftar değilim. Doğru dürüst mermi atılmıyor. Boş silahla askerlik yaptık.” (Salim, Yozgat, 55)

“Eğitim gördüm güya, askerlik boyunca tek mermi atmadım.(...) Silahla bana bişey öğretmemişsin, bir hedef tutturmamışın, beni tutucan düşmanın karşısına nasıl sokucan?”(Mustafa, Yozgat, 59)

Saha çalışmasında büyük oranda ortaya çıkan bulgu da, profesyonel askerliğin, “savaş *stratejisi*”ni içleyen bir değerlendirmenin ürünü olduğudur:

“Zorunlu olmalı ama savaş bölgesine profesyonel olmayanların gitmemesi gerekli. O bölgede 3 5 bin kişi profesyonel olarak konuşlandırılmalı. PKK ile terörle çarpışması için” (Mehmet, Yozgat, 55)

“Asker profesyonel olmalı. Asker gidip de kışlada, patates doğramamalı, onun bunun hizmetini yapmamalı. Kısa olmalı. 6-10 ay. Temel bilgilerini almalı, savaşa gidecek olan profesyonel olmalı. Diğerleri de temel eğitim

almalı. Meslek olmalı askerlik. Genel kültür, silah eğitimi verilmeli. Kısa dönemde özel işlerde kullanılmamalı.” (Kemal, Yozgat, 52)

“Bizim topraklarımızda 2 şey vardır. Biri göçebelik, bu bizden gitmez. İkincisi askerlik. Mesela uzmanlık çıkardılar, millet hücum ediyor değil mi? Zaten o var yani. Demek ki sen bunu mecbur tutmasan, öyle bir şey yapsan herkes zaten gider. Avrupa’daki gibi milleti askere çekme gibi bişey olmaz. Biz de zaten var bu. Askerlik deyince orada basit bir rütbemiz olsa övünürüz. Onbaşıydım, Çavuştum. Nedir bu? Bir şey değil ama bir övünç kaynağı olabiliyor. Çünkü bizim fitratımızda var. Türk milletin genlerinde var . *Zorunlu olmamalı*. Sen orayı cazip hale getirmen lazım. Maaşı vs. Profesyonel şekilde.” (Erdem, Yozgat, 26)

“15 ay bile uzun. Ama bana bırakılsa emsali 9 ay olmalı. Ama profesyonel askerimizin de olması lazım. Mesleği o olacak. Normal askere bıraktığın zaman, bu iş olmaz. Çünkü gerilla yöntemi bu. Sen kovalıyorsun, o kaçıyor. Sen ortamı bilemiyorsun o biliyor. Sen yorgunsun o rahat. Sen tedirginsin o rahat. Ama profesyonel bir askere bıraktığın anda, sen gene askerliğini yap ama geri hizmette yap. Yani bizim ruhumuz, bizim kanımız savaştı. Nihayetinde Çanakkale’de bu yaşanmış. Sarıkamış’ta bu yaşanmış. Nihayetinde hala aynıyız.” (Tahsin, Yozgat, 39)

“Arama timine bakarım mesela, lan derim bunlarla mı gidiliyor (savaşa)? Onlara malzeme verirdik, hücum yeleği mermi vs. Yani bunlar yapamaz. İş profesyonel askerliğe bal gibi geldi bunu herkes de biliyor. Ne olursa olsun bu yapılacak.” (Tahsin, Yozgat, 39)

“Silah kullandım, (Çavuş olduğum halde) üç tane mermi attım. Hayatta 3 kurşun attım. Ağrı’lı acemiler vardı, “Çavuşum kapçığı eline al 50 metreden ateş et, vurursan bileğimi keseyim” derlerdi.. Bugünkü devlet benimlen onu karşı karşıya getiriyor. O tam isabet atıyor, ben koca hedefi bulamıyom. Bunlar Kürd idi. Bugünkü PKK da öyle işte.” (Servet, Yozgat, 79)

“Askerlik meslek olsun ama zorunlu askerlik de olsun 18-20 ay. Türkiye askeriyesiz bir hiçtir.” (Ersan, Kayseri, 34)

Saha çalışmamızda sıklıkla görülen profesyonel askerliğin “askeri eğitimin yetersizliği”nin anımsanarak gündeme getirilmesidir. Bunun yanında profesyonel askerlik, grup hafızasına bağlı olarak ahlaki hatırlamaların da mayalandığı bir taktikselliğin adresidir. Nitekim profesyonel askerlik, askerliği anımsama biçiminde gözüken “israf” ve “verimsizliğe” de bir çare olarak değerlendirilmektedir:

“(Yemek) Çok geldiği için çöpe giderdi. Asker saklasa suç. Direkt çöpe.

Biz bunu derdik ama her seferinde bu yapıldı. Profesyonel askerlik olsa israf olmaz, daha verimli olur.” (Yakup, Yozgat, 29)

Bu örnekler, hafızanın “geçmişi” gelecek için işleyen bir kaynak olarak gördüğünü simgeler. Geçmişteki bilgi, geleceği tasarlamak için kullanılmaktadır. Bu durumun tersine “bugünün bilgisinin” geçmişi tasarlamak için de kullanıldığına saha çalışmamızdan örnek gösterilebilir. Bu “bilgi”lerden en önemlisi asker imgesini tetikleyen güncel bir tartışma olarak “Ergenekon Operasyonu”dur. Ergenekon sürecinde yaşananlar, savaş dönemlerini hatırlama biçimlerinde gösterdiğimiz gibi, hem savaş dönemlerine ilişkin bir “negatif hatırlama”yı tetiklemiş hem de bireylerin kendi askerlik dönemleri üzerinde geçmişi yeniden işleme imkanını yaratmıştır. Hatta bu anımsamaların bir “çerçeve”si olmuştur. Askerliğini Çavuş olarak yapan Yozgat’lı Kemal’in (52) askerlikte yaşadığı bir olayı (bomba imha ekibinde görevlendirilmesini) bugünden baktığında “*Ergenekon’dakine benzer şekilde kendisine düzenlenen bir suikast teşebbüsü*” olarak anımsaması bu çerçevenin simgesel örneklerinden birisidir:

“Subayları filan imha ettiler ya. Eşref Bitlis’i filan öldürdüler. Bir *ölüm olayı* da ben yaşadım. Sana anlatayım. Şimdi ben komutana sırtımı dayayarak, dini vecibelerimi yerine getiriyorum. Kadro yetersizliğinden subay gibi çalıştırıyorlardı beni.

Muhafazakar olduğumu öğrendi artık bölük komutanı. Neyse tatbikatın birinde, 1 metrelik, top Bizim dağın eteğine çarpmış, sekmiş köyün ortasına düşmüş. Aradan bir hafta geçti, köylüler kaybolan bomba bulundu dediler. Kimseyi de yanaştırmıyorlar. Erzurum’dan bomba imha uzmanı subaylar geldi. Bir kişiydi herhalde. Şimdi anlatacağım olay çok önemli. *Bunu şimdi anlıyorum. Bir sene öncesine kadar da bilmiyordum. Şu Ergenekon olayından sonra, askerlerin yaptığı o entrikaları görünce, o gün bana bir suikast düzenlendiğini anladım. Benim bombayla şuna bunla en ufak bir ilgim yok. Tecrübem de yok. Beni verdiler. Yanıma da bir asker verdiler. Hemşire falan konuşuyor. Bomba 500 metre tepede duruyor. Bomba imha uzmanı ile gittik biz. Beni aldı yanına, özellikle sen geleceksin dedi. Bombanın ucuna fitili yerleştirdi, şu sigarayı da yak dedi. Yaktım. Ben sigara da içmezdim. Ben sana işaret edince kendin aşağı doğru in dedi. Fitili de kısa tutmuş şerefsiz. Bu son Ergenekon olaylarını TV’de izleyince yeni anladım. Beni öldürmek için yapılan bir suikastti o olay. Müslüman olduğum için, inançlı olduğum için, ibadetimi orada önem verdiğim için.*

Fitili ateşledim, bana bir şey oldu. Aşağıya doğru bir koşuyom ama nasıl koşuyom. Kendimi yüz üstü yere attım. Yere attığım andan itibaren, bomba patadı. Ama ben bu arada 150-200 metre koşmuşum.

Anladım ki, *Ergenekon olaylarından sonra beni öldürmeye teşebbüs etmişler, bilerek götürmüşler oraya.*” (Kemal, Yozgat, 52)

Bu simgesel anlatımdan ortaya çıkan şey, geçmişin de gelecek gibi sürekli inşa edilen canlı bir organizma olduğudur. Traverso'ya göre, öznel olan bellek, genellemeleri de pek dert etmez. Bellek sahibinin kanıtı ihtiyacı yoktur. Öznel karakteri nedeniyle de bellek asla donmuş değildir. Daha ziyade, sürekli dönüşüm halindeki açık bir şantiyeye benzer. Her gün değişmekle kalmaz, daha ileride, kimi zaman çok daha geç bir dönemde yeniden ortaya çıkacaktır. Hem de ilk anının biçiminden başka biçimde dokunmuş olarak. Bellek bir yapıdır. Dolayısıyla sonradan edinilen bilgiler tarafından yeni bir sürüm üretir.⁴³¹ Dolayısıyla, Kemal Çavuş'un da yeni "bilgi"lerle sürekli yeniden anımsayıp tanımlayacağı "askerlik", bir şantiyedir ve sadece geçmişi değil geleceği de tasarlar. Böylelikle, anıların toplumsal çerçevesi de egemen hafıza mekanları gibi tekin-tekil bilgiler sunmaz, sürekli yeniden üretime açıktır. Yeni bilgiler, başka anıları yaratabilmektedir.

Askerlikte yaşanan ekonomik temelli "yolsuzluk" anımsamaları da Ergenekon soruşturması üzerinden anımsanan çerçeveye dahil edilebilmektedir. Burada bir "kimliğe dahil olmak istemeye" dair bir anlamlandırma olduğu da söylenebilir:

"Ergenekon filan çıktı ya şimdi. belki de ta o zamandan vardı. ben orada bir blok bitirdim. Çimentoyu getiriyordum, yanımda askerlerlen. gidip siparişi getiriyordum. Mozayik motoru yoktu, bizim köylülerden aldım getirdim. O parayı da yaptı, cebine attı belki. Belki sivil çalıştırıyorum dedi, askeri çalıştırdı. Orada tutanak gösterdi, demiri ordan, çimentoyu oradan. İşçi de bedava zaten, anladın, Ergenekon ta o zamandan vardı." (Hasan, Kayseri, 48)

Savaşa ilişkin "negatif" hatırlamalarda da güncel Ergenekon söyleminin kimliklere bütünlük dahil bir hat olduğu anlaşılmaktadır:

"Ergenekoncular yüzünden bir sürü askerimiz şehit olmuş. Dürüst çalışan memur anca 25 sene çalışmış anca ev alabiliyor. Bazı

⁴³¹ TRAVERSO, A.g.k., s. 10.

komutanlara bakıyorsun, askeri katlettirmiş, maaşına göre gayri menkullerine bakıyorsun, yatlar, katlar almış.” (Ersan, Kayseri, 34)

Savaşlara, egemen hafıza mekanlarına ilişkin bu dönüşümün, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetini etkilememesi düşünülemez. Zira, artık, askerlik anıları, bir kimliği, söylemi besleyecek ölçüde kolektif bir grup hafızası hüviyetine bürünmüş ve askerliğin meşruiyetini sarsmaya başlamıştır.

Profesyonel askerliğin meşruiyetinin artması, yeni toplumsal ilişkilerin de tartışılmasına dair bir kanal açmaktadır. P. W. Singer, *Kiralık Ordular* adlı çalışmasında *özel* askeri orduları, ordunun özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bir kurum ve endüstri olarak geniş bir perspektifte inceliyor. Soros’un Türkiye için betimlediği “en önemli ihraç malınız ordunuzdur” sözü Türkiye’deki üst düzey askeri komutanlar tarafından da sahiplenilmişti. Singer, “kiralık askeri hizmet” müessesini ilk olarak BM destekli bir proje çerçevesinde tesadüfen bulunduğu Balkanlarda gözlemiş. Bosna ordusunun silahlanması süreci ve askeri eğitimin denetiminin özel şirket Military Professional Resource (MPRI) tarafından tümüyle kontrol edildiğini aktarıyor. Geçen yıllar içerisinde de bu “endüstri”nin savaşların gidişatındaki konumunun, savaş öncesi ve sonrasında siyaset ağındaki belirleyiciliğine dikkat çekiyor.⁴³²

Bir hizmet kolu olarak askerlik kurumu, ulus devletler ile birlikte kapitalist çağda dahi özelleştirme görüşlerinden muaf tutulmuştur. Buna karşın, Singer’in aktardığı yeni sektörel yönelim, askerlik kurumu üzerindeki devlet tekelinin yırtılmasına, böylece, zorunlu askerlik / yurttaşlık denkleminde yaşanan insani bir krizin de kamusal coğrafyanın dışında kalmasına ve de “görünür” olmamasına “olanak” tanıma potansiyeline sahiptir. Savaşlarla ilgili, toplumsal hayatta yer alan travmatik anılar, askerliğin “hegemonik” erkeklik üretimine ilişkin yeni sosyal itirazlar, hem sosyal huzuru bozma tehlikesine sahiptir, hem de haliyle kimliklerin yeniden üretimini besleyecek bir toplumsal bellek barındırır.

⁴³² SINGER, Peter Warren, *Kiralık Ordular*, Çev. Gözde Aral-İsmail Yaman, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 7.

Singer’e göre bu endüstriyel gelişim, “güvenliğin hem kavramsallaştırılması hem de hayata geçirilmesi yolunda kaydedilen bir gelişmenin göstergesi”dir.⁴³³ Türkiye örneğinde, “profesyonel askerlik” tartışmalarına az da olsa olumsuz reaksiyon gösteren kesim, savaflara ilişkin endüstriyel gelişimin farkında ya da en azından bu endüstrileşmeye karşı duyarlı bir kitlenin varlığına işaretler. Bu kesimin algısında “para için savaşan” askeri imgenin mevcudiyeti küresel askeri şirketlerin varlığından kısmen bağımsızdır. Nitekim ordunun da “vatandaşlardan oluşan orduların norm haline gelmesi” dünya tarihinde de oldukça yeni bir dönüşümdür. Bu çerçevede devletler, “kendi vatandaşlarının başka devletlerde savaşmasını” yasaklamak durumunda kalmıştır.⁴³⁴ Tersine dönüşümün, krallıktan ulus devletlere “devlet” ile “vatandaş” arasındaki etkileşimi yeniden tanımladığına / tanımlayacağına ilişkin siyasi tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, sosyolojik olarak çalışmamızı ilgilendiren etkiselliği Türkiye üzerinde de geçerlidir.

Zira, son tahlilde “olumsuzlukla”, “devlete baş kaldırmakla” sonuçlanan / anımsanan Osmanlı paralı askerlik deneyimi başta olmak üzere dünya tarihinde de “paralı asker” figürü, yeni bir kavram değildir. Ancak, vatanseverliğin yerine “kar” duygusunun geçmesi, ücretli askerliğe olumsuz reaksiyon veren kesimin hafıza aktarımı mekanizmasında somutlaşmaya müsait bir zeminin üremesine yol açacaktır.

Singer’in “hala görünür değil” dediği askeri hizmetin şirketleşmesinin, Türkiye’de de zaman zaman karşılık bulması ve de dünyadaki çeşitli çatışmaların deşifresi vesilesiyle “görünür” olmaya başlaması, Profesyonel Askerlik tartışması etrafında bu aktarım mekanizmasını uyaracaktır.

Bu uyarımın ve aktarım potansiyelinin bir işareti olarak Yozgat’lı Halis’e göre, paralı askerlik belli riskler taşır:

⁴³³ SİNGER, A.g.k., s. 21.

⁴³⁴ A.g.k., s. 60.

“Şunu da bilemezsiniz, paralı askerliğe geçiş olursa belki de bu Türkiye üzerine oynanan bir oyun. Yani bunu yaşamayınca bilemezsiniz. Onu iyi tahlil etmek lazım. Belki elindeki çomakla beraber çarkın içerisine sokuyorlar.” (Halis, 35)

Genelkurmay’ın, belki de bir “geçiş dönemi” olarak son dönemde “sözleşmeli” asker uygulamasına başlaması, “zorunlu” ve “paralı” askerlerin bir arada askeri ortamda yer alacak olması, yeni hafızanın ilk meyvelerini verme potansiyeline sahiptir.

Saha çalışmasında oldukça sık rastladığımız “profesyonel askerlik olsun ama zorunlu askerlik de devam etsin” görüşü, bu bir aradalığın, bahsedilen hafıza gruplarının zıt “toplumsal” anılarını zenginleştirme potansiyeline uygun bir toplumsal durum olduğunu göstermektedir. Profesyonel askerliğin alımlanan “erkeklik” kavramıyla ilişkisinin bu minvalde sorgulanmaya muhtaç olduğu gözükmemektedir. Profesyonel askerlerin teknolojik, donanımlı, üstün yetenekli, seçilmiş vb. sıfatlarla anılacak olması Serpil Sancar’a göre “süper erkeklik” kavramını doğuracak bir gelişme nedenidir.⁴³⁵

⁴³⁵ Sancar, A.g.k., s. 155-156.

8. SONUÇ

Askerlik hizmeti, tarih boyunca hem kurucu stratejileri hem de direniş pratiklerini “hatırlama” üzerinden besledi. Türkiye’de de şanlı geçmiş, iç-dış düşman gibi kurucu stratejiler, son yıllarda farklı hatırlama çerçeveleri ile tehdit edilmeye başlandı. Asker imgeleri kamusal alanda, 2000’li yıllara kadar büyük ölçüde tek tip bir modelleme ile görünür olurken bunun önemli bir istisnası önce yasaklanıp toplatılan ve Güneydoğu’da “savaşmış” askerlerin deneyimlerinin yer aldığı *Mehmedin Kitabı* adlı çalışma, karşı hatırlamanın ilk sinyallerini vermekteydi. Kitaptaki çarpıcı hikayeler, askerlikle ilgili “hatırlama” biçimlerinin çerçevesinde çatlaklar açıyor, anımsamaların genel çerçevesi, savaşın meşruiyetini kendiliğinden sorguluyordu.

Askerlik hizmetinin meşruiyetinin dayanaklarından birisi de askerlik mekanına ilişkin hatırlama biçimlerinin, askerlik hizmetinin şekline, süresine yönelik tartışmalarda bir “argüman” haline gelememesiydi. Askerliğe ilişkin asker ölünce “vatan sağolsun” ile sonuçlanan bu ana hat, şehit aileleri tarafından sorgulanmaya başlandı. Görünürleşen tepkilerden birisi şehit Bayram Güzel’in dedesi Mehmet Güzel’in "Hep garibanların çocuğu ölüyor" tepkisidir.⁴³⁶ Bu nadir örneklerden en önemlisi ise “Vatan sağolsun demeyeceğiz” diyerek gündeme gelen Okay ailesiydi. Şehit Burak Okay’ın ailesi “Bizim oğlumuz tek kurşun atmadı. Nasıl sınırı korur? Oğlumuz şehit değil, onu bu vatana helal etmiyoruz” diyerek gündeme geldiler.⁴³⁷

Değişim emaresi sayılacak bu sorgulamaların milliyetçi egemen “strateji” tarafından nasıl bastırılıp ötekileştirildiğine dair bir örnek vermek gerekirse Fatih Çekirge’nin Okay ailesinin açıklamaları sonrası yazdığı yazı dizisi eksiksiz bir örnek olacaktır.⁴³⁸ Çekirge, yazısında bu tip serzenişleri “PKK’nın sinsi planı” olarak

⁴³⁶ “Şehit Çavuşun evi bayraklarla donatıldı”, 8 Ekim 2007, **Vatan**.

⁴³⁷ Sezai-Neriman Okay; “Oğlum gibi 3 ay eğitim alanlar değil, profesyonel asker dağda savaşmalı”, 07 Eylül 2006, **Zaman**.

⁴³⁸ Fatih Çekirge, “PKK’nın Sinsi Planı”, 13 Eylül 2006, **Hürriyet**.

tanımlamış ve ardından Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt tarafından ‘Türk milletine sinsi tuzağı gösterdiniz, teşekkürler’ özetli bir tebrik almıştı.⁴³⁹

Şehit ailesinin tepkisini “PKK’nın sinsi planı” olarak değerlendiren Türk Silahlı Kuvvetleri, “eğitim almadan askerler savaşıyor” söylemine karşı da devlet yetkililerini ve medyayı tatbikat törenlerinde ağırlıyor ve eski görüntüleri yeniden üretti. Buna ek olarak “Tek Tıp Askerlik” tartışmasıyla, “eşitlik” üzerinden askeri süreyi tanımlayan bir kavram üretti. Üniversite mezunları ile Lise mezunlarına aynı sürede askerlik öngören bu uygulama, halk arasında ilgi değil rahatsızlık yarattı. 2003 yazındaki askerlik süresine ilişkin düzenlemenin ordunun isteğiyle aniden yürürlüğe konulabilmesine karşın, 2010 yılındaki bu istek siyasi iradede tıkanı.

Askerliğin meşruiyetini tehdit eden taktikler, sonraki süreçte medyada da görünür olmaya başlayarak bir hatırlama imkanını tetikledi. “Sahne arkası”, artık sahnedeki yerini almaya başladı. Medyadaki “savaşan”, “gururlu”, “koruyan” asker imgesi de, önceki bölümlerde aktardığımız gibi pek çok gazetede yer verilen fotoğrafla (Bkz. Ek-2) karşı “hatırlamanın” görselleşmesi ve kamusallaşması anlamına gelmekteydi. Stratejiyi “askerlerin”, “askerlik” yapmadığı üzerinden üreten taktik, stratejiyi yırtan bir söylem haline gelecekti. Bu söylemin çerçevesi ise artık zorunlu askerliğin değil profesyonel askerliğin toplumsal meşruiyetini tesis etmeye başladı.

Bu dönüşümü kamusal hayatta tıkayan durumlardan birisi olarak, tarihsel süreçte sivil yöneticiler tarafından “askerlik süresi”nin dahi tartışılmadığını, parti programlarına girmediğini ortaya koymuş olduk. Hatta 2003 yılında aniden yapılan askerlik hizmet süresi değişikliği özellikle “siyasi iradeye danışılmadan” görüntüsüyle uygulandı. Geline süreçte TBMM çatısı altında hem iktidar hem de muhalefet partileri tarafından askerlik süresinin tartışılması, ilk defa 2010-2011 yılında gerçekleşmiş oldu. Yanı sıra, askerlik anlatıları da, askerliği “askeri eğitimin yetersizliği”, “kötü muamele” ve “kişisel hizmet” üzerinden sorgulayan bir görünüme kavuştu.

⁴³⁹ Fatih Çekirge, “Türk milletine sinsi tuzağı gösterdiniz”, 14 Eylül 2006, **Hürriyet**.

Önemli bir örnek olarak Asker hakları İnsitiyafı (www.askerhaklari.com) , askerlerin başlarından geçen insan hakkı ihlalleri TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'na ve AİHM'ye taşıma görevini üstlendi. Sadece asker anlatılarına blog sitesinde yer veren www.askerleranlatiyor.blogspot.com adlı oluşumda da onlarca farklı “askerlik anısı” yer aldı. Böylece, ulus hafızası üzerinden askerliği kurucu stratejiler etkisizleşiyor onun yerine kolektif erkek hafızası askerlik mekanıyla ilgili yeni ve negatif hatırlama çerçeveleri yaratıyordu.

Kimi taktikler ise, stratejiyi yırtan değil onun kavramını mekanını kullanan bir taktikselliğin adresi oluyordu. Bu durumun önemli simgelerinden birisi, “Vatanının en çok seven görevini en iyi yapandır” sloganı ile askerlik anlatılarına yer veren www.vatanhizmeti.com adlı web sitesiydi. “Vatan borcu” kavramını savunan site katılımcıları, “Bu borcu ödemenin farklı yolları var” diyerek ve askerlikle ilgili olumsuz anılara sitede yer vererek, Avrupa’da yaygınlaşan ‘alternatif kamu hizmeti’ uygulamasını gündeme taşıdılar.

Hatırlama biçimlerinin değişmesi, askerliğin gerçekten “savunma” amaçlı olup olmadığıyla bağlantılı olarak ideolojik aygıtsallığının sorgulanması, askerlik süresi ile ilgili tartışmaların siyasi alana sızması, asker imgelerinin değişmesi, şehit ailelerinin farklı tepkiler vermesi, askerliğin alımlanma biçimlerinin bir kırılma noktasında olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Bu çerçevede somut bir “sonuç” olarak değerlendirilebilecek olan, zaferlere ilişkin *ulus hafızası*’na içkin anımsamaların ve egemen hafıza mekanlarının “negatif hatırlama çerçevesi” haline gelmeye başlamasıdır. Öyle ki Dersim, Çanakkale, Kore, Kıbrıs vb. hafıza mekanları artık “şanlı geçmiş” çerçevesinden taşarak “askeri başarısızlık”, “katliam”, “askeri hata” gibi çerçeveler üzerinden anımsanıyordu.

Bu duruma benzer anlatılar, özellikle, Ergenekon süreciyle birlikte “askeri hata”ların çok gündeme geldiği yeni kimliğin hatırlama rotasını bizlere göstermektedir. Traverso’nun “şantiye” tespiti, Ergenekon söylemlerinin “askerlik

anılarını” dahi nasıl işlediği göz önünde bulundurulduğunda oldukça anlamlıdır. Bu nedenle siyasi iradenin elinin kuvvetlenmesi, yakın geçmişe dönük “askeri hata”ların medyada yer bulması, zorunlu askerliğin daimi stratejilerinden biri olan zaferlerin kurgulandığı egemen hafıza mekanları’nı (Çanakkale, Kıbrıs, Kore vb.) “askeri hata”lara ilişkin bir mekan haline getirmiştir.

Bu hatırlama çerçevesinde Orduvleri’nin kimliksel bir “hafıza mekanı” haline geldiği de saha çalışmasından ortaya çıkmaktadır. Egemen ulus hafızasını yırtan taktik, (anılan haber ve fotoğraf çerçevesi içerisinde) “askerlerin hizmet sektöründe çalıştırılmaması” söylemi olmuştur. Bu yeni söyleme göre, erkekler, askerlikle ilgili anımsamalarını gündeme getirerek “savunma” amaçlı değil “hizmet” amaçlı çalıştıklarını vurgulamaya başlamışlardır. Sahne arkasında kalan bu hatırlamalar, yeni çerçevede görünür olmaya başlamıştır.

Osmanlı askerleri ile ilgili anımsamalarının “ahlak” çerçevesi içerisinde olduğu ve günümüz “içki taşıyan”, “laubali” askerinin “üzüm bağlarına dokunmayan Osmanlı askerleri” ile kıyaslandığı da göze çarpmaktadır.

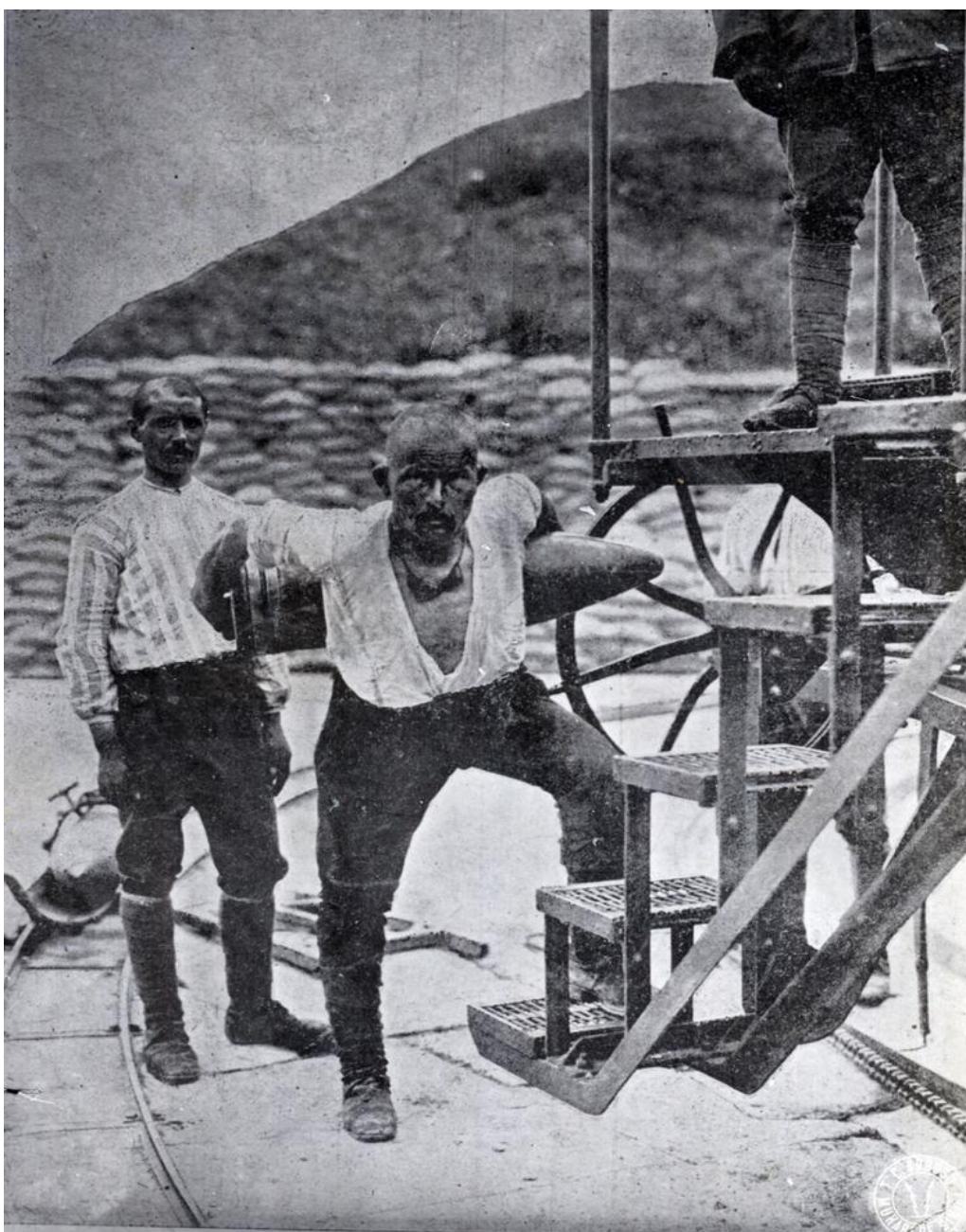
Çalışma içerisinde çokça yer verdiğimiz pek çok anlatı, yeni çerçevenin toplumsal olarak güçlenmiş olduğunu göstermektedir. Bu çerçeve, profesyonel askerliğin meşruiyetini, kendi hafızasındaki “zorunlu askere verilen eğitimin yetersizliği” üzerinden, ordunun “ahlaki” zeminini de Osmanlı üzerinden tanımlamaktadır. Bu haliyle, zorunlu askerliğin meşruiyetini kurucu “strateji”lerle, profesyonel askerliğin meşruiyetini kurucu “taktik”ler yöntem olarak benzeşmektedir.

Askerliğe ilişkin ulus hafızasının yırtılması, karşı toplumsal belleğin görünür olması, askerlik içerisindeki hizmet sektörünün sivilleşmesi talebini yaratırken bir diğer kırılma da askerlik hizmetinin “yöntemine” yönelik gerçekleşmiştir. Yine “hizmet” sektörüyle bağlantılı olarak, “askerlerin eğitimsiz savaşa gönderildikleri”, “piyon oldukları”, “yem oldukları” anlatıları, geçmişle birlikte geleceği de tasarlayarak, “zorunlu askerlikle birlikte profesyonel askerliğin de uygulanması gerektiği” şeklinde genel bir yönelim olduğunu ortaya koymaktadır.

Saha çalışmasındaki bulgular ışığında, zorunlu askerliğin toplumsal meşruiyetinin azalma ivmesinde olduğu söylenebilir. Ancak, bu azalma ivmesinin; görüşmecilerin kişisel geçmişine ilişkin bir “dönüşüm”ü ifade etmesi, konjonktürel olarak dış baskıların arttığı bir dönemin mevcudiyeti ve “profesyonel askerliğin” meşruiyetinin güçlü bir taleple artmasına yönelik olarak “ekonomi” temelli olması, zorunlu askerliğin de devam etmesi gerektiği düşüncesi, savaşın meşruiyetinin hala çok güçlü olduğunu göstermektedir.

9. EKLER

EK-1

EK-2

EK-3

EK-4

10. KAYNAKÇA

..... **Erin Ders Kitabı**, (1967), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 1967, Ankara.

ADANIR, Oğuz, (2000), **Baudrillard'ın Simulasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

AGAMBEN, Giorgio, (2005), **Kutsal İnsan**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., İstanbul.

AGAMBEN, Giorgio, (2006), **İstisna Hali**, Çev. Kemal Atakay, Otonom, İstanbul.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, (2006), **Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi, Ankara.

AĞAR, Abdullah, (2004), **5. Tim**, Otopsi Yay., İstanbul.

AKAD, Mehmet Tanju, (1992), **20. Yüzyıl Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul.

AKAY, Ali, (1991), **Konumlar**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

AKAY, Ali, (1995), **Foucault'da İktidar ve Direnmek odakları**, Bağlam yayınları, İstanbul.

AKÇA, İsmet – PAKER, Evren Balta, (2010), **Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKGÜL, Çiğdem, (2001), **Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri**, Dipnot, Ankara.

AKYOL, Yasemin, (2010), **Ritüel ve Siyaset**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İSTANBUL.

ALTINAY, Ayşegül, (2009), **Vatan Millet Kadınlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

ANDERSON, Benedict, (1993), **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis, İstanbul.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1959), **Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri**, Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi, No:8, Ankara.

ATAY, Oğuz, (2009), **Tehlikeli Oyunlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

ATAY, Oğuz, (2011), **Tutunamayanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.

BALİ, Rıfat, (2008), **2. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Serüveni Yirmi Kur'a Nafia Askerleri**, Kitabevi, İstanbul.

BALİ, Rıfat, (2011), **Gayri Müslim Mehmetçikler Hatıralar-Tanıklıklar**, Libra Kitap, İstanbul.

BENEDİCT, Ruth, (2003), **Kültür Kalıpları**, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul.

BERNE, Eric, (1976), **Hayat Denen Oyun**, Çev. Selami Sargut, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

BOURDİEU, Pierre- WACQUANT, Loic J.D, (2003), **Düşünsel Antropoloji İçin Cevaplar**, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOURKE, Joanna, (2001), **Öldürmenin Mahrem Tarihi: Yirminci Yüzyıl Savaşlarında Yüz Yüze Öldürme**, Çev: Suğra Öncü, Om Yay., İstanbul.

BOYM, Svetlana, (2009), **Nostaljinin Geleceği**, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis, İstanbul.

BRÖCKLİNG, Ulrich, (2008), **Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul.

CANETTİ, Elias, (1998), **Kitle ve İktidar**, Çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yay., İstanbul.

CASTORIADIS, Cornelius, (2011), **Toplum İmgeleminde Kendini Nasıl Kurar?**, Çev. Işık Ergüden, İletişim, İstanbul.

CASTORIADIS, Cornelius, (1993), **Dünyaya, İnsana ve Tabiata Dair**, Çev. Hülya Tufan, İletişim, İstanbul.

CAYMAZ, Birol, (2007), **Türkiye’de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

CONNEL, R.W., (1998), **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı, İstanbul.

CONNERTON, Paul, (1999), **Toplumlar Nasıl Anımsar**, Çev. Alaattin Şenel, Yay. Haz. Özden Arıkan, Ayrıntı Yay., İstanbul.

CORAL, Mehmet, (2000), **Ölüm Satanlar**, Büke Yayınları, İstanbul.

ÇALIŞKAN, Burak vd., (2005), **20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi Öğretmen Kitabı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ÇETİNER, Aydın, (2003), **21. Yüzyılda Savaş Stratejileri**, Selis Kitaplar, İstanbul.

ÇINAR, Özgür Heval – ÜSTERCİ (Ed.), (2008), **Çarklardaki Kum**, , İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇİLOĞLU, İlhan, (2006), **Allah ve Asker**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

DAVİS, Nira Yuval, (2003), **Cinsiyet ve Millet**, çev. Ayşin Bektaş, İletişim, İstanbul.

De CERTEAU, Michel, (2009), **Gündelik Hayatın Keşfi 1 Eylem Uygulama Üretim Sanatları**, Çev. Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi, Ankara.

DİNÇER, Serdar, (2011), **Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler**, İletişim, İstanbul.

DİNÇKÖK, D., (2006), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fotoğraf ve Bellek**, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Fotoğraf Anasanat Dalı, İstanbul

DÜNDAR, Fuat, (2008), **Modern Türkiye'nin Şifresi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

EAGLETON, Terry, (1998), **Estetiğin İdeolojisi**, Çev. Hakkı Ünler, Özne Yayınları, İstanbul.

ECEVİT, Yıldız, (2005), **Ben Buradayım... Oğuz Atay'ın biyografik ve kurmaca dünyası**, İletişim, İstanbul.

ELİAS, Norbert, (2000), **Uygarlık Süreci (Cilt 1), Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler**, Çev. Ender Ateşman, İletişim, İstanbul.

EMECEN, Feridun M. (Ed.), (2008), **Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ENLOE, Cynthia, (2006), **Manevralar**, Çev. Serpil Çağlayan, İletişim Yay., İstanbul.

ERSANLI, Büşra, (2003), **İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu**, İletişim, İstanbul.

ESMER, Barış, (2010), **Türkiye'de ve Dünyada Vicdani Ret**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

FLUSSER, Villem, (1991), **Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru**, Çev. İhsan Derman, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, (2000), **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, (2002), **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, (2005), **Özne ve İktidar**, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı, İstanbul.

GOFFMAN, Erving, (2009), **Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu** Çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, İstanbul.

HALDUN, İbn-i, (1983), Mukaddime, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.

HEINZELMANN, Tobias, (2009), **Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856** Kitap Yayınevi, , Çev: Türkis NOYAN, İstanbul.

IŞIK, Emre, (1998), **Beden ve Toplum Kuramı**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

İBA, Şaban, (1998), **Milli Güvenlik Devleti: Dünyada ve Türkiye’de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, Çiviyazıları, İstanbul.

İBA, Şaban, (1998), **Ordu Devlet ve Siyaset**, Çiviyazıları, İstanbul.

İLHAN, Suat, (1999), “**Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi**”, Ötüken, İstanbul.

İNAN, Afet, (1930), **Askerlik Vazifesi**, Devlet Matbaası, İstanbul.

İNAN, Afet, (1988), **Medeni Bilgiler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

İNCİ, Handan (yay. haz.), (2007), **Oğuz Atay’a Armağan**, İletişim, İstanbul.

İNSEL, Ahmet – BAYRAMOĞLU, Ali, (2009), **Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu**, Birikim Yay., İstanbul.

İNSEL, Ahmet, (1990), **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, İstanbul.

KADIOĞLU, Ayşe, (2008), **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Çev. Cam Cemgil, Metis Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, İsmail, (2009), **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İletişim, İstanbul.

KEEGAN, John, (1995), **Savaş Sanatı Tarihi**, Gençlik Yayınları, İstanbul.

KIZILTOPRAK, Süleyman (ed.), (2009), **Türkler ve Askerlik**, İstanbul yayınları, İstanbul.

KOSELLECK, Reinhart, (2009), **Kavramlar Tarihi**, Çev: Atilla Dirim, İletişim, İstanbul.

KÖSE, Hüseyin, (2004), **Bourdieu Medyaya Karşı**, Papirüs, İstanbul.

LÜKÜSLÜ, Demet, (2009), **Türkiye’de Gençlik Miti**, İletişim, İstanbul.

MAKYAVELLİ, N., (2003), **Askerlik Sanatı**, Çev. Nazım Güvenç, Anahtar, İstanbul.

MANGO, Andrew, (1999), **Atatürk**, John Murray Publishers, London.

MATER, Nadire, (2001), **Mehmedin Kitabı: Güneydoğu’da savaşmış askerler anlatıyor**, Metis yay., İstanbul.

MORLEY, David, (1997), **Kimlik Mekanları**, Çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yay., İstanbul.

NEYZİ, Leyla (Haz.), (2011), **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

NOÏRIËL, Gérard, (2001), **Etat, Nation et Immigration: Vers une Histoire du Pouvoir**, Edition, Belin.

NORA, Pierre, (2006), **Hafıza Mekanları**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kİtabevi, Ankara.

OMAN, C.W.C, (2002), **Ok Balta ve Mancınık, Ortaçağ’da Savaş Sanatı 378-1515**, (İng. Baskıyı Yayına Hazırlayan John H. Beler), Çev: İsmail Yavuz Aloğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, (1997), **Politik Kültür Yazıları**, Asa Kitabevi, Bursa.

ÖZDAL, Ahmet, (2008), **Türklerin Savaş Sanatı**, Doruk Yay., 2008, İstanbul.

ÖZTÜRK, Ali, (2008), **İmajoloji: Yeni Bir Disiplin Denemesi**, Edim Yayınları, İstanbul.

ÖZYÜREK, Esra, (2008), **Modernlik Nostaljisi**, Çev:Ferit Burak Aydar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

PARLAR, Suat, (2007), **Askeri Modernleşme Aracılığıyla Bayraksız İstila Osmanlı'dan Günümüze Ordu**, Bağdat Yayınları, İstanbul.

POLAMA, Margaret, (1993), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara.

REVEL, Judith, (2006), **Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi**, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayıncılık, İstanbul.

ROUX, Jean Paul, (2001), **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık**, Çev: Lale Arslan, Kabalcı, İstanbul.

SARGIN, Güven Arif (Der.), (2009), **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İletişim, İstanbul.

SCHELER, Max, (2004), **Hınç**, Çev. Abdullah Yılmaz, Pusula Yayıncılık, İstanbul.

SCOTT, James C., (1995), **Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar**, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., İstanbul.

SELEK, Pınar, (2010), **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, İletişim Yayınları, İstanbul.

SİNGER, Peter Warren, (2009), **Kiralık Ordular**, Çeviri: Gözde Aral, İsmail Yaman,, Timaş Yayınları, İstanbul.

SONTAG, Susan, (1993), **Fotoğraf Üzerine**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

SONTAG, Susan, (2004), **Başkalarının Acısına Bakmak**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

SWARTZ, David, (2011), **Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi**, Çev. Elçin Gen, İletişim, İstanbul.

ŞEN, Serdar, (2005), **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, Nokta Kitap, İstanbul.

TEKİN, Aylin, (2010), **Atatürk Heykelleri (Kültür, Estetik, Siyaset)**, İletişim, İstanbul.

TRAVERSO, Enzo, (2009), **Geçmiş Kullanma Kılavuzu**, Çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, İstanbul.

TÜRKMEN, Zekeriya, Dr. Öğ. Alb., (2009), **Vatandaşlık Bilgileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

UĞURLU, Nurer (Haz.), (1998), **Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları**, Yenigün Haber Ajansı.

UŞAKLI, Ali Bülent, (2008), **Savaşın Dönüşümü ve Teknoloji**, Lalezar Kitabevi, Ankara.

ÜLMAN, A. Haluk, (2002), **1. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, İstanbul.

ÜNAL, Tahsin, (2001), **Türk Askerlik Kültürü**, Berikan Yayınları, Ankara.

ÜSTEL, Füsün, (2004), **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yay., İstanbul.

WALLACH, Jehuda L., (1985), **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara.

YILDIZ, Gültekin, (2009), **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, Kitabevi, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan (Der), (2003), **Devletin Silahlanması Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik**, Çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Makaleler:

AKYILDIZ, Kaya, “Büyüyen Çöl: Vatan, Türklük ve Kalıcılaştırmış Olağanüstü Hal”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 117.

BALİ, Rıfat, (1998), 2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı, **Tarih ve Toplum**, Kasım, Sayı 179.

BEŞİKÇİ, Mehmet, (2010), Topyekün Savaş Kavramı, **Toplumsal Tarih**, Sayı 198.

BİLGİN, Nuri, (2008), Tarih ve Kolektif Bellek, **Toplumsal Tarih**, Sayı 174.

CASTORIADİS, Cornelius, (1998), Öznenin Bugünkü Durumu, Çev. Ertuğrul Başer, **Birikim**, Sayı 108, (Thesis Eleven Sayı 24, 1989).

ÇİLİNGİR, Atilla (Em. Yb.), (2006), Kıbrıs Barış Harekâtı, **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

DENİZLİ, Ali (Dr. Kur. Kd. Alb.), (2006), Kore Harbi’nin Kazanılmasını Sağlayan Türk Tugaylarının Stratejik ve Taktik Kahramanlıkları, **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

ERHAN, Çağrı, (Doç. Dr.), (2006), Kore Savaşı'nın Türkiye'nin ABD ve Avrupa İle İlişkileri Açısından Sonuçları, **Onuncu Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri, Genelkurmay Basımevi**, Ankara.

İLMEN, Vedii, (1998), 20 Kur'a Askerler... **Tarih ve Toplum**, Sayı 180.

İSCEN, Yetkin, (2009), "Türk Askeri Ne Zaman Mehmetçik Oldu?", **Çanakkale 1915**, Yıl:2 Sayı:4

İSCEN, Yetkin, (2010), "Keskin Nişancı Türk Kadınları Palavrası" , **Çanakkale 1915** dergisi, 18 Mart 2010 özel sayısı.

KESKİN, Ferda, (1996), Foucault'da Şiddet ve İktidar, **Cogito**, Sayı 6-7.

LÜYER, Gülsema (2008), Savaş Hikayeleri ve Geçmişi Yeniden İnşa Etmek Kore Gazileri ile Sözlü Tarih Çalışması, **Toplumsal Tarih**, Ocak, Sayı:169.

MIZRAHİ, Salomon, (2009), 20 Kur'a Askerler İçin Cevap.... **Tarih ve Toplum**, Sayı:11.

NAJMABADİ, Afsane, (2009), "Sevgili ve ana olarak erotik vatan: sevmek, sahiplenmek, korumak" (Der. Altınay, Ayşegül) **Vatan Millet Kadınlar**, İletişim, İstanbul.

ONUR, Hilal- KOYUNCU, Berrin, Hegemonik Erkekliğin görünmeyen yüzü: Sosyalizasyon sürecinde erkeklik oluşumları ve krizleri üzerine düşünceler, **Toplum ve Bilim**, Sayı 10.

ÖRSES, Tunca, ÖZÇELİK, (2009), Necmettin, "Tüm Zamanların En İyi Askeri: Mehmetçik...", **Çanakkale 1915**, Sayı 3.

ÖZTÜRK, Ali Osman (2007): "Çanakkale Masalı Üzerine", **Kitap-lık**, Sayı 103.

ÖZTÜRK, Ali Osman, (2007), "Çanakkale söylenceleri tarihten ders almak mı? Tarihi tersten okumak mı?", **Toplumsal Tarih**, Sayı 158.

ŞAKUL, Kahraman, (2010), Batı’da ve Türkiye’de Yeni Askeri Tarihçilik, **Toplumsal Tarih**, Sayı 198.

ŞİMŞEK, Veysel, (2010), Osmanlı İmparatorluğunda Düzenli Ordu için Asker Toplanması: 1826-1853 , **Toplumsal Tarih**, Sayı198.

TATAR, Mehmet, (1998), Castoriadis ve Toplumun Kuruluşu, **Birikim**, Sayı 108.

TÜRK, H. Bahadır, (2008), Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu, **Toplum ve Bilim**, Sayı 112.

YALIM, İnci, (2009), “**Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası**”, SARGIN, Güven Arif (Der.), **Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, İletişim, İstanbul.

YILDIZ, Gültekin, (2010), Bir De-Militarizasyon Projesi: Geç Osmanlı “Askeri Tarih” Araştırmalarını Sivilleştirmek, **Toplumsal Tarih**, Sayı 198.

YURDAKUL, İlhami, (2008), **Osmanlı ordularının asker ihtiyacının karşılanmasında yeni bir yöntem: Kura sistemi (1839-1914)** EMECEN, Feridun M. (ed.) **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İnternet kaynakları:

<http://www.korotonomedy.net>

www.askerhaklari.com

www.askerleranlatiyor.blogspot.com

www.kkk.tsk.tr

www.mehmetcik.org

www.nihal-atsiz.org

www.nisanyansozluk.com

www.savaskarsitlari.org

www.tdk.gov.tr

www.tsk.mil.tr

www.vatanhizmeti.com

11. ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında İstanbul’da doğdu. İktisat Bölümü’nden mezun oldu. Mart 2010’dan beri TRT Avaz kanalında Kıbrıs Avazı programının metin yazarlığı ve editörlüğünü yapmaktadır.

Hakemli Dergide Yayınlanan Makale:

“İtaatsizliğin Tarihsel Dönüşümü Taktik ve Vatandaş”, **Cogito**, Yaz 2011, Sayı: 67

Gazete Yazıları:

“Heterojen Olmayan Avrupa”, **Birgün**, Kitap Eki, 05.08.2010

“İdeolojik Bir Araç Olarak Diyanet”, **Star**, Kitap Eki, 04.12.2009

“Asıl Mesele Sizsiniz Albayım!”, **Star**, Kitap Eki, 08.01.2010

“Hafızanın Zaferi ve Hakikati Bilme Hakkı”, **Radikal**, Tartış-Yorum, 27.12.2009